

Et vindu mot verden

- om møtet mellom innsatt og frivillig i Visitortjenesten

Vibeke Bjelland

Hovedoppgave i sosiologi

November 2006

Cand. Polit. 1992

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Samfunnsvitenskapelig fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Sammendrag

Oppgaven handler om møtet mellom innsatt og visitor i Visitortjenesten. Visitortjenesten er en del av Norges Røde Kors, og består av frivillige som besøker i fengsel etter ønske fra den innsatte selv. Oppgaven belyser møtet fra både visitor og den innsattes perspektiv.

Hovedproblemstillingen er: *Hvordan oppleves relasjonen mellom innsatt og visitor i Visitortjenesten?*

Det er gjennomført kvalitative intervjuer med åtte visitorer og tolv innsatte. Utvalget representerer to ulike fengsel, og begge informantgrupper består av både kvinner og menn. Analysen bygger blant annet på et interaksjonistisk perspektiv. Samhandlingen forstås i sammenheng med situasjonen og i relasjon til den andre aktøren. Med inspirasjon fra Erving Goffman ses det på hvilke symbolske tegn som formidles i møtet mellom innsatt og visitor. For å få frem partenes forståelse av samhandlingen og den meningen de synes å legge i relasjonen, kunne det interaksjonistiske perspektivet komme til kort. Partenes opplevelse av relasjonen diskuteres med utgangspunkt i Johan Asplunds begrep om *sosial responsivitet*. Sosial responsivitet handler om gjensvar mellom mennesker, og innebærer at en sosial handling fører til gjensvar eller etterlater seg et avtrykk. I den sosiale responsiviteten berøres vi følelsesmessig av hverandres handlinger.

Analysen avdekker blant annet at innsatte opplever at de får være et *menneske* i relasjonen med visitor. Opplevelsen av å føle seg som et alminnelig menneske knyttes til både den innsatte og visitors opptreden i situasjonen. Begge parter er opptatt av å formidle respekt og anerkjennelse for seg selv og for den andre. Dette skjer blant annet gjennom de innsattes forberedelser til møtet, i selve samhandlingen mellom de to og gjennom samtalene. Det viser seg at særlig samtaler om hverdagslige emner kan gi en bekreftelse på å være et alminnelig menneske. I en uvanlig kontekst blir det hverdagslige betydningsfullt.

Visitors opplevelse av relasjonen til innsatte bærer preg av at de opptrer i rollen som visitor. Visitorrollen innebærer at det er begrensninger i hvilke deler av sitt private ”jeg” de kan bruke i møtesituasjonen. Til tross for at visitor ikke er løsrevet fra rollen, åpner relasjonen opp for noe utover det formelle. Det synes som om begge parter oppfatter hverandre som konkrete

personer når de er sammen, i det de berøres av den andre og er sosialt responsive overfor hverandre.

Møtet mellom visitor og innsatt foregår i formaliserte former på en regelbundet fengselsarena. Studien viser at møtesituasjonen likevel gir rom for å tre ut av det fengselsaktige. Både den innsatte og visitor opplever at de gjennom relasjonen med den andre får fremstå med respekt og verdighet.

Forord

Min interesse for fengsel utviklet seg gjennom mine kriminologistudier ved Universitetet i Oslo. Etter å ha lest mye om kriminalitet, straff og norsk fengselsvesen, ønsket jeg å vite mer om hvordan fengselssystemet fungerer i praksis. Dette resulterte i at jeg jobbet fire måneder som fengselsbetjent ved Oslo Fengsel. Som flere av mine informanter påpeker er fengselet som et eget samfunn i samfunnet. Under arbeidet med oppgaven har det vært nyttig å ha vært på innsiden av dette særegne samfunnet. Selv om det selvsagt oppleves annerledes når man opptrer på de ansattes side, med uniform, nøkler, autoritet og alt hva det innebærer av problemstillinger.

Mange har bidratt i prosessen med denne oppgaven. Først og fremst vil jeg takke alle informantene mine for at de ville dele sine erfaringer med meg. Uten deres hjelp hadde aldri oppgaven blitt til. Takk til ansatte og frivillige i Røde Kors som hjalp meg med å få tak i informanter. I tillegg vil jeg takke Kriminalomsorgen region øst og region nordøst, samt fengselsledelsen ved de to fengslene som ga meg tillatelse til å intervju innsatte.

Takk til to fantastiske veiledere, Yngve Hammerlin og Astrid Skatvedt, dere har utfyllt hverandre på en meget god måte. Yngve, du har fulgt meg gjennom hele prosessen. Jeg vet at det ikke finnes så mange veiledere som deg; som virkelig stiller opp og bruker tid på studentene. Takk for gode faglige innspill og for at du har hatt troen på meg hele tiden! Astrid, takk for konstruktive kommentarer og for at du fikk meg til å endelig innse nøyaktig hva oppgaven min skulle handle om! Jeg har også hatt mange gode hjelpere nå helt på slutten. Takk til Mariann for særdeles gode kommentarer, og til Målfrid og Ingrid for gjennomlesning og glimrende faglige innspill.

Den største takken går likevel til Reidar. Ja, jeg burde kanskje ha lyttet til de rådene du kom med helt i begynnelsen av prosjektet. Tusen takk for at du på alle mulige måter ga meg anledning til finne ut av det selv. Din støtte har betydd mer enn du tror!

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	II
FORORD	IV
1. INNLEDNING.	1
1.1. Oppgavens problemstillinger	2
1.2. Faglig og samfunnsmessig relevans	3
1.3. Perspektiver	4
1.4. Gangen i oppgaven.....	4
2. ORGANISERING OG SÆRTREKK VED VISITORTJENESTEN.	6
2.1. Hva er Visitortjenesten?	6
Bakgrunn for virksomheten.	7
Visitortjeneste som resultat av en reformvennlig fengselspolitikk?	8
Hvem er visitorene?	9
2.2. Kriminalomsorg og fengsel	11
Hvem sitter i norske fengsler?	13
3. METODE.	14
3.1. Metodevalg.....	14
Kvalitativ metode.....	14
3.2. Utvalget	15
Rekruttering av informanter.....	17
Informantenes bakgrunn	18
3.3. Innsamling av data	18
Gjennomføring av intervjuene	19
Forhold som kan ha påvirket intervjusituasjonen	20
Transkripsjon	21
3.4. Etske betraktninger.....	22
3.5. Analysegrunnlag.....	23

Oppsummerende betraktninger	24
4. TEORETISKE FORUTSETNINGER.....	26
4.1. Situasjon.....	27
4.2. Selvet.....	29
Selvet i institusjoner.....	31
4.3. Regler og ritualer.....	32
4.4. Asplund og sosial responsivitet.....	34
Skatvedts beboerteori.....	36
Fra teori til empiri	37
5. MØTESITUASJONEN.	39
5.1. Fengselet som en egen verden.....	39
Et vindu mot verden.....	41
“Cella - det er liksom hjemmet mitt”	44
5.2. Å etablere en møtesituasjon	47
Innsattes forberedelser	47
Visitor som samtalepartner	48
Oppsummerende betraktninger	49
6. INNSATTES OPPLEVELSE AV RELASJONEN TIL VISITOR.	51
6.1. Samtalene	51
Alminnelig prat	51
Vrengprat.....	53
6.2. Viser sårbarhet på cella	56
Å være seg selv	59
Om forholdet til andre innsatte	60
6.3. Om omsorg, gjensidighet - og kjærighet?	62
Hva er et medmenneske?	64
“Kjærighet i fengsel liksom?”	65
Oppsummerende betraktninger	67

7. VISITORS OPPLEVELSE AV RELASJONEN TIL INNSATTE	68
7.1. Visitorrollens muligheter og begrensninger	68
Relasjoner på tvers av kjønn og generasjoner.....	68
Relasjonen utvikler seg i faser	73
Tre ulike måter å være visitor	76
7.2. Visitor, venn - eller visitorvenn?.....	77
7.3. Om å dele personlige opplevelser	81
Oppsummerende betraktninger	82
8. AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER	83
Å kunne skape rom for annet i det fengselsaktige	83
Å være et medmenneske i fengsel.....	84
Å kunne være seg selv.....	85
Forskningsutfordringer i fremtiden	86
REFERANSELISTE.....	88
VEDLEGG 1. INTERVJUGUIDE	IX
VEDLEGG 2. INFORMASJONSSKRIV	XI
VEDLEGG 3. INFORMERT SAMTYKKEERKLÆRING.....	XII
VEDLEGG 4. RETNINGSLINJER FOR VISITORTJENESTEN.....	XIII
VEDLEGG 5. FANGENES TAPSLISTE	XV

1. Innledning.

Foran meg sitter en mann i femtiårene. Vi befinner oss i et lite rom som er sparsomt møblert. Vinduene er dekket av gitter. Mannen snakker om ensomhet og savn.

...det er et enormt savn, det å ikke ha noen å samtale med, for jeg leser jo veldig mye, jeg studerer for å gjøre det beste ut av tida, og så har jeg ikke noen å diskutere med, og det er et forferdelig savn ...

Mannen jeg sitter ovenfor soner en dom på 21 års forvaring. Han er en av over 3000 mennesker som til enhver tid sitter i fengsel. Kriminalitet er et tema som ofte har stor medieoppmerksomhet og kriminelle handlinger opprører oss. Noen krever strengere straffer, mens andre ønsker et annet innhold i straffen. Det er imidlertid lite oppmerksomhet rundt det at innsatte en gang skal ut i samfunnet igjen. Ettersom vi ikke har dødsstraff eller livstidsstraff i Norge, skal alle tilbake i samfunnet etter endt soning. Mange innsatte opplever å være avskåret fra samfunnet. Tidligere forskning viser at innsatte er ensomme, de har lite kontakt med familie og de mangler et sosialt nettverk (se bla. Alnæs 2006, Friestad og Skog Hansen 2004, Skardhamer 2002, Hammerlin og Larsen 2000, Fridhov 1991). Det finnes imidlertid organisasjoner som legger vekt på å skape en forbindelse mellom den innsatte og samfunnet. Denne oppgaven handler om frivillige som besøker innsatte i fengsel. De frivillige er organisert i Visitortjenesten som er en del av Norges Røde Kors. Visitortjenesten ble etablert i 1959 og er resultat av et samarbeid mellom Røde Kors og kriminalomsorgen. En visitor besøker i fengsel etter ønske fra den innsatte selv. De fleste innsatte begrunner ønsket om en visitor med behovet for en samtalepartner som ikke representerer fengselssystemet. Visitorene er i således i en unik posisjon, ettersom de er alminnelig mennesker med tilgang til et særegent system.

Det finnes omfattende forskning om fengsel som system og fengselets virkning på innsatte (se bla. Alnæs 2006, Hammerlin og Mathiassen 2006, Hammerlin og Larsen 2000, Mathiesen 1995, Foucault 1994, Hammerlin 1994, Fridhov 1991, Christie 1982). Flere av disse bidragene tar utgangspunkt i at fengselets hovedoppgave er å straffe. Christie fokuserer på at straffen er ment som et onde som skal oppleves som pinefull av de innsatte (Christie 1982). I tillegg til å straffe har fengselet også andre uuttalte funksjoner. Christie snakker om en "kontroll av de uønskede" (Christie 2000). Mathiesen skriver om fengselet at det har en

renovasjonsfunksjon (Mathiesen 1995). Ellers viser den delen av fengselsforskningen som har tatt utgangspunkt i de innsattes liv og situasjon, at innsatte danner en egen ”fangekultur” og man snakker om fengselet som en forbryterskole (se bla. Alnæs 2006, Hammerlin, Mathiassen og Strand 2006, Sykes 1974, Matheisen 1965). Andre fengsels sosiologiske bidrag omhandler betjentrollen, og relasjoner mellom betjenter og innsatte (se bla. Hammerlin & Mathiassen 2006, Grøvdal 2001, Basberg 1999). Basberg (1999) tar for seg dilemmaet betjentene står overfor ved at de forholder seg til rollekrav, utøver kontroll og samtidig har en omsorgsfunksjon overfor innsatte.

Selv om ikke fengselet som *system* og miljø er hovedtema i denne oppgaven, preger miljøet de bor og lever i likevel de innsatte. Fengselet er et lukket system, med egne regler, normer og roller. Fengselsinstitusjonens strukturelle betingelser påvirker således samhandlingen mellom innsatt og visitor. Som i relasjoner mellom innsatte og betjenter, må partene forholde seg til rollekrav og et regelverk i fengselet. Relasjonen mellom innsatt og visitor utgjør imidlertid ikke et profesjonelt forhold, og det er også slik at møtet er basert på frivillighet.

Visitorordningen representerer et frivillig tiltak i et system som kjennetegnes av regler og tvang. Hovedfokuset i denne oppgaven er på *møtet* som foregår i dette lukkede systemet, og på relasjonen mellom de to partene. For å få et helhetlig bilde av hvordan møtet oppleves, belyser oppgaven møtet fra både visitor og den innsattes perspektiv.

1.1. Oppgavens problemstillinger

Oppgaven fokuserer på den enkeltes opplevelser, erfaringer og tanker om relasjonen til den andre. Relasjoner kan komme til uttrykk på ulike måter. For å kunne forstå relasjonen i denne sammenheng tar studien utgangspunkt i hvordan partene samhandler. Her er samhandlingen organisert gjennom Visitortjenesten, som gjør at det foreligger særskilte kriterier for hvordan den skal foregå. Partene kan ikke være sammen på en vanlig måte, som i andre sammenhenger, ettersom de befinner seg i en særegen situasjon. Den kontekstuelle rammen vil derfor påvirke samhandlingen, og dermed hvordan relasjonen utspiller seg. I tillegg vil relasjonen også preges av at partene ikke er sidestilt, i den forstand at en av dem er berøvet friheten. En overordnet problemstilling i oppgaven er:

Hvordan oppleves relasjonen mellom innsatte og frivillige i Visitortjenesten?

Problemstillingen vil belyses via mer konkrete spørsmål som:

Hvordan foregår samhandlingen mellom innsatt og visitor?

Hva kan relasjonen mellom innsatt og visitor fortelle oss?

Med utgangspunkt i partenes egne opplevelser og ved hjelp av disse tre spørsmålene vil studien ta for seg hva som kjennetegner relasjonen mellom innsatt og visitor.

1.2. Faglig og samfunnsmessig relevans

Visitorene utfører et viktig arbeid som er lite omtalt og studert. Til tross for at ordningen har eksistert i snart femti år, har jeg kun kjennskap til to studier (Nes 2006, Bergem 1999) som tar for seg Visitortjenesten i Røde Kors. Disse studiene tar imidlertid ikke opp forholdet mellom den frivillige aktøren og den innsatte, som er denne oppgavens tema. Ved å gå i dybden på denne relasjonen, fra begges ståsted, kan vi oppnå kunnskap om hvordan relasjonen faktisk oppleves av aktørene. Møtet mellom visitorer og innsatte forteller oss noe om samhandlingssituasjonen i fengselet. Men det vil også gi oss innsikter som kan overføres til å forstå samhandling og relasjoner i andre situasjoner. Innsatte representerer en gruppe mennesker som er stemplet av samfunnet som avvikere. Denne studien er ikke et forsøk på å avkrefte dette, men jeg ønsker å få frem hvor viktig det kan være å oppleve et tilnærmet alminnelig samvær for de innsatte. Dette må anses som verdifull kunnskap i seg selv.

Når det gjelder fengselsforskningen, er det mye av den som tar for seg fengslingens negative konsekvenser (se bla. Alnæs 2006, Skardhammer 2002, Hammerlin og Larsen 2000, Hammerlin 1994, Mathiesen 1995, Fridhov 1991, Christie 1982). Det er ikke til å komme bort fra at et fengselsopphold ofte har negative følger. Men det er også viktig å sette fokus på det som kan oppleves som positivt i et fengsel. Visitortjenesten ser ut til å være et tiltak som faktisk fungerer. I denne studien får de innsatte således anledning til å sette ord på *hva* det er som kan oppfattes som positivt med et visitorbesøk. Det er i den sammenheng av betydning å få frem de innsattes stemmer. Forhåpentligvis kan fokus på det positive ved Visitortjenesten føre til økt engasjement, og dermed bidra til at ordningen blir brukt i enda flere fengsler.

1.3. Perspektiver

Studien fokuserer på et møte ansikt til ansikt. Analysen vil derfor ta utgangspunkt i et samhandlingsperspektiv og blant annet interaksjonistisk teori. Interaksjonistisk teori er opptatt av å forstå samhandling i sammenheng med situasjonen og i forhold til de andre aktørene. Meningen med en handling skapes i interaksjon med andre. Samhandlingen mellom innsatt og visitor vil tolkes i forbindelse med møtesituasjonen og den andre parten. I møtesituasjonen er det egne normer og regler som gjelder, og i analysen ses det på hvordan partene finner ut av disse normer. Partenes fremtreden i situasjonen vil også tolkes med inspirasjon fra Goffmans forståelse av all samhandling som rituell. Goffman mener blant annet at vi har plikt til å vise respekt for andre og oss selv gjennom vår væremåte. Den måten vi blir behandlet på av andre henger sammen med hva de synes om oss, hvem de tror vi er. I analysen knyttes dette opp til Goffmans tanker om selvet. Selvet ses her som både et produkt av oss selv, i det vi presenterer oss med ulike selv i forskjellige situasjoner, men at vi også trenger en respons fra andre på vår opptreden.

Analysen er også inspirert av sosialpsykologen Johan Asplunds perspektiv på samhandling. For å få frem partenes forståelse av relasjonen og den meningen de synes å legge i relasjonen, kunne det interaksjonistiske perspektivet komme til kort. Asplunds begrep sosial responsivitet tilfører analysen nye momenter. Den sosiale responsiviteten innebærer at sosiale handlinger fører til et gjensvar, eller at handlinger etterlater seg et avtrykk. Det betyr at vi berøres av de andres handlinger, og at det formidles noe som er "ekte" i samhandlingen. For å kunne berøre hverandre følelsesmessig, må vi møte hverandre som konkrete personer. I analysen drøfter jeg hvordan dette foregår i samhandlingen mellom innsatt og visitor.

1.4. Gangen i oppgaven

I dette kapitlet har jeg redegjort for valg av fokus og problemstillinger i oppgaven. I kapittel 2 vil jeg gi en innføring i organisering og særtrekk ved Visitortjenesten. Hensikten er å gi en bakgrunnsforståelse for de rammene som gjelder for ordningen. Denne bakgrunnskunnskapen vil fungere som referanser gjennom analysen. I kapittel 3 gir jeg en oversikt over metodiske valg og metodiske problemstillinger jeg har møtt gjennom arbeidet med oppgaven. Etske aspekter angående gjennomføring av studien blir også drøftet. I kapittel 4 vil jeg presentere og diskutere relevante begreper og teorier. De tre neste kapitlene gjengir analysearbeidet. I kapittel 5 tar jeg utgangspunkt i både visitorenes og de innsattes betraktninger omkring

møtesituasjonen. Kapitlet tar for seg hvordan samhandlingen preges av at den foregår i et fengsel, herunder at de møtes på cella. I kapittel 6 går jeg nærmere inn på hvordan de innsatte opplever relasjonen, mens kapittel 7 handler om visitorenes opplevelse av relasjonen. I oppgavens siste kapittel vil jeg sammenligne og sammenfatte partenes fortellinger, og reflekterer rundt oppgavens problemstillinger.

2. Organisering og særtrekk ved Visitortjenesten.

I dette kapittelet vil jeg først gi et innblikk i hva en visitor er og hvordan deres arbeid foregår. Deretter vil jeg gi en oversikt over Visitortjenestens opprinnelse, organisering og innhold, samt vise til noen av de føringer og ideologier som ligger bak opprettelsen av en Visitortjeneste. Til slutt vil jeg gjøre rede for virksomhetens plassering i kriminalomsorgen og fengselet. Denne kunnskapen er nyttig for å forstå de formelle rammene som ligger forut for den enkeltes opplevelse av møtet og relasjonen.

2.1. Hva er Visitortjenesten?

En visitor er en frivillig i Røde Kors som besøker innsatte i fengsel etter ønske fra den innsatte selv. Visitor får tildelt innsatt av det respektive fengsel og besøker alltid kun en innsatt om gangen. Begge to har anledning til å trekke seg fra ordningen når som helst, det er basert på frivillighet fra begge parter. Besøkets formål er å lette den innsattes hverdag gjennom samtale og samvær. Majoriteten av visitorer besøker sin innsatt omtrent hver fjortende dag, og visitten varer normalt mellom en til to timer.¹ Besøkene foregår enten i besøksrommet i fengselet eller på cella til innsatte.² I utgangspunktet skal alle nyinnsatte få informasjon om Visitortjenesten, og det er fengselsbetjentenes oppgave å informere om ordningen.³ Fengselspresten er som oftest ansvarlig for Visitortjenesten, og vedkommende vurderer hvem som kan ha behov for besøk. Innsatte som sjelden har besøk av familie og venner vil typisk være en målgruppe. Ellers hører de innsatte om ordningen via andre innsatte og spør selv om å få besøk av en visitor.

Røde Kors er opptatt av at visitor skal ha en nøytral og upartisk rolle. Visitor skal derfor ikke gå aktivt inn i endringsarbeid, eller fremstå som en ”profesjonell” overfor innsatte.

Upartiskhet og nøytralitet kommer til uttrykk ved at visitorene ikke har anledning til å velge

¹ En visitor bemerket at han ikke traff selv sine nærmeste venner så ofte eller regelmessig som han traff sin innsatt.

² Det er litt ulik praksis fra fengsel til fengsel når det gjelder hvorvidt visitor får besøke den innsatte på cella. Hovedsaklig er dette et spørsmål om kapasitet og bemanning. 3 av 12 innsatte i mitt utvalg tar i mot visitorbesøk i fengselets besøksrom, og 4 av 8 visitorer i utvalget besøker innsatte i besøksrom. De resterende 13 (av 20) informantene i mitt utvalg opplever møtet på cella.

³ Mitt personlige inntrykk er at ansatte i kriminalomsorgen generelt har blitt mer bevisst på Visitortjenesten de siste 5-10 årene. Kommende betjenter får nå kjennskap til ordningen i løpet av fengselsutdanningen på KRUS.

hvilken type innsatt de vil besøke. De får derfor tildelt innsatte som representerer alle lovbruddskategorier. Før det første møtet vet partene i utgangspunktet lite om hverandre. Visitor vet innsattes navn, mens innsatte kun vet visitors kjønn. I samvær med innsatte er visitorens rolle å være en samtalepartner og et *medmenneske*. Den gode samtalen og det fortrolige møtet står i fokus (Norges Røde Kors 2005). Nøytralitet innebærer at visitorforholdet opphører ved endt soning, visitor skal ikke forplikte seg til den innsatte etter løslatelse. *“Som visitor er man på besøk i fengselet som representant for Røde Kors, og ikke som privatperson. Det er derfor ikke adgang til å treffe den innsatte etter løslatelse”* (Norges Røde Kors 2005).

Bakgrunn for virksomheten.

Henri Dunant (1828-1910) skapte Det Internasjonale Røde Kors i 1863, og hans mål var at *“humaniteten må beskyttes ved hjelp av et verdensomspennende nettverk av engasjerte mennesker”*. Dunant kom opp med ideen om å danne nasjonale Røde Kors foreninger i alle land. I dag kjenner vi Røde Kors som en stor internasjonal organisasjon. Virksomheten bygger på et idegrunnlag som gjerne deles inn i to. På den ene siden Genevekonvensjonen som ble vedtatt i 1949, og som omfatter lover og regler for korrekt krigføring. På den andre siden Røde Kors syv prinsipper om, humanitet, upartiskhet, nøytralitet, uavhengighet, frivillighet, enhet og universalitet (Bergem 1999). Idegrunnlaget skal ligge til grunn for alt arbeid i Røde Kors, også arbeidet i Visitortjenesten.

Røde Kors som organisasjon oppnådde stor popularitet i den norske befolkning i løpet av krigsårene.⁴ Denne populariteten og tilliten ville man bygge videre på i fredstid, og det ble startet en virksomhet med besøk til ensomme langtidspasienter på sykehus. Selve ideen med å besøke ensomme pasienter ble hentet fra USA. Tjenesten ble i begynnelsen kalt Pasientvenner, og var altså rettet mot pasienter og eldre på sykehjem (Bergem 1999). Bergem skriver at når det gjelder arbeidet i fengsel, så kom det til nesten ved en tilfeldighet. Generalsekretæren i Røde Kors, Jens Meinich, var invitert til Botsfengselet i Oslo for å holde et foredrag om organisasjonens arbeid (Bergem 1999). Det viste seg at mange av de innsatte fikk svært lite besøk, og at det var mye isolasjon og ensomhet. Jens Meinich og Røde Kors

⁴ I Genevekonvensjonen gis Røde Kors et mandat til å besøke krigsfanger.

bestemte seg dermed for å starte en besøkstjeneste i fengsel. Visitortjenesten ble derfor etablert i 1959, i samarbeid med fengselsvesenet.

Visitortjeneste som resultat av en reformvennlig fengselspolitikk?

Det er imidlertid ikke tilfeldig at etableringen av en Visitortjeneste skjedde på slutten av 1950-tallet. Fram til fengselsreformkomiteens innstilling i 1956 var straffegjennomføring basert på en ideologi om at straff og isolasjon i seg selv virket disiplinerende på domfelte. Innsatte skulle være helt isolert, fra hverandre og fra omverden. Det gamle Botsfengselet i Oslo fra rundt 1850 ble derfor bygd etter Philadelphia-systemet, hvor man var isolert fra de andre dag og natt.⁵ På den måten skulle de innsatte forandre seg. Det såkalte klassesystemet var et annet virkemiddel for atferdsendring. Innsatte ble rangert i klasser, hvor de straffedømte fikk flere privilegier jo høyere opp i klassene man var. Slik ville fengselsvesenet styre atferden. I 1956 kom imidlertid en ny erkjennelse til uttrykk ved at fengselsreformkomiteens innstilling åpnet for rehabilitering, behandling og nye besøksordninger. Isolasjonens negative virkninger erkjennes ved at innstillingen lovfestet innsattes rett til fellesskap (Hammerlin 1994). Gradvis ble samfunnet trukket mer og mer inn i fengselet. Komiteen skriver blant annet i sin innstilling: *“Komiteen anser det av stor betydning at de innsattes kontakt med familie og samfunn opprettholdes under frihetsberøvelsen.”* (Innstillingen 1956:98). De nye besøksordningene omfattet særlig visitorene. *“En interessert og skikket visitor vil uten tvil kunne øve en positiv påvirkning på den innsatte, og kunne hjelpe ham til å rette seg når han skal tilbake igjen til det frie samfunn”* (Innstillingen 1956:99). Kontakten med visitor og samfunnet, skulle være med på å sette innsatte i stand til et liv etter soningen. Utover på 1970- og 80 tallet ble fengselsanstaltene åpnere, og det ble lagt vekt på de innsattes muligheter og friheter under fengselsoppholdet. Undervisningsvirksomheten ble utbygget de fleste steder. Kultur og idrettstiltak ble satt i gang, og innsatte fikk TV på cella. Større åpenhet i fengslene hadde også betydning for Visitortjenestens arbeid. I Stortingsmeldingen 1977-78 fremhevet justisdepartementet det gode samarbeidet med Røde Kors, og betydningen av arbeidet de utførte (Bergem 1999).

⁵ Dette forsvant tidlig på 1950-tallet.

Etter hvert som Visitortjenesten ble etablert var det behov for en kvalitetssikring av tjenesten. I 1961 ble det derfor opprettet et eget Visitorutvalg.⁶ Utvalget kom frem til 24 bindende bestemmelser for Visitortjenesten (Bergem 1999). De fleste av disse bestemmelsene gjelder også i dag, og står nedskrevet i retningslinjene for Visitortjenesten.⁷ Alle de som ønsker å bli visitor må først gjennom et intervju som foretas av representanter fra Visitorutvalget. Her ønsker man blant annet å høre om motivasjonen for å besøke innsatte. Hensikten er å avdekke om vedkommende for eksempel har religiøse motiver eller tanker om at de skal “forbedre” den innsatte.⁸

“Vi må tillate oss å være nådeløse i utvelgelsen. Røde Kors trenger trygge personer med en klar forståelse av hva som ligger i rollen som frivillig besøkende. Det er viktig at personen har de rette motivene for å være visitor, er oppmerksom på rolleavklaring og er en lyttende, tilstedeværende person” (Norges Røde Kors 2005).

I tillegg til å gjennomgå et intervju, må alle visitorer delta på et obligatorisk opplæringskurs før de kan besøke i fengsel. Røde Kors avholder også årlig seminarer i samarbeid med fengselsregionen hvor aktuelle problemstillinger diskuteres. Seminarene kan ta for seg generelle tema som fengselsisolasjonens skadevirkninger, rusproblemer hos innsatte eller programvirksomhet og tilbud i fengselet. Opplæringskurset tar for seg lignende tema, men fokuserer også på konkrete problemstillinger for å bevisstgjøre visitoren om sin rolle. Eksempler på slike problemstillinger kan være forespørsler fra innsatte om å videreformidle en beskjed, ta med en pakke ut eller inn av fengselet, stille opp i en rettssak, eller at visitor har kontakt med den innsattes familie.⁹ Slike spørsmål går på rolleavklaring overfor innsatte, og peker tilbake på retningslinjene om at visitor opptrer som visitor og ikke som privatperson.

Hvem er visitorene?

I dag finnes det rundt 500 visitorer fordelt på 35 fengsler. Kjønnfordelingen er 60 % kvinner og 40 % menn (Norges Røde Kors 2005). Kjennetegnet for visitorer er at det er godt voksne

⁶ Visitorutvalget består av representanter fra både Røde Kors og fengselet. Det er ett Visitorutvalg i hver visitorgruppe.

⁷ Se vedlegg nr.4. Retningslinjer for Visitortjenesten. Retningslinjene er utarbeidet i samarbeid med Justisdepartementet.

⁸ Det finnes for øvrig religiøse organisasjoner som besøker innsatte i fengsel, blant annet Prison Fellowship og Frelsesarmeen.

⁹ Jeg fikk anledning til å delta på et visitorseminar der disse og lignende problemstillinger var oppe til diskusjon.

mennesker over 25 år, som ønsker et meningsfullt frivillig arbeid. Wollebekk og Sivesind (2000) viser at høyt utdannede og høyinntektsgrupper er overrepresentert blant de som aktivt utfører frivillig arbeid. Undersøkelsen viser at det er tre ganger så mange aktive og det brukes tre ganger så mye tid på organisasjonsaktivitet blant universitetsutdannede sammenliknet med gruppen med 7-årig folkeskole. Menn er også mer aktive enn kvinner (Wollebekk og Sivesind 2000). Annen forskning om frivillighet viser at deltakerne ofte engasjerer seg i flere frivillige organisasjoner. Har man først påtatt seg ett frivillig verv, er sannsynligheten stor for at man også tar på seg flere verv (Wollebekk og Sivesind 2000, Wollebekk, Selle og Lorentzen 2000).

Alle visitorene i mitt utvalg er eller har vært yrkesaktive. Tre av dem driver blant annet eget firma, og to har ledende stillinger. I løpet av intervjuene kom det også frem at de fleste har et stort sosialt nettverk, og at flere engasjerer seg i annet frivillig arbeid. Yrkesaktivitet og et stort nettverk samsvarer altså med annen forskning på frivillighet. Visitortjenesten skiller seg imidlertid ut når det gjelder kjønn, da det er det flest kvinnelige visitorer.¹⁰

Bergem (1999) skriver at de første 10-15 årene var det kun menn som var involvert i tjenesten. Særlig engasjerte borgerskapets menn fra næringsliv, universitet og embetsverk seg i Visitortjenesten (Bergem 1999:69).¹¹ Kvinnene fikk formelt være med først i 1972, og siden har antallet steget jevnt. Til tross for at visitorene i dag utgjør et vidt spekter av yrkesgrupper, kan det se ut som om visitorene fremdeles representerer middelklassen. Jeg vil imidlertid ikke drøfte hvorfor høyt utdannende og ressurssterke bidrar mest i frivillig arbeid i denne oppgaven. Et interessant aspekt er derimot om dette kan påvirke samhandlingen mellom visitor og innsatt ettersom sistnevnte som regel har en annen sosial bakgrunn (se neste avsnitt 2.2). I analysen vil jeg drøfte om dette kan ha betydning for samhandlingen og relasjonen mellom de to partene.

¹⁰ Visitortjenesten hadde på et tidspunkt rykte på seg å være "gamle ensomme damer som kom med godteposer". Yrkesaktiviteten, store sosiale nettverk og engasjementet svarer ikke til denne myten.

¹¹ Frem til da var det i hovedsak bare kvinner som hadde utført det frivillige arbeidet som Pasientvenner i Røde Kors. Men da Visitortjenesten ble opprettet, kom mennene på banen.

2.2. Kriminalomsorg og fengsel

Visitortjenestens virksomhet er et samarbeid mellom Røde Kors og kriminalomsorgen. Kriminalomsorgen er den delen av straffesakskjeden som fullbyrder reaksjonene besluttet av domstolen eller påtalemyndigheten (St. meld nr. 27. 1997-1998). Kriminalomsorgens hovedmål begrunnes i *Lov om gjennomføring av straff mv.* (straffegjennomføringsloven). Her står det:

§ 2. Formål

Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold.

Ved varetektsfengsling skal kriminalomsorgen legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon.

§ 3. Innhold

Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.

Barns rett til samvær med sine foreldre skal særlig vektlegges under gjennomføringen av reaksjonen.

Domfelte har aktivitetsplikt under gjennomføringen av straff og strafferettslige særreaksjoner. Aktivitetsplikten kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet. Under sykdom eller uførhet kan aktivitetsplikten falle bort.

Ved gjennomføringen av fengselsstraff, forvaring og strafferettslige særreaksjoner skal det så vidt mulig skje en gradvis overgang fra fengsel til full frihet og gis tilbud om deltagelse i fritidsaktiviteter.

Endret ved lov 21 des 2005 nr. 131 (i kraft 1 jan 2006 iflg. res. 21 des 2005 nr. 1580).

Loven sier at kriminalomsorgens hovedmål er å fullbyrde straffen og legge til rette for rehabilitering av innsatte. På bakgrunn av dette finnes forskjellige tilbud i fengslene, og tiltak som blant annet terapi og botrening. Det er i stor grad lagt opp til at den innsatte selv skal være ansvarlig for egen rehabilitering. I tillegg er også fengselsbetjentene trukket inn i dette arbeidet, særlig gjennom kontaktbetjentordningen.¹²

¹² Kontaktbetjenten skal jobbe aktivt sammen med den innsatte i en motivasjons- og endringsprosess (Storvik 2003).

Rehabilitering i fengsel er også et tema innenfor fengselsforskningen. Noen av disse bidragene går ut på at rehabilitering i fengsel ikke er mulig (Mathiesen 1995, Christie 1982). Formålet med rehabiliteringsprogrammene var å hindre tilbakefall til ny kriminalitet, men disse bidragene konkluderer med at effekten uteble. Andre forskere hevder derimot at det er mulig å iverksette tiltak i fengslene som kan være positive for innsatte. Spørsmålet er hvordan man velger å definere hva som er suksesskriteriene. For eksempel kan endring i livssituasjon være et mer nærliggende mål for suksess enn null tilbakefall (Skardhamer 2002, Hammerlin 1994). Hammerlin (1994) foreslår derfor å fremme habilitering eller del-habilitering i fengsel, og da i betydning å dyktiggjøre den enkelte fange gjennom iverksetting av kompetansegivende tiltak som er tilpasset den enkeltes ønsker og behov. Han mener at mennesker i fengsel ikke kan rehabiliteres, men at fengselsvesenet kan sette i gang en *rehabiliteringsprosess* ved å gi de innsatte kompetanse og ferdigheter i fengselet som forbereder dem til å klare livet etter soning (Hammerlin 1994). Slik jeg oppfatter det, kan Visitorordningen i lys av dette betraktes som en form for habilitering eller del - habilitering. Samværet med visitor kan anses som å være et ledd i å gi de innsatte kompetanse til å mestre livet utenfor murene. Dette vil jeg imidlertid drøfte mer utførlig i analysedelen.

Vi har to typer fengsel i Norge, fengsel med høyt sikkerhetsnivå og fengsel med lavere sikkerhetsnivå.¹³ Det finnes 33 fengsler med høyt sikkerhetsnivå, 19 fengsler med lavere sikkerhetsnivå og 6 overgangsboliger (Storvik 2003). Som tidligere nevnt driver Røde Kors sin virksomhet i 35 fengsler. Det vil særlig være innsatte som soner i fengsel med høyt sikkerhetsnivå som kan ha behov for tilbud om besøk av en visitor. Visitortjenesten har også tillatelse til å besøke varetektsinnsatte. Danielsen og Hansen (2002) fremhever ordningens betydning når de skriver at Visitortjenesten kan være et verdifullt bidrag for å motvirke skadelige følger av et varetektsopphold. I Stortingsmelding nr. 27 (1997-98: 72) legges det også vekt på at frivillige organisasjoners arbeid i fengsel er av stor betydning. Videre at ” *det er departementets intensjon å styrke samarbeidet mellom kriminalomsorgen og de frivillige medarbeiderne*”. Det kommer altså frem at Røde Kors gjør et verdifullt arbeid. Muligheten for cellebesøk er også et eksempel på at Visitortjenesten har stor tillit i fengselssystemet. I Stortingsmeldingen skrives det videre at det vil bli ” *en utfordring å forsøke å trekke de frivillige organisasjonene direkte inn i soningsplanleggingsarbeidet*” (Stortingsmelding nr. 27 1997-98: 72). Det er litt uklart hva som egentlig menes med denne uttalelsen. Foreløpig er ikke visitor direkte med i soningsplanleggingsarbeidet, men det kan oppfattes som om de er

med indirekte. Med det mener jeg at det å være tilstede, bry seg om og følge opp, kan betraktes som en del av “soningsplanleggingsarbeidet” rettet mot innsatte. Utover dette har visitor ingen innflytelse eller mulighet til å påvirke når det gjelder soning og soningsforhold.

Hvem sitter i norske fengsler?

I 2005 var det til enhver tid 3174 personer i fengsel i Norge. 95 % av disse var menn (Kriminalomsorgens årsstatistikk 2005). Det er utført flere undersøkelser for å forsøke å kartlegge innsattes livssituasjon og levekår (se for eksempel Friestad & Skog Hansens 2004, Skardhamer 2002, Hammerlin & Larsen 2000, Fridhov 1991, Christie 1982). Undersøkelsene har tatt for seg ulike sider ved innsattes livssituasjon, men alle konkluderer med det samme; de innsatte representerer et lag av befolkningen som er langt dårligere stilt enn folk flest. Studiene kan på en kortfattet måte oppsummeres slik: De innsatte er menn, de har vært utsatt for store problemer under oppveksten, de har lav utdanning, de har svak tilknytning til arbeidsmarkedet, en tredjedel er bostedsløse, de er fattige, mange sliter med dårlig helse og seks av ti innsatte er rusmisbrukere (Friestad & Skog Hansen 2004, Skardhamer 2002). Undersøkelsene tar også for seg de innsattes forhold til familie og venner. Innsatte har generelt en mindre stabil familiær situasjon og føler seg oftere ensom i mangel av et sosialt nettverk enn normalbefolkningen (Skardhamer 2002). En stor andel innsatte oppgir at de ”sjeldnere enn hvert år” har kontakt med venner og familie. Nettopp ensomhet, dårlig kontakt med familien og begrenset sosialt nettverk, kan være en årsak til at innsatte ønsker besøk av en visitor. Levekårsproblemer er ikke et sentralt tema i denne oppgaven, men innsattes eventuelle problemer og livssituasjon vil antakelig ha betydning når det gjelder samtalene og relasjonen til visitor.

¹³ Tidligere var betegnelsen åpent og lukket fengsel (Storvik 2003).

3. Metode.

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for mitt metodevalg og valg av datainnsamlingsteknikk. Jeg vil si noe om utvalget, og datainnsamlingens gang. Deretter vil jeg ta for meg noen etiske perspektiver. Avslutningsvis vil jeg kommentere mitt analysegrunnlag.

3.1. Metodevalg

Jette Fog (1999:14) fremhever at det ved valg av metode er viktig å ta utgangspunkt i en problemstilling. Metoden må følge av problemstillingen man ønsker å studere, ikke omvendt. Men før vi kan formulere en problemstilling må vi som forskere bli kjent med undersøkelsesobjektet, samtidig som problemstillingen er et resultat av en prosess som også omfatter analysen (Christensen m.fl. 1998:15). Mitt metodevalg ble foretatt på bakgrunn av tema for oppgaven, men også i forhold til min interesse og motivasjon. Jeg har jobbet som fengselsbetjent, noe som har gitt meg praktisk erfaring fra feltet hvor samhandlingen mellom innsatt og visitor foregår. Dette gjorde det enklere for meg da jeg skulle lese litteratur og empiriske arbeider som omhandler fengsel og soningsforhold. Min fengsels erfaring gjorde at jeg visste en del om hvordan Visitortjenesten formelt og praktisk sett fungerer i et fengsel. Mine forkunnskaper, interesse og problemstillinger ledet meg til å velge kvalitativ metode.

Kvalitativ metode

Kvalitativ metode kjennetegnes av at man ønsker å oppnå en forståelse av sosiale fenomener på bakgrunn av fyldige data om personer og situasjoner. Metoden egner seg til å gå i dybden på det man vil undersøke, fordi informantene kan gi beskrivelser av sine perspektiv og erfaringer (Kvale 1997). I et kvalitativt forskningsprosjekt kan man bruke ulike innsamlingsmetoder, som intervju, observasjon og analyser av dokumenter (Thagaard 1998).

Dokumentasjons- og litteraturstudier

Jeg har anvendt litteratur som både omfatter straffegjennomføringen og fengselssystemet generelt, og Visitortjenesten spesielt. Det dreier seg om ulike offentlige dokumenter, lover og regelverk, innstillinger, rapporter og studier som er foretatt av internforskningen i kriminalomsorgen og andre forskningsmiljøer. I tillegg har jeg brukt statistisk materiale som

er produsert i kriminalomsorgsavdelingen. Samtidig er hovedfokus for denne oppgaven på de personlige erfaringene og fortolkningene hos innsatt og visitor. For å kunne innhente den type informasjon bestemte jeg meg for å anvende kvalitativ intervju.

Kvalitative intervju

Kvalitative intervju kjennetegnes av at man går i dybden på de tema man ønsker å belyse. Intervjuet har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene (Kvale 1997). Det som var interessant for meg var informantenes subjektive opplevelser av samhandlingen og relasjonen mellom innsatt og visitor. Jeg overveide om det kunne være en fordel å kombinere intervju med observasjon som innsamlingsmetode. Da ville jeg antakelig ha fått data om hvordan den *faktiske* samhandlingen utspiller seg mellom visitor og innsatt. Men jeg antar at min tilstedeværelse som forsker under et visitorbesøk på en liten celle, antakelig ville påvirket samhandlingen mellom de to partene. Derfor vurderte jeg intervjuet som den best egnede innsamlingsmetoden.

3.2. Utvalget

Kvalitative metoder baserer seg på en helhetstanke som innebærer at enkeltstående tilfeller er uttrykk for en større helhet. Det er derfor mulig å få innsikt i et større fenomen gjennom dyptgående samtaler med få informanter (Thagaard 1998:51). Mitt utvalg består av til sammen åtte visitorer og tolv innsatte.

Utvalget mitt er strategisk. Det vil si at jeg valgte informanter med utgangspunkt i hvem som kunne gi data som belyste min problemstilling best (Thagaard 1998). Derfor gjorde jeg noen avgrensninger. Jeg ville ha tak i informanter som hadde hatt befatning med Visitortjenesten i minst seks måneder. Denne avgrensningen utelukket innsatte med korte dommer, og relativt ferske visitorer. Tanken min var å skaffe informanter som hadde fått tid til å etablere en relasjon til den andre personen i visitorsituasjonen. Jeg antok at de burde ha kjent hverandre en stund for å kunne si noe om relasjonen til den andre parten. Under intervjuene ga også informantene uttrykk for at det hadde tatt flere år før de hadde blitt ordentlig kjent med den andre.

I utvalget kunne jeg ha begrenset meg til å ta med kun visitorer eller kun innsatte. Men jeg fant det imidlertid mer interessant å få frem begge partenes opplevelser og erfaringer. Jeg var nysgjerrig på om de ville fortelle om helt forskjellige erfaringer, og om de vektla ulike sider ved møtet. To mennesker som møtes kan ha helt ulike opplevelser av situasjonen. I dette tilfelle møtes visitor og innsatt flere ganger over tid, og de vil etter hvert danne seg en forståelse av hva denne relasjonen er for dem. Jeg ønsket også å finne ut hvilke fellestrekk og hvilke ulikheter de to partene hadde i sine opplevelser av situasjonen og den relasjonen de delte.

I begynnelsen av prosjektet var planen min å intervju par av innsatt og visitor. Bakgrunnen for det var at jeg ville høre om begges opplevelse av den ene aktuelle relasjonen. Denne ideen lanserte jeg på mitt første møte med visitorene.¹⁴ Jeg ser i ettertid at jeg ikke argumenterte godt nok for ideen på møtet. Flere i visitorgruppen reagerte på at det skulle være en så klar sammenkobling mellom den innsatte og visitor. Hvis jeg skulle intervju innsatte om relasjonen til dem som visitor, ville de kunne føle det som om de ble evaluert eller vurdert av meg. I tillegg var flere visitorer opptatt av å skjerme forholdet til innsatte overfor utenforstående. De påpekte at de hadde taushetsplikt, og de sa noe sånn som at *“det er min innsatt, og jeg vil ikke dele det med noen utenforstående”*. Slik jeg forsto det, var det greit å snakke om relasjonen til innsatte til meg, så lenge jeg ikke visste *hvem* den innsatte var. Jeg forsto på bakgrunn av disse reaksjonene at det ville bli tidkrevende å få tak i par. Det var heller ikke av vesentlig betydning for min problemstilling. For å kunne si noe om samhandlingen og relasjonen mellom de to, behøvde jeg ikke å høre om deres opplevelse av den ”samme” relasjonen.

Jeg hadde i utgangspunktet tenkt å ha med kun mannlige innsatte i utvalget. Dels fordi menn ofte soner lange dommer, men mest fordi det ganske enkelt er flest menn i fengsel.¹⁵ Før selve datainnsamlingen gjorde jeg imidlertid et prøveintervju av en visitor. I intervjuet påpekte denne visitoren at kjønn kunne være av betydning for relasjonen mellom innsatt og visitor. Jeg valgte derfor å ta inn kvinnelige informanter slik at kjønnsdimensjonen kom inn i undersøkelsen.

¹⁴ Etter at jeg hadde henvendt meg til Røde Kors ble jeg invitert med på et felles visitormøte for å presentere prosjektet mitt.

¹⁵ Ca. 95 % av innsatte i norske fengsler er menn (Kriminalomsorgens årsstatistikk 2005).

Rekruttering av informanter

For å få kontakt med visitorene, sendte jeg et informasjonsskriv med en forespørsel om intervju. Dette ble distribuert av lederen av visitorgruppa (se vedlegg 2¹⁶). De som var villige til å la seg intervju kunne kontakte meg direkte. Jeg hadde ikke selv kontroll på hvordan forespørselen ble formidlet ved å gå via en tredjeperson, og fikk kun tre tilbakemeldinger fra denne gruppen. Samme fremgangsmåte ble benyttet mot en annen gruppe visitorer i en annen kommune for å anskaffe flere informanter. Her fikk jeg mange positive svar. Visitorene tok deretter direkte kontakt med meg på telefon eller e- post for å avtale intervjutidspunkt.

For å få tilgang til å intervju innsatte søkte jeg om tillatelse hos Justisdepartementet, som har delegert dette ansvaret til fengselsregionene. Jeg sendte derfor en henvendelse til to fengsler i to ulike regioner, og fikk positivt svar fra begge. Deretter tok jeg kontakt med den som er ansvarlig for Visitortjenesten i fengselet, som i de aller fleste tilfeller er fengselspresten. Presten videreformidlet min henvendelse skriftlig til innsatte med visitor (se vedlegg 2). Innsatte som var villige til å la seg intervju skrev seg deretter opp på en liste som ble overlevert til meg. Derfra var det kun for meg å bestemme tidspunkt for intervjuene.

Alle de jeg har intervjuet i denne undersøkelsen har stilt opp frivillig. Denne type selvseleksjon kan være et problem ettersom det er sannsynlig at de som velger å stille opp mestrer sin situasjon, og derfor ikke har noe i mot innsyn fra forskeren (Thagaard 1998:53). De innsatte som for eksempel ikke fungerer sosialt og som isolerer seg, ønsker antakelig ikke å bli intervjuet. En annen utfordring er at de som stiller frivillig til intervju kanskje representerer en gruppe innsatte som i utgangspunktet er positive til visitortjenesten. Således var det en fare for at jeg fikk et skjevt utvalg. Jeg hørte aldri om innsatte som var misfornøyde med virksomheten under intervjuene, eller om visitorer som av ulike årsaker hadde trukket seg fra vervet. De som unnlater å melde seg som informanter kan ha mer kritiske syn på Visitortjenesten. Dette har imidlertid ingen betydning for hvordan informantene opplever møtet eller relasjonen til den andre.

¹⁶ Informasjonsskrivet i vedlegg 2 er rettet mot de innsatte, men inneholder de samme opplysninger som ble gitt i informasjonsskrivet til visitorer.

Informantenes bakgrunn

Jeg har intervjuet fem mannlige og tre kvinnelige visitorer. Alle er mellom 52-65 år. Halvparten av dem har vært visitor i under fem år, mens resten har vært visitor i over ti år. Utvalget består altså av erfarne visitorer. Jeg ser dette som en fordel. Erfarne visitorer har fått tid til å etablere en relasjon til den innsatte, og de har antakelig tenkt igjennom aktuelle problemstillinger i forhold til dette. En typisk visitor i mitt utvalg er en middelaldrende mann eller kvinne med en ledende stilling i arbeidslivet, hvor ønsket om å være visitor handler om å bruke fritiden sin på noe meningsfullt.

Innsatteutvalget består av ni menn, og tre kvinner. Utvalget er bredt sammensatt når det gjelder alder da de er mellom 20 og 62 år. Lengden på dommene er fra 18 måneder til 21 år. De innsatte sitter inne for ulik kriminalitet, men de fleste har lange dommer. Fire innsatte soner dommer på over femten år, to innsatte på over ti år, fire innsatte på mellom fem til ti år, mens to innsatte soner dommer på under fem år. Noen av de innsatte er såkalte gjengangere, og flere av dem har hatt erfaring med besøk av visitor ved soning av tidligere dommer. Omtrent halvparten får ikke besøk av noen andre enn visitor, delvis fordi de ikke ønsker besøk av andre, men også fordi de ikke har familie eller venner. En typisk innsatt i mitt utvalg er en mann rundt 30 år, som har hatt en oppvekst preget av kriminalitet, og som ønsker visitorbesøk fordi han vil snakke med et menneske som ikke representerer fengselssystemet.

Relasjonens varighet mellom samme par av innsatt og visitor varierer fra seks måneder og opptil tolv år. Det ser jeg som en fordel, fordi jeg da kan se om det er av betydning hvor lenge de har kjent hverandre og hvordan relasjoner eventuelt utvikler seg over tid.

3.3. Innsamling av data

Kvalitative intervju kan bygges opp på ulike måter. Jeg har benyttet meg av delvis strukturerte intervju. Det betyr at temaene var fastlagt på forhånd, men at rekkefølgen ble bestemt underveis i intervjuet. Jeg har benyttet meg av en intervjuguide under alle intervjuene (se vedlegg 1), som jeg utformet på bakgrunn av de temaer som jeg vurderte som interessante. Jeg så det som en fordel å gjennomføre intervjuene med en åpen tilnærming. Det kan være vanskelig å formulere gode forskningsmessige spørsmål før en har begynt å intervju. Ofte kommer de riktige spørsmålene først etter at en har fått bedre kjennskap til feltet man studerer (Fangen 2004). Med en åpen tilnærming fikk jeg mulighet til å følge opp tråder og temaer

som syntes viktige for den innsatte og visitor. Informantenes opplevelse av møtet og relasjonen mellom de to sto likevel sentralt i alle intervjuene. Jeg innledet intervjuene med å spørre om alder og hvor lenge de hadde vært visitor eller hvor lenge de hadde fått besøk av en visitor. Jeg ba dem deretter fortelle generelt om hvordan møtet foregår, slik at jeg kunne stille oppfølgningsspørsmål ut fra dette. Etter hvert fløt intervjuene mer som en naturlig samtale, men jeg passet samtidig på at vi var innom de overordnede temaene i intervjuguiden.

Gjennomføring av intervjuene

Intervjuene av visitorene ble gjennomført på ulike steder. Jeg lot det være opp til den enkelte hvor vi skulle møtes, men foreslo Blindern, en kafé eller et lokale som Røde Kors stilte til disposisjon. Et par av intervjuene ble gjennomført i Røde Kors-lokalet. Jeg ønsket imidlertid ikke at informantene skulle anse meg som utsendt fra hovedkontoret til Røde Kors. Det kunne da oppfattes som om jeg hadde en kontrollfunksjon eller at jeg skulle gjøre en evaluering av det frivillige arbeidet. Jeg presiserte også dette i redegjørelsen for formålet med prosjektet, og det virket som informantene hadde tillit til min forklaring. Et av intervjuene ble foretatt hjemme hos en visitor. Det ble et langt intervju, men det er uvisst om det skyldes at informanten var pratsom eller om det var fordi vi var i en “hjemmekoselig” atmosfære. Resten av intervjuene ble gjennomført på visitorenes arbeidsplass. Alle stedene fungerte bra med rolige omgivelser og lite som kunne distrahere oss i løpet av samtalen. Jeg opplevde at alle visitorene tok seg god tid. De var også oppriktig interessert i å fortelle om Visitortjenesten og relasjonen til den innsatte. Intervjuene varte mellom halvannen til to timer.

Intervjuene av de innsatte ble gjennomført på besøksrommet i fengselet. Ettersom jeg hadde erfaring fra fengsel, var jeg vant til bygningsstrukturen, de høye gjerdene, lange korridorer, låste dører, uniformer og nøkler. Jeg reflekterte derfor ikke særlig over disse omgivelsene. Besøksrommet består som regel av en sofa, et bord og et par stoler. Det var ikke noe i rommet, eller andre mennesker som kunne distrahere oss under intervjuet. Intervjuene med de innsatte varte også mellom halvannen til to timer.

Jeg valgte å benytte båndopptaker under alle intervjuene fremfor å gjøre notater.

Notatskrivning har en begrensning ved at oppmerksomheten blir rettet mer mot skrivegjenstanden enn selve intervjuet. Intervjuene hadde form som en samtale og det ville vært unaturlig å sitte med notatblokken foran seg. Intervjuopptak på bånd er derimot fordelaktig ved at hele intervjuet i

sin opprinnelige form blir bevart for den senere analysen. Jeg opplevde store fordeler ved å bruke båndopptaker i forhold til databehandlingen i ettertid. Utfyllende og detaljerte data var en fordel med tanke på hva informantene opplevde som viktige. Dersom jeg skulle notert, ville jeg allerede under intervjuet sortert bort informasjon som jeg anså som irrelevant da, men som kunne vist seg viktig i ettertid. En ulempe ved å bruke båndopptaker er at det kan virke hemmende på den som blir intervjuet. Forskningserfaringen er her varierende. I noen tilfeller ønsker ikke de innsatte at det brukes båndopptaker; i andre tilfeller framheves det at en båndopptaker ikke vil skape så åpenhjertige samtaler (samtale med Yngve Hammerlin 5.11. 2006). Jeg plasserte derfor båndopptageren litt diskret på bordet mellom oss, og informantene virket ikke distraheret av den. Etter hvert intervju skrev jeg ned et lite sammendrag, samt litt om mitt generelle inntrykk av den personen jeg hadde intervjuet. Etersom det gikk en stund mellom datainnsamlingen og analysearbeidet, var det en fordel med slike små sammendrag.

I en periode under datainnsamlingen ble det foretatt intervju hver dag. I ettertid ser jeg at det kanskje kunne ha fungert bedre med noen dager mellom hvert intervju. Karin Widerberg (2001:102) mener at man gjennom å høre på båndene kan vurdere hvor mye av det informanten snakker eller ikke snakker om, er et resultat av forskerens “styring og ståking”. Ved å få tid til å høre igjennom intervjuet ville jeg ha hatt mulighet til forberede meg til neste intervju. Jeg reflekterte imidlertid over intervjuene i etterkant av hvert intervju, og gjorde forbedringer basert på dette.

Forhold som kan ha påvirket intervjusituasjonen

Mitt metodevalg innebar at det oppsto en sosial relasjon mellom meg og informantene. Datainnsamlingen har derfor hatt en personlig karakter. Både forsker og informant vil påvirkes av selve intervjusituasjonen. Hvem forskeren er, preger hva informanten forteller forskeren (Thagaard 1998:92). Da jeg presenterte meg selv, valgte jeg bevisst å ikke si noe om at jeg kjente fengselssystemet gjennom jobben som betjent. Jeg ønsket til dels at de innsatte ikke skulle relatere meg til betjentrollen, men mest fordi jeg ville at informantene skulle bruke sine egne ord og forklaringer på hvordan de opplever fengselssystemet. Som tidligere nevnt poengterte jeg spesielt overfor visitorene at jeg ikke hadde noen tilknytning til Røde Kors. De skulle ikke få inntrykk av at de ble evaluert av organisasjonen. Jeg sørget derfor for at informantene oppfattet som en hovedfagsstudent eller forsker ved å poengtere

prosjektets formål og min rolle.¹⁷ Ingen stilte meg riktignok spørsmål eller var tvilende til min rolle i intervjusituasjonen.

Under intervjuene var det viktig for meg å holde fokus på Visitortjenesten og informantens relasjon til den andre parten. Særlig i intervjuene med de innsatte hendte det at samtalen sporet av. Mange av dem hadde mye på hjertet, og de fortalte om oppvekst, familie, soningsforhold, og dom. Flere hadde behov for å fortelle om livet sitt. De gangene samtalen ”sporet av”, påpekte flere at praten liknet på den de hadde med visitorene. Slik sett ble avsporingene relevante for min oppgave. Da snakket de gjerne om noe de irriterte seg over eller var lei seg for, som for eksempel en kjæreste som de aldri fikk se eller en sønn som de savnet. Noen fortalte om selvisolering eller om et fengselssystem som ikke tar individuelle hensyn. En av de største utfordringene under intervjuet var å styre samtalen inn på Visitortjenesten uten å avbryte innsatte, og slik stå i fare for å virke uinteressert i deres historier. Jeg var interessert i deres fortellinger og hadde forståelse for deres behov for å snakke, men vi måtte likevel forsøke å holde oss til tema. Til tross for at jeg hadde erfaring med å prate med innsatte, opplevde jeg at møtet med enkelte av dem gjorde inntrykk på meg. Det er spesielt å sitte overfor et menneske som har fått en dom på 21 år. Jeg undret meg over hvor de henter kreftene fra, og hvordan de i det hele tatt klarer å beholde humøret.

Tidligere erfaringer fra intervjuundersøkelser viser at informanter stort sett synes det er interessant og lærerikt å bli intervjuet. Det var også mitt generelle inntrykk av mine informanter, og noen av de innsatte påpekte at de syntes intervjuet var en fin opplevelse. Slik jeg ser det kan disse betraktninger om intervjusituasjonen også anses som en bekreftelse på de innsattes behov for å snakke med noen utenforstående.

Transkripsjon

Jeg har transkribert alle intervjuene i hele setninger, og tatt med alt som nøling, små pauser og latterutbrudd. Jeg har derfor ikke korrigert de sitatene som er brukt i oppgaven, og det som står skrevet er ordrett slik det ble sagt. I stedet for å sette punktum i sitatene, har jeg satt et komma. Dette gjorde jeg fordi jeg ikke ville miste noe av meningen, og fordi jeg ikke ville avgjøre for informantene når en setning starter eller slutter. Jeg synes også at det skaper mer flyt i sitatene uten punktum. Lengre pauser mellom to setninger har jeg markert med prikker,

¹⁷ Alle hadde fått en skriftlig redegjørelse om prosjektet og om hvem jeg var på forhånd. Se vedlegg 2.

for eksempel slik: ”*snakke sammen selv om det...jeg husker at jeg*”. Her tar informanten en pause før hun går videre med å fortelle det hun vil si. Det har ingen praktisk betydning i det at jeg har markert pausen med to, tre eller flere prikker. Forklarende bemerkninger og bakgrunnsinformasjon som er nødvendig for å forstå sitatene, er markert i parentes.

3.4. Etiske betraktninger

Diskusjonen rundt forskerens etiske ansvar innen kvalitative studier kan knyttes til tre prinsipper: Informert samtykke, konfidensialitet og konsekvenser av å delta i forskningsprosesser (Thagaard 1998, Kvale 1997). Mitt prosjekt er vurdert og godkjent med tanke på informantenes personvern, og er innmeldt til Norsk Samfunnsvitenskaplig Datatjeneste.

Når det gjelder informert samtykke handler det om at informanten gir sin godkjennelse på bakgrunn av tilstrekkelig informasjon om forskningsopplegget. Både visitorene og de innsatte fikk et skriv hvor jeg informerte kort om oppgavens hovedformål, min taushetsplikt og anonymisering (se vedlegg 2). Dette ble lest og undertegnet før intervjuet startet. Jeg understreket for begge parter at de kunne unnlate å svare på spørsmål, og at de kunne trekke seg fra prosjektet når som helst. Alle de innsatte hadde fått tilsendt dette skrivet på forhånd, og jeg forsikret meg om at de hadde lest det før de underskrev. Jeg spurte også om tillatelse til å bruke båndopptaker, og redegjorde for anonymiseringsprinsippene rundt bruken av det som ble sagt.

Konfidensialitet innebærer anonymisering, samt at utenforstående ikke skal ha tilgang til datamaterialet. Anonymisering skal sikre at informantenes identitet ikke blir avslørt. Allerede under transkripsjonene av intervjuene utelot jeg navn, alder, bosted, arbeidsplass samt hvilket fengsel informantene tilhørte. Særegne kjennetegn, som antall år som visitor, dom og kjønn har blitt endret der det ikke har hatt direkte relevans for problemstillingen. Datamaterialet har blitt oppbevart på et sikkert sted, og vil slettes når oppgaven er avsluttet og vurdert. Informantene fikk tilbud om å få tilsendt intervjuene, slik at de kunne vurdere det som ble sitert. Men ingen av dem ønsket det. Informantenes telefonnummer og mailadresser er blitt oppbevart separat fra lydbånd og transkripsjoner. Transkripsjonene er lagret på datamaskin med passord, slik at andre ikke har hatt tilgang til dataene. Thagaard (1998) fremhever at spørsmålet om innsyn er spesielt aktuelt i studier av kriminelle miljøer. Informantene må stole

på at forskeren ikke videreformidler sensitiv informasjon eksempelvis til politiet. Under intervjuene med de innsatte var vi aldri inne på spesielt sensitive tema, men mange fortalte likevel om seg selv og om saken sin. Det syntes som om de var fortrolige med meg og at de stolte på min taushetsplikt. Ingen innsatte virket engstelige for at utenforstående skulle få tilgang til samtalen.

Det tredje prinsippet for etisk forsvarlig forskningspraksis er knyttet til de konsekvenser forskningen kan ha for informantene. Forskeren må unngå at forskningen medfører negative konsekvenser for den som deltar (Thagaard 1998). Jeg har allerede nevnt at flere av informantene ga uttrykk for at de syntes intervjuet var en fin opplevelse. Mange tenkte kanskje at min studie kunne bidra til en forbedring eller videreutvikling av Visitortjenesten. Etter at jeg hadde gjennomført datainnsamlingen skjønnte jeg at studien kanskje også kunne få negative konsekvenser for informantene. Det viste seg for eksempel i noen tilfeller at visitor hadde gått ut over Røde Kors retningslinjer, ved at de hadde engasjert seg personlig i den innsatte.¹⁸ I analysen vil jeg komme tilbake til hva det innebærer å engasjere seg personlig i visitorsammenheng. Jeg har likevel valgt å ikke utelate slik informasjon, fordi jeg synes det sier noe viktig om relasjonen mellom innsatt og visitor. Personlig engasjement forteller oss noe om den verdien relasjonen kan ha for partene. Det er likevel av betydning å ta hensyn til at informantenes fortellinger ikke fører til innstramninger i fengselet, innskrenkning av visitors handlingsfrihet eller andre negative konsekvenser for Visitortjenesten. Jeg vet at Røde Kors er klar over denne problemstillingen, og vurderte det dit hen at det ikke ville få konsekvenser for de involverte selv om slike tilfeller trekkes frem i min analyse. Derfor har jeg valgt å ta med eventuelle regelbrudd der det er relevant for tolkningen.

3.5. Analysegrunnlag

Analysen har vært gjort i flere faser. For å skaffe meg et helhetsinntrykk av det innsamlede datamaterialet hørte jeg gjennom lydbåndene og leste grundig gjennom de transkriberte intervjuene mange ganger. Jeg begynte skriveprosessen deskriptivt med utgangspunkt i datamaterialet, og skrev konkret om det informantene hadde fortalt meg. Jeg delte materialet inn i tema og kategorier som jeg kunne bruke i analysen. Etter hvert hadde jeg behov for å benytte meg av begreper på et høyere analytisk nivå og vendte meg mot teoretiske

¹⁸ Å engasjere seg personlig må ses i sammenheng med at visitor i følge Røde Kors retningslinjer ikke skal opptre som *privatperson* i fengselet. Jeg vil imidlertid komme tilbake til denne problemstillingen i analysedelen.

perspektiver som kunne bidra til analysen. Med utgangspunkt i teoretiske begreper kunne jeg så vende tilbake til datamaterialet. Slik bar analyseprosessen preg av Wadel (1991) sin runddans mellom teori, metode og empiri. Analysearbeidet utgjorde ikke en avgrenset fase, men var en prosess gjennom hele studien. Utgangspunktet for mitt arbeid var preget av teoriåpenhet, det vil si at jeg ikke hadde et konkret teoretisk perspektiv før datainnsamlingen. På den måten lot jeg informantene selv "vise" hva det var relevant å fokusere på (Christensen mfl. 1998:80). Jeg hadde ikke tatt stilling til hva som var vesentlig eller uvesentlig på forhånd. Ved å la empirien styre analysearbeidet brukte jeg mye tid på finne ut av hva som var felles ved det informantene fortalte. Min arbeidsform minner om "*Grounded Theory*", hvor en leter etter gjentakelser i hvordan folk ter seg mot hverandre. "*Grounded Theory*" bygger på en forutsetning om empirinærhet, hvor problemstilling utledes av det analytiske arbeidet med de empiriske data (Glaser og Strauss 1967, Brante mfl.1997, Thagaard 1998). Jeg vurderer det som en fordel at jeg ikke hadde et teoretisk perspektiv, da jeg i analysearbeidet ikke har forsøkt å presse empirien inn i teoretiske begrep.

I analysen har jeg forsøkt å legge meg tett opp til informantenes fortellinger. Men det lar seg ikke gjøre å formidle informantenes egen forståelse direkte. Forskerens virkelighetsoppfatning vil alltid sette preg på framstillingen (Album 1996:243). Jeg har forsøkt å fortolke hva informantene uttalelser kan være et uttrykk for. Det blir som det Giddens betegner som *dobbel hermenutikk*, hvor forskeren fortolker en virkelighet som allerede er fortolket (Christensen 1998:76). Jeg gir dermed en fortolkning av deres fortolkning av møtet eller relasjonen til den andre.

Oppsummerende betraktninger

I avslutningen av arbeidet med denne oppgaven er det interessant å se hvordan undersøkelsen har endret seg underveis. Fokus, rammeverk, innfallsvinkler og problemstillinger har blitt til etter hvert som jeg har vekslet mellom empiri og teori. I begynnelsen av analysearbeidet fulgte jeg visitormøtet kronologisk, ved å starte med å skrive om motivasjonen for å møtes, deretter selve samhandlingen i møtesituasjonen og til slutt hvordan partene forholdt seg til løslatelsen. Siden gikk jeg bort fra denne løsningen, og valgte å fokusere kun på relasjonen mellom de to. Det ble for omfattende å få med seg alle fasene, og det ble for mange temaer når jeg i tillegg skulle ha med meg begge parters synsvinkel. I ettertid ser jeg jo at om jeg hadde visst på forhånd at det var akkurat kun selve relasjonen jeg skulle fokusere på, så ville

jeg nok stilt en del oppfølgingsspørsmål omkring dette under intervjuene. Men det er likevel ikke sikkert at det hadde gitt meg mer kunnskap, og slike refleksjoner vil man nok alltid ha i ettertid. Arbeidet med undersøkelsen har således vært lærerikt, spesielt i form av at jeg har lært en del om den kvalitative metodens fleksible design.

4. Teoretiske forutsetninger.

I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for og drøfte de teoretiske forutsetningene for oppgaven. Jeg har valgt flere teoretiske tilnærminger. For å kunne forstå fengselets muligheter og begrensninger har jeg anvendt bidrag fra teoretikere som også studerer fengselsinstitusjonen ut fra strukturelle perspektiv. Disse perspektivene er utviklet innenfor en norsk institusjonssystemkritisk tradisjon og omfatter arbeider av blant annet Nils Christie, Thomas Mathiesen og Yngve Hammerlin. Arbeidene har feste i forskjellige forskerposisjoner, på den ene siden universitetsforskningens tilganger, og på den andre siden internforskningen i Kriminalomsorgen. Mitt perspektiv er at de fengselsinstitusjonelle betingelsene innebærer kontekstuelle begrensninger for en helt fri interaksjon mellom visitor og innsatt. Jeg anvender denne kunnskapen implisitt i mine analyser og min forståelse, men perspektivene vil ikke bli presentert som en eksplisitt teoretisk framstilling. Det dominerende teoretiske perspektivet som jeg har funnet velegnet relatert til min problemstilling og empiri, er blant annet arbeider av Erving Goffman, Dag Album, og Johan Asplund. Jeg har hentet særlig teoretisk inspirasjon fra disse forfatterne, og vil gjøre rede for noen av deres teorier nedenfor. Men først en avklaring angående mitt perspektiv, for hvordan kan jeg innledningsvis si at jeg har valgt både et strukturelt perspektiv, og Goffmans perspektiv som representerer den symbolske interaksjonismen? De fleste vil antagelig anse det som to perspektiv med store forskjeller, men her vil jeg støtte meg til Østerberg når han skriver at likhetene er mer iøynefallende enn forskjellene. Østerberg skriver at det ikke kun handler om perspektiver med vektlegging av enten aktør eller struktur, men ulikhetene gjelder i stedet blant annet forskjellene mellom sosiale *makro-* og *mikrostrukturer*. Han skriver:

”Strukturalister og funksjonalister legger ofte vekt på makroemner som sosiale institusjoner (økonomi, politikk osv.) og forholdene mellom dem, mens kontekstualister oftest beskriver hvordan interaksjonen og de sosiale prosesser skjer på mikroplanet, dvs. lokalt, som konfrontasjoner, ansikt til ansikt” (Østerberg 1997:142).

Mitt anliggende i denne oppgaven er å studere interaksjon i et fengsel på mikroplan, men jeg ser også at interaksjonen preges av fengselets strukturelle betingelser. Nedenfor vil jeg

redegjøre for noen av de viktigste begrepene som anvendes i oppgaven og vise hvordan de har implikasjoner for den videre analysen.

4.1. Situasjon

Oppgaven tar for seg situasjoner hvor visitor og innsatt er sammen. Goffman (1992:22) definerer "situasjon" som: "(...) *all den interaksjon som finner sted ved hver bestemte anledning når en gruppe personer befinner seg samlet en tid*". I min analyse blir situasjon forstått som all den tid den innsatte og visitor er sammen. For å forstå samhandlingen i situasjonen tar jeg blant annet utgangspunkt i et interaksjonistisk perspektiv (viktige bidragsytere her er George Herbert Mead, Herbert Blumer, Erving Goffman og Howard Becker). Et sentralt kjennetegn ved dette perspektivet er at meningen med en handling skapes i *interaksjonen* mellom mennesker eller mellom mennesker og ting. I følge det interaksjonistiske perspektivet består verden av en serie møter "encounters" - møter mellom mennesker (Barnes 1995:69). Hvert sosialt møte er spesielt fordi innholdet i møtet bestemmes av de menneskene som er til stede. I analysen tolkes dermed samhandlingen mellom den innsatte og visitor i forhold til situasjonen i fengselet, og i relasjon til aktørene som tar del i møtet.

For at en samhandling skal fungere er det i følge Goffman (1992:15) et kriterium at det foreligger enighet om hvilke verdier og normer som gjelder og hva som er situasjonens mål. Slik er det også for møtesituasjonen i fengselet. Visitor og innsatt bør være enige om en felles situasjonsdefinisjon, som legger rammer for hvordan handling skal tolkes og forstås. Situasjonsdefinisjonen sier oss noe om hvordan vi skal oppføre oss i situasjonen og hvordan vi skal forholde oss til hverandre. Goffman anvender også begrepet *rammer*.¹⁹ Jacobsen og Kristiansen forklarer rammebegrepet som "*En fænomenologisk variant av den omtalte symbolsk interaksjonistiske betegnelse "definition av situasjonen"*" (2002:16). Album skriver at: "*Rammen for samhandlingen i en situasjon kan vi forstå som det samme som definisjonen av situasjonen*" (Album 1996:22). Til tross for at situasjonsdefinisjonsbegrepet og rammebegrepet i enkelte tilfeller brukes om hverandre, vil kun definisjon av situasjonen anvendes i denne oppgaven. Når vi møter andre mennesker sender vi ubevisst eller bevisst ut meldinger eller tegn både om hvem vi er eller hvem vi ønsker at den andre skal oppfatte oss

¹⁹ Rammebegrepet åpner for at det skjer vekslinger mellom ulike situasjonsdefinisjoner i et møte.

som, hvordan vi oppfatter den andre og hvordan vi definerer situasjonen. De andre som er til stede vil også gi en definisjon av situasjonen, og vanligvis vil definisjonene være så tilpasset hverandre at det ikke fremstår åpne motsigelser (Goffman 1992: 17-18).

Album mener at vi i alle sosiale situasjoner står overfor to spørsmål, hvor det ene er å bestemme rammen for situasjonen vi er i, det kan innebære både å lese en situasjon som allerede er gitt, og beslutte hva den skal være. Det andre er å oppføre seg passende i den (Album 1996:41). Sagt på en annen måte så er reglene og normene i situasjonen, og vi må vite hvordan de skal tas i bruk. Det er altså ikke kun normer, men tenkning og metode som må til for å skjønne hva som foregår og hvordan man skal uttrykke seg i situasjonen (Album 1996). Det betyr at når vi er sammen med andre så må vi vite hvilke regler og normer som gjelder i den aktuelle situasjonen, og så handle deretter.

Slik jeg oppfatter det vil vi i sosiale situasjoner tolke andres handlinger både i forbindelse med definisjonen av situasjonen, men også i forhold til formelle føringer. Når jeg for eksempel møter til veiledning, er det formelle føringer for hvordan vi forholder oss til hverandre som veileder og student. Definisjonen av situasjonen er det imidlertid aktørene selv som er med på å fastsette, når vi for eksempel formidler tegn om hvem vi er eller hvem vi vil at den andre skal oppfatte oss som. Hvis vi i en veiledningstime kun snakker om barn, kan definisjonen av situasjonen bli en annen, for eksempel foreldre som utveksler felles erfaringer.

I arbeidet med analysen har det ikke vært like enkelt å holde formelle føringer og situasjonsdefinisjonen i møtet mellom innsatt og visitor fra hverandre. I tillegg til de mer uformelle eller usagte reglene som gjelder i situasjonen, møtes aktørene i en helt spesifikk institusjonell kontekst. Fengselets materielle struktur uttrykker forventninger, rettigheter og plikter i forbindelse med rollene som innsatt og visitor (Østerberg 1997). Begge aktørene er bundet av et regelverk i fengselet, og visitor må forholde seg til retningslinjer i Røde Kors som understreker at han opptre i *rollen* som visitor. Hovedfokuset i analysen er på situasjonsdefinisjonen i møtet, men også formelle føringer trekkes inn for å forstå samhandlingen og relasjonen mellom innsatt og visitor.

Goffmans begrep om definisjon av situasjonen kan minne om det Wadel (2005) mener når han skriver om at vi må ha samforståelse av situasjonen. Han skriver: *”For at meningsfull samhandling skal finne sted, må samhandlingspartene ha samforståelse av situasjonen”* (Wadel 2005:19). Samforståelsen gjelder hvem vi skal være overfor hverandre, hvilke deler av den sosiale person som mobiliseres i samhandlingen. Til grunn for en slik forståelse av samhandling ligger en tanke om at vi har flere selv som utspiller seg på forskjellige måter i ulike situasjoner.

4.2. Selvet

Mead (1967) var en av de første som lanserte forståelsen av selvet som et sosialt produkt. Meads teori går ut på at vi definerer vårt selv ut fra hvordan vi ser oss selv gjennom andres øyne.

“It is the social process of influencing others in a social act and then taking the attitude of the others aroused by the stimulus, and then reacting in turn to this response, which constitutes a self” (Mead 1967:171).

Det er først i samhandling med andre at vi får et selv. “De andre” delte Mead inn i to kategorier. Den første er “De signifikante andre”, som er betydningsfulle personer i våre liv. Den andre kategorien kaller han “Den generaliserte andre”, og handler om påvirkning vi får utenfor de nære relasjoner. Mead delte også selvet opp i to komponenter; ”Jeget” og ”Meget”. Disse to komponentene anså han å være to deler av en uoppløselig helhet. Mens førstnevnte henspiller til den frie, handlende delen av vårt selv, er den sistnevnte vårt sosiale, og reflekterende selv. ”Den generaliserte andre” er ikke en del av selvet, men kan forstås som den sammensatte representasjonen av våre holdninger til andre. Vår bevissthet om oss selv skjer først ved overtakelsen av de generaliserte andres synspunkt på vår plass i tilværelsen. Mead var også inne på muligheten for at vi kan ha multiple selv gjennom at vi har forskjellige forhold til ulike personer, og at vi opererer med ulike selv i forhold til disse. De ulike variantene av selvet knytter han imidlertid opp mot et enhetlig selv (Mead 1967).

Goffman videreutviklet Meads tanker om et sammensatt selv, men kritiserte kategoriene ”Jeget”, ”Meget” og ”Den generaliserte andre” for å være for enkel til å fange opp de faktiske selv vi varierer mellom (Collins 1994). For Goffman eksisterer det ikke noe enhetlig

“generaliserte andre” i våre hoder. Goffman la frem et mer innviklet bilde av selvets komponenter, og et mer dynamisk bilde av hvordan disse komponentene samhandler med den situasjonen som pågår (Collins 1994:286-287). Mens Mead er opptatt av at selvet vokser ut av hvordan vi ser oss selv gjennom den andre, vektlegger Goffman (1992) at selvet vokser ut av vår opptreden overfor andre og andres respons på vår opptreden. Han beskriver hvordan vi hele tiden forhandler om situasjonen og gjør vårt beste for å opptre så fordelaktig som mulig. Selvet synes hos Goffman, i motsetning til hos Mead, ikke å ha noen enhetlig kjerne. Ettersom vi har ulike valgmuligheter for definisjon av situasjonen viser Goffman til at vi har forskjellige selv. Vi velger hvordan vi vil fremstille oss selv når vi er sammen med andre. Selvets struktur kan derfor ses på bakgrunn av hvordan vi arrangerer vår fremstilling av oss selv overfor andre. Vi har med andre ord forskjellige selv avhengig av samhandlingssituasjon. I følge Goffman kan vi ikke skape og opprettholde et selv bilde på egenhånd, vi trenger andre til å bekrefte vårt selv bilde. Han skriver: “(...) *the individual must rely on others to complete the picture of him of which he himself is allowed to paint only certain parts*” (Goffman 1982:85). Sosiale relasjoner er nødvendig for alle. Min anvendelse av begrepet selvet i analysen ligger tett opp til Goffmans tanke om at vi kan ha ulike selv i forskjellige samhandlingssituasjoner og at vi trenger andre til å bekrefte vårt selv bilde.

Jacobsen og Kristiansen (2002) skriver at Goffman aldri kommer frem til en klar bestemmelse av hva selvet *egentlig* er. Han skifter også mellom betegnelsene selvet, identitet og rolle i ulike faser av forfatterskapet. I boken *Stigma* (1963) deler Goffman selvet eller identiteten inn i tre deler: Den sosiale, den personlige og jeg identiteten. Den sosiale identiteten formes av hvordan vi oppfatter de andres forventninger, og identiteten kan skifte fra situasjon til situasjon. Den personlige identiteten er uavhengig av situasjon, som for eksempel navn og utseende. Mens jeg identiteten handler om vår egen opplevelse av oss selv og den situasjonen vi deltar i. For Goffman står det sosiale selvet eller den sosiale identiteten sentralt. I min analyse ses selvet som situasjonelt skiftende, men jeg ser også på hvordan identiteten formes av den enkeltes opplevelse av seg selv, altså jeg identiteten. Utgangspunktet mitt er at vår selvforståelse blir til gjennom sosiale relasjoner, hvor andres handlinger gir oss meldinger om hvem vi er. Jeg anvender stort sett begrepet selvet i analysen, enkelte ganger sosial identitet, men da med samme betydning som jeg legger i begrepet selvet.

Selvet i institusjoner

I boka *Anstalt og menneske* (1967) har Goffman befattet seg med institusjoner og hva de gjør med folks muligheter til å presentere seg selv. Han viser hvordan totale institusjoner virker krenkende på individer og deres selv. Goffman tar utgangspunkt i et mentalsykehus. Det er en del forskjeller mellom Goffmans mentalsykehus og dagens norske fengsler, men jeg mener likevel at hans forståelse og begreper kan være fruktbare å anvende i min analyse. Goffmans definisjon av en total institusjon er at den er total fordi den, motsatt det daglige liv i moderne samfunn der folk jobber, sover og spiser på ulike steder, inkluderer alle de daglige aktivitetene på et sted. Alle aktivitetene er styrt av en ledelse. Det tredje viktige kjennetegnet er mangelen på privatliv, det er alltid andre mennesker til stede (Goffman 1967:13). Slike kjennetegn er også karakteristisk for et fengsel. Goffmans beskrivelse av totale institusjoner er en idealtipe, det betyr at institusjoner har ulik grad av totalitet ved seg. I totale institusjoner, som i et fengsel, blir det vanskelig å opprettholde sitt selvbylde. Goffman skriver:

“Den nyankomne træder ind i institusjonen med et forestillingsbillede av sig selv, som er muliggjort av visse, stabile sociale forhold i det hjemlige miljø. Ved ankomsten bliver han omgående berøvet den støtte, som disse forhold har givet ham.” (Goffman 1967:19).

I fengselet er hverdagen strengt regulert og innsatte følger de samme rutinene hver dag. Alle blir behandlet mer eller mindre likt. Noen få innsatte opplever kanskje økt anerkjennelse ved å ta en utdanning mens de soner. Enkelte kan finne gode venner i andre medinnsatte som hjelper dem med å holde selvet ved like. Men dette hører sannsynligvis til unntakene. Fengselet er et degraderende system, som gir de innsatte lite rom til å fremstå med et annet selv enn ”fange-selvet”. Yngve Hammerlin (1994) har utarbeidet en liste som han har kalt ”fangenes tapsliste” (se vedlegg 5). Listen inneholder konsekvenser av fengselsopphold utover selve straffen, som er frihetsberøvelsen. Noen av disse følgene er marginalisering, anonymisering og tap av selvbestemmelse. Lista er lang og illustrerer at innsatte lider et omfattende tap som resultat av soningen, og at et fengselsopphold som regel vil bryte ned selvbylde.

Album (1996) skriver at spesielt når omstendigheter setter selvbyldene våre under press, er det enda viktigere å delta i noe som kan styrke selvet. *“I uvante omgivelser og med fremmede mennesker blir fornemmelsen av selvet mer usikkert, og vi trenger ekstra innsats for å holde*

det ved like” (Album 1996:130). Albums studie omhandler pasienter på sykehus, men tanken kan overføres til innsatte i fengsel. Innsatte er, på samme måte som pasienter, plassert sammen med mange mennesker de ikke kjenner. I tillegg er de berøvet friheten. Fornemmelsen av selvet er nok mer usikkert for innsatte enn for pasienter, fordi identiteten er enda mer innskrenket i et fengsel enn i et sykehus. Album skriver videre at vi ikke bare trenger andre mennesker til å vinne nye innsikter:

“Vi trenger dem til å bekrefte det ordinære og gitte, ikke minst at vi er normale, verdige mennesker som fortjener respekt. Når selvopfatningen vår er utsatt for uvanlig sterke påkjenninger, er det særlig viktig å utveksle respekt og anerkjennelse” (Album 1996:130).

Goffman (1967) skriver at enhver total institusjon kan betraktes som et dødt hav, men hvor det finnes småøyer av levende og stimulerende aktivitet som kan hjelpe innsatte til å motstå den psykiske belastningen. Slik jeg ser det kan visitor betraktes som en slik småøy. For å forklare hvorledes visitor kan bidra til å styrke selvet hos de innsatte, vil jeg i analysen anvende Goffmans begreper om regler og ritualer. Goffman mener blant annet at aktører bruker ritualer for å skape gjensidig respekt og anerkjennelse. Jeg vil redegjøre for disse begrepene nedenfor.

4.3. Regler og ritualer

Goffman mener at mennesker langt på vei er bundet av regler som fremstår som gitt av samfunnet, og at mye av vår samhandling derfor har et rituellet preg (Goffman 1982). Goffman var inspirert av Durkheims modeller om ritualer, men bruker modellene på mikronivå (Jacobsen & Kristiansen 2002, Album 1994). Album (1996) mener at Goffman er strukturorientert, og at han bryter med interaksjonismen i det han vektlegger de kognitive og normative vilkår mennesker må forholde seg til i samhandling. Goffman skriver at alle aktivitetsområder er styrt av atferdsregler. Atferdsregler definerer han som: *“(…) en forskrift for handling, der ikke er anbefalet fordi den er behagelig, billig eller effektiv, men fordi den er passende eller rettferdig”* (Goffman 2004: 77, Goffman 1982). Atferdsregler består av individuelle *forpliktelse*r individet legger på seg selv, og *forventninger* til hvordan andre skal forholde seg til dem (Goffman 2004, Goffman 1982).

Goffman skiller mellom substansielle og seremonielle regler i samhandling. De substansielle reglene er formaliserte plikter og rettigheter, knyttet til lov og rett. Et eksempel er regelen om at man ikke skal stjele. Goffman konsentrerer seg mest om de seremonielle reglene, og skriver at den enkelte bruker dem til å *“uttrykke sin karakter eller formidle sin oppfattelse af de andre deltagerer i situationen”* (Goffman 2004: 82, Goffman 1982). I analysen er det stort sett de seremonielle reglene i samhandlingen mellom innsatt og visitor som belyses. Gjennom seremonielle regler viser vi respekt og anerkjennelse overfor oss selv og de andre.

Goffman opererer med to begreper når det gjelder seremonielle regler, ”Demeanor” og ”Deference” (Goffman 1982). Disse to begrepene oversettes på ulike måter. Jacobsen og Kristiansen (2002) bruker begrepene ”ærbødighet og oppførsel”, noen oversetter det til ”respekt og respektabilitet”, og andre til ”opptreden og aktelse”. Her oversetter jeg begrepene til ”respekt og anerkjennelse”. Begrepet “Demeanor” eller respekt er seremonielle aspekter ved en aktørs handlinger som signaliserer at man innehar visse positive eller negative egenskaper. Gjennom fremtreden, talemåte, gester og holdning presenterer man det selvet som man ønsker at andre skal se. “Deference” eller anerkjennelse er seremonielle aspekter ved handlinger som på ulike måter formidler bekreftelse og anerkjennelse av den andres opptreden (Goffman 1982). I all interaksjon er det en vekselvirkning mellom disse to. Jeg forbereder meg for eksempel når jeg skal møte til veiledning. Dette kan forklares med at jeg ønsker å fremstå som en godt forberedt student, samtidig som jeg gjør det av respekt for veileder. På samme måte som veileder forbereder seg for å fremstå som en god veileder og for å uttrykke respekt for meg.

Goffman skriver spesielt om to former for formidling av respekt og anerkjennelse, og kaller dem henholdsvis unngåelsesritualer og presentasjonsritualer (Goffman 1982).

Unngåelsesritualer handler om de former for respekt som får aktøren til å holde en avstand til mottakeren. Eksempler på unngåelsesritualer som kan være relevante i samhandling mellom innsatt og visitor er det å unngå å referere til hendelser, å overtre regler om privatliv eller å bringe på banen emner som kan være smertefulle. Presentasjonsritualer er handlinger hvor aktøren formidler hvordan han oppfatter den andre, og viser hvordan han har tenkt å behandle vedkommende. Eksempler på dette kan være hvordan man hilser på folk, kommer med komplimenter eller gjør små tjenester (Goffman 1982). Med sin forståelse av hverdagslig samhandling som rituell mener Goffman at vi har plikt til å vise respekt for andre og oss selv gjennom vår væremåte. Den måten vi blir behandlet på henger sammen med hva de andre

synes om oss, hvem de tror vi er. I analysen skal vi se hvordan dette foregår i møtet mellom innsatt og visitor. Vi skal blant annet se hvordan begge parter, til tross for magre omstendigheter, formidler respekt og anerkjennelse for seg selv og for den andre.

Som tidligere nevnt er Goffman opptatt av å analysere hvordan vi oppfører oss i ulike sammenhenger, han fokuserer på å studere situasjoner. Menneskers forståelse og følelser har ikke Goffman vært spesielt opptatt av, og han regnes gjerne som en situasjonist. Han skriver: "*Not then, men and their moments. Rather moments and their men*" (Goffman 1982:3). I arbeidet med analysen så jeg etter hvert at Goffmans perspektiv kunne komme til kort i min forståelse av samhandlingen og relasjonen mellom innsatt og visitor. For å forklare hvordan partene kan berøre hverandre på et dypere nivå, tar jeg i bruk Johan Asplunds (1987a) begrep om *sosial responsivitet*.

4.4. Asplund og sosial responsivitet

Et av bindeleddene mellom Asplund og Goffman er at de begge bygger på Meads tankegang om at mennesket skapes og formes gjennom møter med andre (Jacobsen og Kristiansen 2002:13). I min analyse tar jeg utgangspunkt i Johan Asplunds bok *Det sosiale livs elementære former* (1987a). Tittelen på boka henspiller på Durkheims bok *Det religiøse livs elementære former* (1943). Senere har Jacobsen og Kristiansen gitt ut boka *Erving Goffman- Sociologien om det elementære livs sociale former*. Her skriver de to forfatterne at: "*Både hos Goffman og Asplund er det jo netop det elementære liv, som det leves og praktiseres af mennesker i deres hverdag, som bliver analyse materialet.*" (Jacobsen & Kristiansen 2002:14).

Det fundamentale trekk ved all samhandling beskriver Asplund med begrepet "*sosial responsivitet*" (Asplund 1987a:11). Han bruker både betegnelsen responsiv sosialitet og sosial responsivitet. Sosialitet kan oversettes med "*samhällelighet*" eller selskapelighet; responsivitet er knyttet til betydningen respons som svar og gjensvar. Vekselspillet mellom to personer er en form for sosial responsivitet.

"*Två (eller flera) personer är socialt responsiva, när de inom ramen för en pågående process eller beteendesevens tar notis om varandra och den ena partens beteende är et äkta gensvar på den andra partens beteende – och vice versa i ett fortgående växelspel.*" (Asplund 1987b:11)

Det som en person gjør er en respons på det en annen nettopp har gjort, som igjen er en respons eller et gjensvar fra den første personen. Enhver sosial handling fører til et gjensvar, eller enhver handling etterlater seg et avtrykk (Asplund 1987a:12). Det betyr ikke at handlingen behøver å avgi en positiv respons, i den sosiale responsiviteten gir vi både positiv og negativ respons. Poenget er at vi berøres av den andres handlinger og at det formidles noe som er ”ekte”, enten vi blir glad, trist eller sint. Det motsatte av sosial responsivitet er asosial responsløshet, som inntreffer når den sosiale responsiviteten avtar og faller bort. Hvis samhandlingen bærer preg av responsløshet berøres vi ikke av den andres handlinger.

Asplund skiller mellom ”abstrakt” og ”konkret” sosialitet (Asplund 1987a:21). Vi er alle dels abstrakte og dels konkrete personer. En fengselsbetjent er for eksempel abstrakt og konkret person. Så snart fengselsbetjente oppfatter seg som kun en rolleinneholder har han gått fra å oppfatte seg som konkret person til å oppfatte seg som abstrakt person. I den konkrete sosialiteten må det være noe ”ekte” ved det vi formidler til hverandre, det må være noe som berører. En fengselsbetjent som oppfatter de innsatte som abstrakte samfunnsindivider berøres ikke av de andre; det er ingen gjensvar eller respons.

”Interaktionen mellan abstrakta s mhallsvarelser genererar inga k nslor – varken h rda eller mjuka, verken kalla eller varma- utan k nnetecknas i st llet av k nslobortfall, k nslostopp eller k nslol shet.” (Asplund 1987a:173).

For   kunne ber re hverandre f lelsesmessig m  vi m te hverandre som konkrete personer. Det er n r vi kun ser de andre som abstrakte samfunnsindivider eller kun fremtrer som det selv, at vi ikke lenger ber res av andres handlinger. Asplund skriver derfor at ”Det kommer an p  att alltid sj lv handla som konkret person och alltid bem ta andre som konkreta personer” (Asplund 1987a: 178).

Slik jeg forst r det anvender Asplund et ”allment” rollebegrep n r han skriver om hvordan vi kan opptre i roller som prest, husmor, lege og lignende. Det er n r vi kun ser hverandre som roller, at vi ser hverandre som abstraktet samfunnsindivid. Han skriver at: ”Innom den konkrete socialitetens ram finns det inga roller” (Asplund 1987a:174). Min anvendelse av rollebegrepet i analysen ligger tett opp til Asplunds n r jeg diskuterer hvorvidt samhandlingen mellom innsatt og visitor kan betraktes som abstrakt eller konkret sosialitet.

Skatvedts beboerteori

Skatvedt (2002) har gjort en studie om kommunikasjon mellom ansatte og beboere i en avrusningsinstitusjon. For å drøfte kommunikasjon mellom beboere og ansatte har Skatvedt satt sammen en “beboerteori” som består av flere av beboernes fortellinger. Teorien sier oss noe om hva beboerne selv mener “virker” i behandling av rusmisbrukere, hva som kan føre til endring. Beboerteorien består av tre sammenvevde elementer. De tre elementene bygger blant annet på Becker, Goffman og Asplunds forståelse av samhandling. Det første elementet er “stemplingselementet”, hvor beboerteorien sier at *”folk som blir oppfattet og behandlet som alminnelige edru av viktige andre, vil komme til å oppfatte seg selv som alminnelige edru mennesker”* (Skatvedt 2002:11). Det blir motsatt av en vanlig stemplingsprosess, hvor en tillegger personen egenskaper som er negative. Det andre elementet er “situasjons- og selvelementet”, som sier at *”tegnene som sier noe om beboernes selv blir formidlet gjennom metakommunikasjon og tolket i lys av sammenhengen de finner sted i”* (Skatvedt 2002:11). Dette elementet handler om at situasjoner får sin mening gjennom hvordan de ansatte er tilstede i dem. Det tredje elementet er “kjærlighetselementet”, som sier at for at de gode tegnene skal “slå inn” og virke så må det de ansattes deltakelse og væremåte bære preg av autenticitet og umiddelbarhet (Skatvedt 2002:12). Kjærlighetselementet er det viktigste elementet i beboerteorien. Skatvedt mener altså at i tillegg til at beboerne føler seg respektfullt behandlet, er det knyttet betingelser om autenticitet og umiddelbarhet til en kjærlighetsbærende samhandling. Betingelsene om autenticitet og umiddelbarhet er inspirert av Asplunds begrep sosial responsivitet.

De tre elementene i beboerteorien kan minne om visitorenes og de innsattes fortellinger om samhandlingen i fengselet. Innsattes opplevelse av å være et *menneske* sammen med visitor, kan ses i sammenheng med det omvendte “stemplingselementet”. Fra tidligere forskning vet vi at straffedømte blir utsatt for stempeling og stigmatisering under og etter soningen (Hammerlin 1994:96-97). Det å bli oppfattet og behandlet som et alminnelig menneske av visitor, kan medføre at de kommer til å oppfatte seg selv som et alminnelig menneske. I analysen skal vi se at dette elementet underbygges av visitorenes fortellinger om relasjonen til innsatte. “Situasjons- og selvelementet” i beboerteorien er til stede i det at visitor og innsatt presenterer seg med ulike selv i ulike situasjoner. Kommunikasjonen får

mening for dem i forhold til hvordan de presenterer seg. Måten partene forteller om relasjonen til den andre, vil i analysen drøftes i forhold til autentisitet og umiddelbarhet i samhandlingen.

I Skatvedts studie møtes partene som beboer og ansatt, mens de i denne studien møtes som frivillig og innsatt. Det er forskjeller mellom hvordan man fremtrer som ansatt og som frivillig, og det er forskjell på beboere og innsatte. De innsatte har selv valgt å få besøk av en visitor, mens beboerne ikke har valgt på samme måte. Ansatte i en avrusningsinstitusjon må forholde seg profesjonelt til beboerne på et annet sett enn det visitor må overfor de innsatte. Det viser seg at de kjærlighetsbærende samhandlingssituasjonene ofte finner sted når de ansatte bryter med formelle settinger (Skatvedt 2002). Møtet mellom innsatt og visitor bærer preg av å være mer uformelt, men det foregår likevel i en formell setting. Og slik jeg oppfatter det, er innsatte, som beboerne i en avrusningsinstitusjon, vare for tegnene som formidles i kommunikasjon med andre. Jeg synes derfor Skatvedts beboerteori og forståelse kan være et fruktbart innspill i analysen.

I tillegg til de teoriene og begrepene jeg har presentert her, vil jeg anvende andre forklaringsmåter der det er relevant. Disse vil jeg presentere underveis i analysen.

Fra teori til empiri

I alle situasjoner må vi være enige om hvilke verdier og normer som gjelder og hva som er situasjonens mål, for at samhandlingen skal fungere. Hvis vi møter mennesker og vi har ulike forståelser av hva det vil si å møtes i denne situasjonen, vil det prege kommunikasjon og relasjonen. Slik er det også for møtet mellom innsatt og visitor. Partene møtes under helt spesielle betingelser i fengselet på en fengselscelle. I analysen skal vi se hvilke normer og regler, eller hvilken situasjonsdefinisjon, som gjelder i møtesituasjonen.

Partene møtes som visitor og innsatt, men vi skal se at de også gis anledning til å opptre med andre selv når de er sammen. Selvet oppfattes da som et produkt av vår samhandling med andre. I følge Goffmans forståelse av selvet velger vi hvordan vi vil fremstå overfor andre, men vi trenger også andres respons på vår opptreden. I analysen ses det hvordan begge partene presenterer seg selv og hvordan de oppfatter seg selv og den andre i situasjonen.

I analysen vil jeg også drøfte hvorvidt samhandlingen mellom innsatt og visitor i henhold til Asplunds (1987a) begreper kan betraktes som konkret sosialitet. Partene møtes først og fremst i egenskap av å være visitor og innsatt, og særlig visitor synes å være bundet av å opptre i rollen som visitor. Kan likevel samhandlingen karakteriseres som et tilfelle av konkret sosialitet? Og hva vil det i tilfelle bety å oppfatte hverandre som konkrete personer i denne situasjonen?

5. Møtesituasjonen.

I dette kapitlet vil jeg ta for meg fengsel som arena for møtet, og herunder hvorledes møtet preges av at det foregår på cella. Steder hvor folk møtes har betydning for hvordan vi oppfører oss. Det er for eksempel knyttet andre forventninger til hvordan vi skal oppføre oss i en begravelse enn om vi møter de samme menneskene i et selskap. Måten vi forholder oss til hverandre kan ikke forstås løsrevet fra den sammenhengen vi befinner oss i. Det knytter seg forventninger og normer både til steder og til ulike situasjoner. I denne møtesituasjonen er det på den ene siden formelle føringer til hvordan innsatt og visitor skal opptre når de er sammen. De innsatte og visitors fortellinger om møtet må ses i forhold til den materielle strukturen hvor samhandlingen foregår. På den andre siden vil aktørene sammen finne ut av hvordan de skal oppføre seg og forholde seg til hverandre i situasjonen, da de kommer frem til en felles definisjon av situasjonen.

5.1. Fengselet som en egen verden

De fleste visitorene forteller om lite kunnskap om og erfaring med fengselssystemet før de ble visitor. Det meste er nytt for dem i begynnelsen, og de snakker om en blanding av forventning og spenning foran det første besøket i fengsel. Etter hvert får de imidlertid god kjennskap til systemet. Både visitorer og de innsatte karakteriserer fengselet som et eget samfunn eller som en egen verden. En visitor sier det slik:

“... det er noe spesielt med å være visitor, for du går bokstavlig talt inn i en annen verden, jeg tenker særlig på det når jeg forlater fengselet, her kommer jeg liksom...”

Hun betrakter det å være visitor som å gå inn i en annen verden. I fengselet preges hverdagen av kontroll og disiplin. Her lever mennesker tett innpå hverandre. I dette systemet er det bestemte tidspunkt for når man skal sove, spise, arbeide og trene. Men det er særlig et aspekt ved fengselet som gjør det spesielt, og det er at menneskene her lever i en innelåst verden. Visitor sier i sitatet over at hun tenker mest på at fengselet er en egen verden i det hun forlater fengselet. Hun opplever kanskje da hvor befriende det er å kunne forlate et sted hvor andre er innelåst. Hun er fri og kan gå ut døra, men det kan ikke mennesket som sitter igjen.

Å leve i en egen verden i fengselet gjør noe med deg som menneske. Flere innsatte forteller om en rutinepreget og slitsom tilværelse, og at de etter en stund slutter å tenke klart. Mange innsatte opplever at de får problemer med å konsentrere seg om annet enn det som foregår i fengselet. En innsatt forteller:

“... jeg synes det er veldig viktig å bli i kontakt med realiteten hele tiden, når du bare sitter i fengsel så er det så lett å bare kikke på fengselet, så du blir helt fengsel vet du, i hjertet ditt, i hjernen din, det går bare sånn, så det er veldig viktig at du husker at det er også en verden utenfor, det er veldig viktig når du blir fengslet at du husker at en dag kommer du ut, og at det er ikke som her, ..og med visitor, da snakker jeg om litt andre ting enn bare ting i fengselet..”

Sitatet ovenfor gir et bilde av hvordan hun opplever at tankegangen snevres inn i fengselet. Fengselssystemet utgjør store deler av hennes tankevirksomhet, på den måten at hun ikke klarer å fokusere på noe annet. Som Kristoffersen (1991:6) skriver så erstatter fengselet på en måte verden utenfor som referanseramme. Hun snakker om at hun blir helt fengsel i *hjertet*, og i *hjernen*. Slike beskrivelser illustrerer at fengselssystemet setter sterkt preg på hennes liv. Som mange av de andre innsatte har hun lite eller ingen kontakt med samfunnet utenfor murene. Livet hennes handler stort sett om det som skjer på avdelingen eller på cella. Visitorbesøket minner henne imidlertid om at det finnes en verden utenfor fengselet. Da får hun anledning til å prate om emner som ikke omhandler fengsel. Samværet med visitor er annerledes i forhold til det samværet hun har med andre innsatte og ansatte. En annen innsatt snakker om noe av det samme, og at møtet med visitor representerer et brudd med fengselslivet:

“....den gleden du har med å vente, når du vet at det nærmer seg, så bruker du og hjernen på en litt annen måte når du tenker visitor, du slipper unna litt, og det er viktig her inne.....”

Begge sitatene viser at fengslingen ikke kun innebærer en kroppslig innesperring, men at den særlig berører sinn og følelsesliv. Kontrollen, disiplinen og de hverdagslige rutinene gjør at innsatte sløves ned. Det kreves ikke noe av deg, annet enn at du er til stede. Andre bestemmer hvem du skal være sammen med, og hva og når noe skal skje (se bla. Grøvdal 2001, Mathiesen 1995, Goffman 1967). Som innsatt skal du for eksempel ikke planlegge innkjøp av

mat, for maten blir servert. Du blir vekket hver dag, og sendt av gårde på jobb eller skole. Det kan synes som om dette er noe av grunnen til at det oppleves som om hjernen er i fengsel - den er ikke virksom. Fengselslivet består også av rutiner. I det visitor kommer på besøk kjennes det annerledes. Da oppleves det tydeligvis ikke lenger som om hjernen og hjertet er i fengsel. Samværet med visitor krever at hjernen brukes på en annen måte, blant annet fordi det da snakkes om tema som angår verden utenfor fengselet. Om det også oppleves som om innsatte kan "bruke" hjertet igjen i samværet med visitor, kan det for eksempel innebære at samværet gir innsatte anledning til å snakke om følelsesladde emner. Opplevelsen av å "*bli helt fengsel i hjertet*" kan ha en sammenheng med at det er lite rom for emosjonelle samtaler og følelsesutbrudd på avdelingen. Dette vil jeg imidlertid komme tilbake til i kapittel 6.2.

Sitatene over om at man blir helt fengsel i hodet og i hjertet er sterke illustrasjoner på fengslingens virkninger. Uttalelsene bekreftes av annen forskning om fengselets negative konsekvenser (se bla. Alnæs 2006, Friestad og Skog Hansen 2004, Skardhamer 2002, Hammerlin og Larsen 2000, Basberg 1999, Mathiesen 1995). De innsattes fortellinger om soningen ligger nært opptil Hammerlins betraktninger om at innsatte får "institusjonskompetanse", og ikke "livskompetanse" (Hammerlin 1994). De innsatte opplever det som om de er avskåret fra det som skjer utenfor fengselsavdelingen, og forbindelsen til omverden er brutt fordi man lever i en egen verden i fengselet. Begge innsatte i sitatene over mener imidlertid at de kan snakke om andre emner og om den verden som er utenfor murene når de er sammen med visitor.

Et vindu mot verden

De fleste innsatte i mitt materiale understreker at det beste med å få besøk av en visitor, er at han eller hun ikke er en del av fengselssystemet. De innsatte er del av en verden *inne* i fengselet, mens visitor representerer verden *utenfor*. Møtet med visitor blir en måte å holde en indirekte kontakt med "det normale livet". En kvinnelig innsatt forteller om dette på denne måten:

"Hun (visitor) forteller hvordan det faktisk kan være der ute i verden, hun forteller fra sitt liv, som er helt forskjellig fra det livet jeg har levd, hun er mor, har bra jobb, reiser mye rundt i verden, hun forteller positive ting i fra sitt liv, i håp om at det kanskje skal smitte over på meg at, at jeg kanskje skal bli mer nysgjerrig på den type

liv, ...og det er kanskje på tide å snu livet, det har jeg vel innsett for lenge siden, men..., jeg er veldig redd for å bli et A4 menneske, og da hjelper det veldig godt å ha sånne som henne som forteller meg at du trenger ikke bli et A4 menneske... ”

Sitatet illustrerer at det kan være betydningsfullt å høre om hendelser fra et helt alminnelig liv. I det visitor forteller om seg selv og sin egen hverdag får innsatte her et innblikk i hvorledes dette livet leves. Hun sier at visitor forteller om hvordan det *kan* være der ute i verden. Dette kan indikere at hun kanskje ikke har opplevd verden der ute på samme måte selv. Mange innsatte kjenner ikke så godt til det “normale livet”. De er fremmedgjort for hvordan man lever utenfor muren. Innledningsvis har vi sett at flere innsatte mangler jobb, bolig og sosiale nettverk (Friestad og Skog Hansen 2004, Skardhamer 2002). Drømmen om å leve et “normalt liv” er vanskelig å kombinere med et liv i fengsel (jfr Hammerlins Fangenes tapsliste 1994, se vedlegg 5). Den innsatte i sitatet over synes imidlertid det er godt å høre om positive sider ved livet utenfor murene. Det kan synes som om det motiverer henne til å forsøke å endre sitt eget liv.

En annen innsatt forteller at han tilsynelatende har levd et “normalt liv” før han ble fengslet. Han hadde både ektefelle, bolig og jobb. I motsetning til den innsatte i sitatet over, ønsker han derimot ikke lenger å forholde seg til livet utenfor murene. Han ønsker ikke å høre om det han går glipp av mens han soner. Når han får besøk av visitor vil han derfor ikke snakke om emner som omhandler den konkrete virkeligheten og samfunnet utenfor. Han forteller:

“... jeg isolerer meg veldig mye fra det som skjer ute, av den grunn så leser jeg veldig lite aviser, det gjør det vondere å sitte her, ser ikke på ”Norge Rundt” og sånn..., og når jeg leser så leser jeg veldig mye historie, dokumentarer og sånn, prøver å rømme unna virkeligheten, ... ”

- Du vil ikke se det du går glipp av...

“Ja, det er et forferdelig savn, så jeg synes ikke det er noe artig, når folk er på besøk og så forteller de at nå skal de på ferie dit og...det synes jeg ikke er noe artig..., så jeg prøver å, for i det hele tatt å holde ut, så konsentrerer jeg meg om å lese på filosofi, psykologi, historie, det er vel de fagene stort sett det går i... ”.

Sitatet illustrerer at man taper mer enn friheten når man soner i fengsel (jfr Hammerlin, Fangenes tapsliste 1994, se Vedlegg 5). Livet utenfor murene går videre, uten at han får ta del

i det. Han mister opplevelsen av tilhørighet til samfunnet, og er ikke lenger en del av det sosiale liv. Han synes tilsynelatende det er vanskelig å forholde seg til dette, og har valgt en mestringsstrategi som innebærer å lese og fordype seg i ulike fag. På den måten holder han hjernen i trim, og han får tiden til å gå. Han forteller videre at dette gjenspeiler seg i samværet med visitor. Han liker da å ha faglige diskusjoner hvor de for eksempel diskuterer noe av det han leser. Relasjonen til visitor preges dermed av at de ikke snakker noe særlig om dagsaktuelle problemstillinger. Han ser likevel frem til at visitor skal komme, og han liker at de har faglige diskusjoner når de er sammen. Det viser seg senere i intervjuet at han soner en lang dom, og at det er lenge til han skal løslates. Dette kan trolig ha innvirkning på hvordan han forholder seg til verden utenfor murene. Han vet at det er lenge til han er en del av samfunnet igjen, og han ønsker derfor ikke å ha kjennskap til det han taper mens han er i fengsel.

Kjersti Ericsson (2002) skriver at frihetsberøvelsen egentlig dreier seg om å bli fratatt tid. Tiden i fengselet står stille, den skal bare utholdes og har ingen mening. Den andre tiden der ute stanser ikke og venter til fengselsårene er utholdt (Ericsson 2002: 84). Goffman (1967:54) viser til det samme poenget når han skriver at klienter i totale institusjoner ofte har en oppfatning av at den tiden de tilbringer i institusjonen er: "(...) *et livsafsnit som må skrives på tabskontoen*". For de innsatte er det ikke mulig å innhente tiden. Det synes som om den innsatte i sitatet over oppfatter tiden i fengselet på en lignende måte. Han forteller om savnet etter det livet han ikke lenger er en del av. Christie (1982:17-18) er inne på noe av det samme når han skriver slik om innsatte:

"...Hvis de ikke skammer seg over selve handlingen, skammer de seg i hvert fall over den situasjonen de er i. Og hvis de ikke er skamfulle, er de i hvert fall triste på grunn av det enkle faktum at livet går videre uten at de får delta på vanlig vis".

Den innsatte i sitatet over synes tydeligvis at det er vanskelig at livet utenfor fengselet går videre uten ham. Uttalelsene hans kan minne om det Goffman (se kapittel 4.2) skriver om tap av identitet i totale institusjoner. I fengselet oppfattes han først og fremst som en innsatt, og ikke som kollega eller ektemann. Han er fratatt andre identitetsmarkører. Han sier at for å holde ut så leser han mye bøker. På den måten holder han seg oppdatert, samtidig som det kan anses som at han opprettholder en faglig identitet.

Så langt har jeg tatt for meg visitorenes og innsattes betraktninger omkring fengselet som en egen verden, og hvordan dette kan prege samtale og samhandlingen. I neste avsnitt vil jeg diskutere betydningen av at møtet finner sted på cella.

“Cella - det er liksom hjemmet mitt”

Visitorbesøket foregår ofte på cella. Frihetsberøvelsen kan oppleves som spesielt fremtredende på cella, fordi man der er fysisk innelåst i et lite rom. Men cella representerer også et sted hvor innsatte kan trekke seg tilbake og være for seg selv. Flere innsatte forteller at de betrakter cella som et slags hjem. En innsatt sier det slik:

“...cella, det er liksom hjemmet mitt, og da føler jeg meg litt hjemme når hun (visitor) kommer, vi drikker kaffe, spiser kaker og prater om alt mulig rart...”

Cella er symbolsk sett et viktig møtested. Den representerer den lille arenaen hvor innsatte selv kan ha kontroll, og oppleves trolig som det mest private man har i et fengsel. På cella er det anledning til å ha noen personlige eiendeler, for eksempel bøker som kan diskuteres og bilder som kan vises frem. Slike gjenstander kan bidra til å få i gang en samtale med visitor. Innsatte kan for eksempel ha bilder av familie og barn. Eller han kan ha bøker og dikt i bokhylla som forteller om hans interesser. Den innsatte i sitatet over sier at han ”føler seg hjemme” når visitor kan besøke ham på cella. Det viser seg at også visitorer snakker om cella som et hjem. En visitor sier det slik:

“...jeg synes det er riktig at besøket er på cella, for det er deres hjem, der bestemmer de, og der er det mye enklere for de å si at, du nå orker jeg ikke mer i dag eller nå vil jeg lage mat, så kan du gå nå, jeg tror det, samtidig som de kan være mer gjestfrie når de er på cella,...jeg tror det er viktig at vi besøker dem på cella, som egentlig er deres domene, slik at det er vi som kommer til dem, det er de som inviterer egentlig oss, det føler jeg er viktig, for dem i større grad enn for oss, ..”

Visitor fremhever her viktigheten av at innsatte får føle at det er *de* som inviterer visitor. Sitatet illustrerer hvordan visitorbesøket kan gi de innsatte anledning til å fremstå med en annen sosial identitet enn de gjør ellers i fengselet. På den måten kan de oppleve å få igjen noe av det de har mistet ved innsettelsen. De har mistet retten til å bestemme over sin egen

bolig, og muligheten til å invitere noen hjem til seg. Her ser vi at de får en mulighet til å ta i mot besøk, og til å være vert. I det partene opptrer som gjest og vert, kan det oppleves som om forholdet fri- ufri blir mindre utpreget i situasjonen. Betragtningene om cella som et hjem og tankene om å være gjest og vertskap, kan være med på å skape en slags alminneliggjøring av situasjonen. Dette kan minne om det Album (1996) skriver om pasientenes samvær på sykehuset. Pasientene gjør hverandre alminnelige ved hjelp av ritualer som formidler respekt og anerkjennelse overfor hverandre. Men på den andre siden er det forskjell på pasienter og innsatte. Som tidligere nevnt er de innsatte fratatt sin sosiale identitet og den sosiale tapslista er lang (jfr. Fangenes tapsliste), noe som medfører at de antakelig er mer vare, enn pasienter, for tegn som formidler at de er alminnelige.

Til tross for at cella kan oppleves som et slags hjem eller et fristed, er den likevel underlagt kontroll. Under soningen er innsatte fratatt mange av de rettigheter vi har ellers i samfunnet, slik som retten til et privatliv. Betjentene kan gå inn på cella når som helst, og de foretar jevnlig cellesjekk.²⁰ En visitor forteller imidlertid at han aldri går inn på cella hvis ikke den innsatte er tilstede:

“...på en måte synes jeg det at det er et slags privilegium for oss som får lov å komme inn på avdelingen og på cellen, cellen er jo deres hjem på en måte, han som jeg har nå han synes det er så rart, jeg venter alltid med å gå inn til han kommer, men du kan jo bare gå inn sier han, nei, jeg går aldri inn i et hus hvis ikke verten er inne, ...”

Dette sitatet er også et eksempel på hvordan partene kan opptre som gjest og vert i situasjonen. Det å vente til man blir invitert inn er tegn på alminnelig høflighet. Men de generelle normene for høflighet og respekt er på sett og vis ikke til stede i fengselet når betjentene kan gå inn på cella som de vil. Det kan virke som om dette er blitt en vane for innsatte, i det han synes det er rart at visitor ikke går inn på cella når han ikke er tilstede. Det er som om han ikke forventer å ha et privatliv i fengselet. Grøvdal (2001) fant akkurat det samme i sin studie fra Oslo Fengsel: *”De fleste fangene i Botsfengselet, eller i andre fengsler for den saks skyld, er så vant til å bli ”invadert”, at det tilsynelatende ikke en gang streifer dem at de kunne ha rett til å sette grenser”* (Grøvdal 2001:149).

²⁰ Cellesjekk fortas daglig, og skal egentlig hete cellevisitasjon. Det opprinnelige målet med denne er å kontrollere at det verken finnes våpen, eventuelt gjenstander som kan brukes som våpen, eller rusmidler på cellene.

Visitors opptreden ovenfor kan ses i lys av Goffmans presentasjonsritualer (se kapittel 4.3.). Visitor viser respekt for privatlivet og for innsatte. Med denne gesten gjør han det klart hvordan han oppfatter den innsatte og hvordan han vil behandle ham i det forestående samværet. Han signaliserer for eksempel at han oppfatter dette som et møte mellom to likeverdige mennesker. Det kan minne om det Goffman skriver om at vi har plikt til å presentere oss som skikkelige folk og plikt til å behandle andre som det. Når det gjelder innsatte har de sannsynligvis færre muligheter til å fremstå med verdighet og vise andre respekt i fengselet. Goffman (1982, 2004) skriver at hvis vi skal ha mulighet til å presentere oss selv som et ordentlig menneske og vise respekt for andre, må det skje på et område hvor vi har selvbestemmelse. Han skriver:

“Han må ha et lager til rådighet av de små erkjentheter som hans samfunn anvender i sine uttrykk for aktelse - som sigaretter å by på, stoler å trekke ut for andre, mat å tilby osv” (Goffman 2004:116).

Vi trenger bevegelsesfrihet for å kunne vise respekt for andre. Goffman (2004, 1982) viser i denne studien til ekstreme tilfeller på psykiatriske avdelinger hvor pasienter for eksempel er fastspennet til sengen. Pasientene er her uten mulighet til å presentere et ordentlig selv, slik en verdig oppførsel og tildeling av respekt fordrer. Det er ulikheter mellom psykiatriske pasienter og innsatte i et fengsel. Men fengselet representerer en arena hvor mennesker har mistet sin bevegelsesfrihet og hvor de har liten selvbestemmelse. Fengselet er, som psykiatriske sykehus, preget av tvang og restriksjoner og kan derfor anses som en arena som gir innsatte lite rom til å gi uttrykk for respekt og verdighet for andre. Sitatene ovenfor viser imidlertid at visitorbesøk på cella kan gi innsatte en opplevelse av å ha en annen identitet enn “fangeidentiteten”. De gis blant annet anledning til å være en som tar i mot besøk, til å være vert. Møtet med visitor kan derfor forstås som en mulighet for innsatte til å fremstå med et verdig selv, og til å vise respekt overfor visitor. Respekt og anerkjennelse kommer også til uttrykk gjennom de forberedelsene innsatte gjør før visitor kommer på besøk. De innsattes forberedelser vil jeg drøfte i neste avsnitt.

5.2. Å etablere en møtesituasjon

Både de innsatte og visitorene har forventninger til møtesituasjonen. Møtet mellom innsatt og visitor er ikke ment å være et engangstilfelle men en vedvarende ordning. Det er derfor særlig viktig at de må finne ut av hvordan samhandlingen skal foregå, hvordan de skal være *sammen*. Først og fremst er begge opptatt av at det skal være en positiv opplevelse. Det viser seg at begge parter er involvert i å etablere en møtesituasjon.

Innsattes forberedelser

Flere innsatte forteller at de rydder og vasker cella før visitor skal komme. En av de innsatte forklarer det slik:

“Det har jo veldig mye med hvordan du selv har det hjemme hos deg, du vil ikke ha besøk hvis det ser ut som et tordenvær, det er jo noe med at du vasker cella di, og pynter før visitor skal komme, og da kommer de hjem til deg, det er jo hjemmet våres for å si det sånn, og det blir en helt annen setting av besøket da,... “

Opplevelsen av eget ansvar for besøket er nokså tydelig. Vi ser at han forklarer forberedelsene med ønsket om å skape en hjemmekoselig atmosfære, og at det skal være fint og rent. Det kan virke som om han har behov for å skille mellom dagliglivet i fengselet og visitorbesøket. Han sier selv at forberedelsene gir en annen “*setting*” av besøket, og kan således anses som en måte å hverdagsliggjøre situasjonen. I møtesituasjonen er det normene fra verden utenfor muren som gjelder, og i sitatet vises det til normen om å rydde og pynte før man får besøk. Symbolsk sett kan forberedelsene tolkes i lys av Goffmans presentasjonsritualer. Ryddingen kan oppfattes som et tegn på at de innsatte ønsker å vise visitor respekt og anerkjennelse, og samtidig fremstille respekt for deg selv. Rengjøringen eller en kopp kaffe gir innsatte mulighet til å vise en form for omsorg overfor visitor. Vi ser at til tross for at møtet foregår på en fengselsarena, som innebærer en del begrensninger i situasjonen, så finner begge partene måter å vise respekt og anerkjennelse for den andre.

Det er ikke kun de innsatte som anser forberedelsene som viktige. Flere visitorer gir uttrykk for at de verdsetter slike forberedelser. En visitor sier det slik:

“... og rett som det er så får jeg nystekte vafler når jeg kommer dit og, det er deilig, og han har en form for omsorg overfor meg, kaffekoppen står klar og, vafler, og cella er nyvasket og stort sett, og rent og greit, og det er også hyggelig...”

Vi ser at visitorbesøket gir de innsatte utvidede handlingsmuligheter. Muligheten til å varte opp med kaffe og legge til rette for en hyggelig atmosfære kan gi innsatte økt selvrespekt. Forberedelsene blir en del av innsattes selvpresentasjon, og kan bidra til opprettholdelse av hans selvbilde og identitet som “mer” enn en innsatt. Vi har tidligere vært inne på at innsatte har mistet en del av den identiteten de hadde før de ble fengslet (Hammerlin, 1994). For eksempel så er innsatte fratatt muligheten til å gi. I samvær med visitor gis de imidlertid denne muligheten tilbake, og de formidler symbolske meldinger om at de verdsetter visitor. På bakgrunn av at den måten vi blir behandlet på henger sammen med hva de andre synes om oss, vil dette trolig ha betydning for hvordan visitor oppfatter dem. Visitor ser at innsatte gjør sitt beste for å uttrykke respekt og for å fremstå med verdighet.

Uttalelsene over illustrerer at både visitor og innsatt er opptatt av å vise respekt for hverandre i møtesituasjonen. For de innsatte kan forberedelsene formidle en form for gjensidighet i relasjonen. Det er med på å gjøre relasjonen mindre asymmetrisk, på den måten at *begge* har ansvar for å tilrettelegge for at møtet blir en god opplevelse. Gjennom forberedelser og opptreden er de med på å definerer dette som en situasjon hvor de skal “ha det hyggelig sammen”. Slike markører som antyder hva slags situasjon det skal være, kan oppfattes som mer kraftfulle når møtesituasjonen er i et fengsel, fordi de bryter med det daglige livet i fengselet. De samme markørene blir antakelig ikke vektlagt på samme måte utenfor fengselet. Det er også slik at forberedelsene er en av de få mulighetene innsatte har til å “gjøre stas” på visitorene.

Visitor som samtalepartner

Både visitorene og de innsatte forteller at visitor først og fremst skal være en samtalepartner. Spesielt visitor er opptatt av å legge til rette for at møtesituasjonen skal bestå av samtaler. Under intervjuene vektlegger begge parter at visitors viktigste oppgave er å lytte. En visitor forteller at han derfor har en egen strategi for å få innsatte til å prate:

“...i begynnelsen begynner jeg med å si hvem jeg er, senere spør jeg alltid spørsmål, der hun ikke kan svare ja eller nei, for eks. hvis jeg sier har du det bra? Så kan hun svare ja eller nei, men hvis jeg sier hvordan har du det? så kan hun ikke det, så begynner vi å prate...da får du ut mye, og siden kan du jo stille spørsmålet, da synes hun at, hvis jeg ikke prater og lytter så kan jeg få motparten til å si mye, jaha hvorfor var det ikke slik? ..og da kan hun ikke svare ja eller nei, og jeg får henne til å fortelle ganske mye, da løsner det ofte...forstår du, da får jeg masse informasjon og så behøver jeg ikke å prate så mye selv og så blir det lett, enkelt ...ja relasjonen åpnes liksom...Så det bruker jeg som knep...”

Sitatet illustrerer hvordan visitor fremhever betydningen av å være en god lytter. Som han sier selv, ved å stille spørsmål og lytte, kan du få motparten til å si mye. Vi må i alle sosiale situasjoner ha kunnskaper og vite hvilken situasjon som gjelder, og deretter oppføre oss passende i den (Album 1996). For denne visitoren innebærer det å være en samtalepartner å være en god lytter. Også mange andre visitorer og innsatte påpeker at i møtesituasjonen er det hovedsakelig de innsatte som prater og visitor som lytter. Vi kan si at de fremstår med komplementære roller i relasjonen som lyttende og talende. Komplementære roller innebærer at rollene utvikles i samspill med hverandre, og at de har gjensidige rettigheter og forpliktelser til hverandre (Goffman 1992). I følge Goffman (1992) er vi forpliktet til å følge opp komplementære roller. I denne sammenheng betyr det for eksempel at hvis den innsatte snakker mest i situasjonen, er visitor moralsk forpliktet til å fremstå som en god lytter.

Oppsummerende betraktninger

Vi har sett at både de innsatte og visitorene betrakter fengselet som en egen verden. De opplever fengselet som et særegent system med bestemte normer og regler. Livet i fengsel preger de innsatte på den måten at de har vanskelig for å tenke på eller forholde seg til at det finnes en verden utenfor murene. Visitorbesøket representerer imidlertid et brudd med fengselslivet, og kan minne dem om at verden utenfor finnes.

Til tross for at møtet foregår på en fengselsarena, som innebærer en del begrensninger i situasjonen, så er begge parter kreative med hensyn til å finne måter å vise respekt og anerkjennelse for den andre. Vi har sett at de innsatte gjør en del forberedelser, og at partene for eksempel gis anledning til å opptre som gjest og vert i situasjonen. Dette knyttes til begge

opplevelse av cella som et hjem og som et uttrykk for at de ønsker å gi rom for noe annet i det fengselsaktige.

6. Innsattes opplevelse av relasjonen til visitor.

I dette kapittelet vi jeg ta for meg de innsattes fortellinger om samhandlingen med og relasjonen til visitor. De innsattes opplevelse av relasjonen preges av at de ser den i kontrast til andre relasjoner i fengselet. Samhandlingen med visitor skiller seg ut fra alt annet som de opplever i fengselet. Det innebærer blant annet at de kan ha en annen type samtale med visitor, og at de gjennom slike samtaler tydeligvis gis anledning til å være noe ”mer” enn kun en innsatt. Nedenfor skal vi se hvordan dette utspiller seg og hvorfor det oppleves slik for mange innsatte.

6.1. Samtalene

Som vi har sett innledningsvis er visitor først og fremst en samtalepartner. Møtet er avgrenset i tid og rom, og det er derfor begrenset hva slags aktiviteter som kan gjøres. Noen informanter forteller at de hører på musikk eller ser på TV når de er sammen. Det er imidlertid samtalen som står i fokus. Det viser seg at de er spesielt to former for samtaler mellom visitor og de innsatte. Jeg har valgt å kalle dem henholdsvis “alminnelig prat” og “vrengeprat”. Jeg gjør et analytisk skille mellom dem, det betyr ikke at samtaleformen alltid er slik eller kun består av det ene eller andre elementet.

Alminnelig prat

Det første de aller fleste innsatte trekker frem når det gjelder visitorbesøk, er muligheten til å prate om andre emner enn fengsel. De innsatte forteller at når de er sammen med hverandre i “fellesskapet”²¹ blir det mye fleiping eller snakk om kriminalitet. Flere oppfatter det som slitsomt å måtte forholde seg til dette “fengselssnakket”. Noen velger derfor tilpasningsstrategier som går ut på selvisolasjon. Dette innebærer at de isolerer seg fra de andre og trekker seg tilbake på cella. Andre velger å bli en del av fangemiljøet eller “fangekulturen” på avdelingen (se bla. Alnæs 2006, Hammerlin, Mathiassen og Strand 2006, Mathiesen 1965, Galtung 1959). Uavhengig av hvilke tilpasningsstrategier som velges oppleves visitorbesøket som et pusterom og en kontrast til “fengselssnakket”. En innsatt forklarer det på denne måten:

“...og når jeg ikke rømmer i rus så må jeg rømme på en annen måte, det er en grunn til at alle ruser seg, det er fordi de rømmer i fra noe, ..så da blir det da et mentalt frikvarter med visitor, for da kan du prate om fjell og vidder, jakt og skog, fiske, noe helt annet...”

Vi ser at samværet med visitor gir ham en anledning til å glemme hvor han er for en stund. Han slipper litt unna systemet. Når han er sammen med visitor kan de snakke om hverdagslige, alminnelige emner. Betydningen av å prate om alminnelige emner som jakt og fiske kan handle om å få en bekreftelse på at han er normal. Vi trenger særlig en bekreftelse på at vi er normale, når selvoppfatningen vår er utsatt for sterke påkjenninger (Album 1996:130). Her får han bekreftet seg selv som en person som har fritidsinteresser. Som vi så innledningsvis skilles det mellom verden innenfor og utenfor murene. Innsatte får ikke bekreftet seg selv som alminnelig gjennom samvær med andre innsatte. En bekreftelse på å være alminnelig eller normal, må komme fra en som representerer verden utenfor. Dette kan minne om det ”omvendte” stemplingselementet i Skatvedts beboerteori. Ved å snakke om hverdagslige ting som jakt og fiske, blir man til en person som jakter og fisker. Den innsatte opplever en slags positiv stempling i samvær med visitor.

En kvinnelig innsatt påpeker at hun liker å snakke om alminnelig emner med sin visitor. Hun forteller:

- Hva snakker dere om når dere er sammen?

“Nå er jeg kjempeheldig og har en visitor som er helt super, en litt eldre dame, men vi er helt på nett og vi snakker om alt, fra mine ting her på huset, til ting ute, til sladder, alt, ..og problemer som hun har, og jeg har, det er som et vanlig besøk, og vi kjenner hverandre ganske godt etter såpass lang tid og,.... hun er en meget klok dame for å si det sånn, og ja, har veldig livserfaring og har formeninger om alle ting, og ...så der er det bare fritt fram, ingenting vi ikke kan snakke om, det går på alt, sex og gutter og undertøy og ja, alt...”

Hun synes tydeligvis at hun kan prate om “alt” med sin visitor. Hun nevner at de kan snakke om problemer, men det virker også som om de hverdagslige samtaleemnene betyr mye for

²¹ “Fellesskapet” er den delen av fengselsavdelingen hvor innsatte kan oppholde seg når de ikke er på cella. Består som regel av en sofakrok med TV og noen ganger også et felles kjøkken (Storvik 2003).

henne. Det hverdagslige kan ha stor verdi i et fengsel fordi det bryter med fengselshverdagen, og fordi man ikke har frihet til å ta del i et alminnelig liv. Dette bekreftes i rapporten ”*Tungtsonende*” der det blant annet konkluderes med at: ”*De innsatte savner en prat med avdelingsbetjentene om naturlige hverdagsemner og ønsker at betjentene tar initiativ til dette*” (Hammerlin og Larsen 2000:50). Den innsatte i sitatet over sier at visitorbesøket er ”*som et vanlig besøk*”. Dette kan bety at det ikke er en form for ”terapeutisk samtale”, hvor innsatte betror seg og visitor kommer med støtte og råd. Det virker som om hun oppfatter det som at visitor snakker med henne på en måte som hun ville ha gjort med andre samtalepartnere. Begge sitatene over illustrerer at samtalene ikke trenger å være spesielt private eller personlige, men at de likevel gir mening og oppleves som betydningsfulle.

Album (1994) skriver om hvordan det vi sier til hverandre kan være meningsfullt, uten at innholdet i utsagnet gir mening. Han skiller mellom substansen i det folk sier og den seremonielle siden ved utsagnene når man samtaler (Album 1994:92). Album kaller det ”*innholdsløs meningsfull prat*”. Samvær mellom fremmede eller formell prat er spesielt rik på symboler. Her ”*presenterer vi oss som respektable mennesker med forankring i samfunnet og får andre til å anerkjenne oss som det. Dermed kan vi kjenne oss som det*” (Album 1994: 89). Samværet mellom innsatt og visitor er ikke som når to fremmede prater formelt sammen. Men noen ganger kan samtalene likevel minne om det Album mener med innholdsløs meningsfull prat. Det som i sitatet over tilsynelatende virker meningsløst, som at de prater om sex, gutter og undertøy, er meningsfullt fordi det kan gi en annen mening. Samtaler om hverdagslige emner er særlig for innsatte rik på symboler. De kan gi dem en opplevelse av å være sammen slik mennesker ellers er sammen. Sett i lys av Goffmans teori om selvet (se kapittel 4.2.), og om at andres atferd gir oss meldinger om hvem vi er i samhandlingssituasjonen, kan slike samtaler oppfattes som et tegn på at ”vi to er like”. Alminnelige samtaleemner gjør at ”fangeidentiteten” blir mindre fremtredende og kan få innsatte til å kjenne seg som et ”normalt” menneske, til å kjenne en form for likeverdighet i samhandlingssituasjonen. Jeg vil også komme tilbake til bekreftelse av alminnelighet i kapittel 6.3.

Vrengprat

Å leve i en kontrollert og lukket verden preger innsatte på flere måter. I sitatene over har vi hørt at noen verdsetter samtaler om alminnelige emner. Flere innsatte forteller imidlertid at

soningen også skaper behov for fortrolige og personlige samtaler. Det virker som om de ønsker at visitor skal ta del i problematiske forhold ved deres livssituasjon eller ved livet i fengselet. En innsatt sier det slik:

“...egentlig når du sitter i en sånn situasjon som i fengsel så gjør det at du blir åpnere enn hva du var før, du er eksponert for mer problemer og det er tungt å gå å bære det i seg, ..så jeg synes det, ja det er fint, psykisk å få lufta det litt..”

Frihetsberøvelsen er i seg selv vanskelig å håndtere, i tillegg til annet som sliter på de innsatte. Noen forteller om savnet etter familie og venner, eller det livet de hadde før innsettelsen. En av dem strever med å finne en plass i fengselssystemet, og synes det er hardt å leve i et pådyttet fellesskap med andre innsatte. Konsekvensene av et fengselsopphold synes å være mange. Og som den innsatte sier i sitatet over, så blir det etter hvert tungt å forholde seg til dette alene. Det virker som om behovet for å snakke om slike problemer er stort, og at visitor derfor fyller et tomrom. Flere innsatte forteller om fortrolighet og tillit til visitor. En mannlig innsatt sier på en treffende måte at han føler han kan vrenge sjelen sin:

- Er det noe du føler dere ikke kan snakke om?

“Nei, jeg føler det at etter hvert så har jeg fått så stor tillit til henne at jeg kan vrenge sjelen min, og jeg tror at hun setter pris på at jeg er ærlig og åpen med henne, og for at hun skal kunne forstå meg...for...jeg sitter for en sedelighetssak og ...det er ikke så enkelt å forstå i utgangspunktet...så...”

Han er opptatt av å være ærlig og åpen. Hans åpenhet er særlig knyttet til ønsket om at visitor skal forstå hvorfor han soner en sedelighetsdom. En forbrytelse som han tenker er vanskelig å forstå. Hans ønske om forståelse kan minne om det Leer- Salvesen (1991) fant i sin undersøkelse av drapsdømte. Leer- Salvesen viser hvordan flere av de drapsdømte han har intervjuet ønsker at omgivelsene skal forstå hvorfor det skjedde. Kunnskapen om hva som har hendt kan få andre til å kjenne seg igjen i det som har skjedd. Forståelsen kan skape “*en bro inn i det menneskelige fellesskap igjen*” (Leer- Salvesen 1991: 46). Den innsatte i sitatet over snakker om å vrenge sjelen sin, og mener at han kan snakke om det aller meste med sin visitor. Det virker som om det er betydningsfullt for ham å ha en åpen og nær relasjon til henne på tross av sedelighetsforbrytelsen. Opplevelsen av å kunne “*vrenge sjela*” viser at relasjonen er tuftet på omsorg og fortrolighet.

Sedelighetsdømte opplever ofte fordømmelse, også fra de andre innsatte i fengselet. Den innsatte i sitatet over forteller senere i intervjuet at det er svært få som vet hvilken dom han soner. Han snakker sjelden om dommen sin, og det er trolig derfor han kan ha behov for å snakke om det med visitor. Som jeg har vært inne på tidligere har ikke visitor kjennskap hvilken type dom den innsatte soner før de kommer til fengselet. Det viser seg imidlertid at de fleste visitorene får kjennskap til det etter hvert. Flere innsatte forteller at de snakker en del om saken sin den første tiden sammen med visitor. Etter at de har kjent hverandre en stund, er det som regel ikke lenger et samtaleemne. Ved at de samtaler en del om soning og dom i begynnelsen, kan det virke som om rollene da er mer definerte, i den forstand at det er tydeligere at de møtes som visitor og innsatt. Etter hvert som relasjonen utvikler seg blir rollene mindre tydelige og fremtredende i situasjonen. Relasjonens varighet kan være av betydning for hvordan de innsatte opplever relasjonen. I kapittel 7.1 skal vi se at dette også er visitorenes erfaringer.

Mange innsatte forteller at de levd et hardt liv. Som vi har sett utgjør innsatte en spesielt utsatt gruppe når det gjelder blant annet oppvekstproblemer og rusproblemer (Friestad & Hansen 2004, Skardhamer 2002). Innsattes livshistorier vil sannsynligvis derfor stå i kontrast til visitorenes egne liv. Under vrengepraten ønsker gjerne innsatte å dele sine tidligere erfaringer. En innsatt forteller at han prater om dramatiske forhold ved sin livssituasjon, men han forsøker å finne en balansegang mellom å være ærlig og direkte overfor visitor. Det er som om han må bruke et litt annet språk.

- Er det noe du føler dere ikke kan prate om eller?

“Ikke når det gjelder henne, for hun er veldig åpen, men jeg er ekstremt forsiktig med å bruke uttrykk som kan være støtende da, men jeg har levd et skikkelig turbulent liv, med mye vold, sex, et hardt liv, og det sier seg selv at, jeg prøver å ikke være for direkte, sex, for eksempel, det er enkelte ting, og hun spør hva skjedde da, og det er så vanskelig å si uten å bruke et sterkt uttrykk, og det merker jeg på henne, at hun føler seg støtt, det er vanskelig når hun spør meg direkte så vil jeg gjerne svare, vi prater om alt, hun kjenner faktisk livet mitt ut og inn nesten...”

Vi ser at han tenker seg om før han ordlegger seg, for han vil ikke støte henne ved å bruke upassende ord og uttrykk. Med inspirasjon fra Goffman kan dette tolkes som et

unngåelsesrituale. Ved å unngå denne form for språkbruk viser han at han verdsetter visitor og har respekt for henne. Det kan imidlertid også tolkes som presentasjonsrituale, ettersom han gjennom å endre språket presenterer seg med det selvet som han ønsker å vise for henne. Han ønsker sannsynligvis at hun skal oppfatte han som høflig og “ordentlig”. Han er opptatt av å handle til det beste for visitor ved å ikke støte henne, samtidig som han formidler sitt eget verdige selv. Han forsøker likevel ikke å skjule det livet han har levd, i det han forteller at visitor kjenner til hele livshistorien hans. Det virker som om det er viktig for ham å kunne snakke om livet sitt. Relasjonen til visitor bærer preg av intimitet og fortrolighet, og den skiller seg trolig fra de relasjonene han har ellers i fengselet.

6.2. Viser sårbarhet på cella

Vrengspråket handler ofte om vanskelige tema hvor innsatte forteller om personlige bekymringer. En innsatt har hatt den samme visitoren i mange år. Han får besøk av en kvinnelig visitor som han tydeligvis har fått et godt og nært forhold til. Det tok imidlertid et par år før han følte at han kunne være åpen overfor henne. I begynnelsen var det vanskelig, fordi det gjorde så vondt for ham å prate om livet sitt. Han forteller:

“...for å skåne meg selv, for når jeg begynner å prate,... jeg har fortalt om livet mitt, og hver gang er det like vondt, når jeg kommer til visse tidspunkter da så gråter jeg selvfølgelig for det gjør forferdelig vondt inni meg, så jeg har prøvd å unngå å fortelle ting, men så har jeg sett hvilket medmenneske hun er, hun kan plutselig reise seg opp av stolen og sette seg ved siden av meg på sengekanten, og så holder hun en hånd på skulderen min, og da føler jeg at åå, presset forlater kroppen, spenningene, og da kan det fort komme en tåre eller to, jeg var litt redd første gangen, jeg var gråtkvalt og hun hørte det på stemmen min, og hun så det og, så kom hun og satte seg ved siden av meg og sa bare gråt, jeg bryr meg ikke om det, og jeg prøvde liksom å svelge unna stoltheten, ...og hun var for tøff, men det rant en tåre eller to, men hun holdt rundt meg og sa at dette går så bra, og jeg fant ut at dette var ikke farlig, å fortelle ting, det er ikke farlig å vise følelser...”

- Så hun har kanskje vært med å hjelpe deg til å vise følelser, eller?

“Ja, absolutt, hun er den eneste, bortsett fra min kone da, som jeg har åpnet meg skikkelig for, men når jeg er hos psykologen, så sitter jeg bare og svelger og svelger, med den klumpen i halsen, så venter jeg til jeg kommer ned på cella og låser døra, så

setter jeg meg ned og slapper av, hører på litt musikk, og så kommer tårene, jeg viser det aldri hos en psykolog, jeg viser det aldri hos en kontaktbetjent, og kontaktbetjent, og kontaktbetjent...de (betjentene) har jo spurt meg, for jeg har jo fått noen dårlige meldinger gjennom livet eller her i fengselet, du må jo gråte, hvorfor viser du ikke sorg liksom?, da har ikke du vært på cella sier jeg, for jeg viser det ikke for andre, for her skal du liksom være så mandig, for det ser du mange av gutta her som påstår at de ikke viser følelser, det tror jeg er feil altså, jeg vet at etter innlåsing på kvelden så er det mange av gutta som sitter og gråter på cella skal jeg si deg, og det sier jeg av erfaring, de første åra var jeg like tøff i nebbet som det heter, men etter innlåsing så kommer det over deg, og jeg vet at jeg er ikke den eneste altså, for det er mange tusen fanger i Norge...”

Han forteller at han gradvis har åpnet seg, men at det har tatt lang tid. Det var først etter flere år at han syntes han kunne være fortrolig med visitoren sin. Nå tør han imidlertid å fremstå som sårbar, og prater om selv de mest personlige og private emner når han er sammen med henne. Album (1996:126) skriver at emner er symboler for relasjonen mellom dem som snakker. Emnene i en samtale kan for eksempel symbolisere grad av fortrolighet, eller hvor nært du står den andre personen. Her ser vi at det virker som om han opplever tillit og nærhet til visitor. Han snakker om en tillit og fortrolighet som han plasserer i samme kategori som den han har til sin kone. Visitor setter seg også ned og holder rundt ham når han gråter. Johansen og Myhre (2006:86) skriver om “varme” mellom ansatte og beboere i en institusjon for bostedsløse. Varmen viser seg i en form for glede og interesse, og i hvordan personalet bryr seg mer enn det som kanskje kunne kreves eller forventes. Denne studien handler om ansatte på en institusjon, men visitors opptreden kan likevel minne om en slik form for varme. Visitor gjør på en måte mer enn det som er forventet av henne som visitor. Slik jeg ser det er det fordi relasjonen mellom dem er tuftet på omsorg og nærhet. Fysisk berøring forutsetter, som den innsatte også sier, at det er bygget en relasjon mellom dem.

Den situasjonen innsatte beskriver i sitatet over ligger nært opp til det Skatvedt kaller kjærlighetsbærende samhandlingssituasjoner. Hun skriver: *”I følge beboerteorien, er et av kriteriene for kjærlighet emosjonelt engasjement fra stab. Man kan både være høflig og behandle folk med respekt uten dermed å vise at man har følelser for dem”* (Skatvedt 2002:53). Slik jeg ser det viser visitor her følelser for den innsatte ved at hun går bort til ham, setter seg ned og holder rundt ham. De kjærlighetsbærende samhandlingssituasjonene finner

ofte sted når de ansatte bryter med de formelle settingene (Skatvedt 2002). Visitors opptreden representerer er brudd med en situasjonsdefinisjon som går ut på at visitor skal være en samtalepartner. Her fremstår hun som noe ”mer” enn en samtalepartner ved at hun formidler omsorg og nærhet. Jeg oppfatter det som at situasjonen bærer preg av autenticitet og umiddelbarhet, og at den er en illustrasjon på konkret sosial responsivitet som diskutert av Asplund (1987a).

Fortellingen i sitatet over må imidlertid ses i sammenheng med at han som innsatt ikke har samme tilliten til andre samtalepartnere i fengselet. Vi hører om hvordan han forstiller seg når han er sammen med de andre. Han forteller at han ikke viser seg ”svak” for psykologen, men at han gjør det sammen med visitor. En mulig årsak til det kan være at relasjonen til visitor ikke er en oppkonstruert relasjon med fokus på det psykologiske og det terapeutiske. Den alminnelige praten med visitor kan imidlertid etter hvert ende opp i en relasjon som betyr mer på det psykologiske plan. Flere andre innsatte forteller om noe av det samme:

“...det viktigste med visitorbesøket er at man kan slappe av og være litt mer seg selv, for i dette samfunnet har folk forskjellige roller, det gjør at de setter på seg forskjellige masker, her inne så har innsatte en rolle, å være innsatt, mens ansatte har en annen rolle de skal følge, det blir en slags maske av hele greia, og det er sjelden en er helt seg sjøl, de gangene jeg er mest meg selv det er når jeg er sammen med visitor, er mest åpen, ..og det er mer som et lite pusterom og det er veldig viktig, ...

Han forteller om hvordan alle “setter på seg masker” i fengselet og hvordan han forstiller seg i samvær med andre. Det kan tenkes at dette kan ha en hensikt for ham, som en form for beskyttelse mot “systemet”. Han opplever tydeligvis at samværet med visitor gir ham en slags hvile, et pusterom. Betrakningene kan minne om Goffmans (1992) tanker om forholdet mellom vår faktiske oppførsel og hvordan vi ønsker å fremstå for andre, og hans inndeling i “backstage” og “frontstage”. Denne dramaturgiske tankegangen kan bli spesielt fremtredende i et fengsel. Cella representerer på mange måter et “backstage” for innsatte. Her kan de slappe av, og “være seg selv”. “Backstage” frigjør fra kravene som finnes “frontstage”. På cella er det ingen som forventer at de skal oppføre seg på en bestemt måte for eksempel for å få innpass i miljøet. En annen innsatt sier noe lignende:

“...vi har jo sånn, dette skallet som vi har på oss i hverdagen det kan man ta av seg når man får besøk av visitor...man har en egen rolle som fange både for medinsatte og ansatte, man må ta på seg et skall sånn jeg ser det for å takle dette her, for å komme seg gjennom soningen altså så må man det, og i større eller mindre grad så klarer jo de aller fleste innsatte det, men det er godt å legge fra seg den kappen og av og til, og være deg selv fullt og helt liksom ...

Alle de tre sitatene over beskriver et system hvor det er egne normer og forventninger til hvordan man skal oppføre seg i avdelingen. Goffman (1992) skriver at alle er opptatt av å gjøre best mulig inntrykk på den offentlige arena. Den måten vi ønsker å presentere oss på kan ses som et uttrykk for hvilke normer vi mener er allment aksepterte. I fengselet gjelder normen om at innsatte ikke skal snakke om følelser, eller gråte sammen med de andre fengslede. På cella er det andre krav til hvordan de skal fremtre. Cella blir et slags pusterom, hvor man slipper å “*bære en maske*”. Her kan de innsatte bry seg mindre om hva andre vil tro og tenke om deres handlinger. De følelsene som undertrykkes i fellesskapet med de andre, kommer til uttrykk backstage. Oppfattelsen av cella som et fristed kan knyttes til de innsattes opplevelse av cella som et hjem. Cella er en del av de innsattes privatsfære. Men de er ikke alltid alene på cella, ettersom de har et publikum i visitor. I samhandlingen med visitor viser de også at de er opptatt av å presentere seg med bestemte selv overfor den andre. Det blir derfor ikke helt riktig å betrakte møtesituasjonen som backstage, i betydningen at backstage frigjør fra alle krav eller normer for opptreden.

Å være seg selv

Mange av de innsatte føler tilsynelatende at de kan “være seg selv” når de er sammen med visitor. Goffman (1992) mener at vi har forskjellig selv i ulike sammenhenger, og at dette selvet avhenger av hvordan vi velger å definere situasjonen. De innsatte i sitatene ovenfor forteller som om de har ulike selv eller identiteter i forhold til om de er sammen med gutta, psykologer, betjenter eller visitor. Når de er sammen med visitor så oppleves det som om de er “seg selv”. Men hva ligger det i betegnelsen å være seg selv? Er vi egentlig oss selv når vi er sammen med andre, eller når vi er alene?

Goffman med sin forståelse av selvet som situasjonelt skiftende, kritiseres gjerne for at mennesker alltid spiller et slags skuespill når de er sammen (Jackobsen og Kristiansen 2002).

Jackobsen og Kristiansen (2002) hevder imidlertid at Goffmans budskap er at vi benytter oss av de tilgjengelige tegn og rekvisitter i situasjonen, og tilpasser vår selvpresentasjon til den aktuelle samhandlingsramme som vi befinner oss i. Ulike rammer eller situasjoner stiller krav om forskjellige grader av åpenhet eller ærlighet (Jacobsen og Kristiansen 2002: 200). En slik forståelse av selvet kan passe med de innsattes fortellinger. Når de er sammen med visitor er det en annen ramme som er framtrepende, hvor det tydeligvis er rom for en større grad av åpenhet og fortrolighet. Dette kan føre til at de er mer avslappet i situasjonen, og skape en følelse av “å være seg selv”. Betragtningene må imidlertid ses i sammenheng med hvordan de opplever seg selv sammen med andre i fengselet. Opplever de at de fremtrer med deres “egentlige selv” når de er sammen med visitor, fordi de fremtrer med et annet selv enn det de gjør ellers? Vi har hørt om et fengselsmiljø hvor man helst skal være litt “tøff” og ikke snakke om følelser. Hvis det er slik at de innsatte forstiller seg i dette miljøet, men at de ikke gjør det når de er sammen med visitor, så kan det derfor oppleves som om de i relasjonen med visitor er ”seg selv”.

Jacobsen og Kristiansen (2002: 193) tolker Goffman dit hen at et menneskelig autentisk selv “blottet for enhver social maske” ikke eksisterer. Forfatterne viser til et sitat fra “*Role Distance*” for å underbygge dette argumentet. Her skriver Goffman: “Når et individ trekker sig tilbake fra et situert selv, trekker han sig ikke tilbake i en selvskabt psykologisk verden, men handler inden for en anden socialt konstruert identitet” (Goffman 1972:107).

Tolkningen av de innsattes selv i dette teoretiske rammeverk, er at selvet de opptrer med når de er sammen med visitor psykologisk sett ikke deres ”egentlige” selv. Det er imidlertid ikke enkelt å diskutere teoretisk rundt opplevelsen av et egentlig selv. Slik jeg oppfatter det har de innsatte en klar forestilling om at *en* selvpresentasjon er mer som de oppfatter seg selv, enn en annen. Jeg synes også det er tydelig i sitatene over at det selvet som tilbys i samvær med visitor er av betydning for de innsatte.

Om forholdet til andre innsatte

De innsatte henviser ofte til miljøet på avdelingen og forholdet til andre innsatte som en kontrast til hvordan de opplever relasjonen til visitor. I samvær med andre innsatte opplever de tydeligvis at de må oppføre seg på en bestemt måte. Tonen er fleipete, og det virker som om det er lite rom for mer seriøse samtaler. En innsatt forteller om vanskeligheter med å snakke om at han har grått med de andre innsatte:

“...Nei , det blir liksom for femi, det ingen som tør å prate om det, vi forteller jo at vi har problemer da, at vi sliter, men det er ingen som innrømmer at de har grått på cella, å nei, det blir for femi i et så mannsdominert miljø som dette her, her skal du være tøff altså, hvis ikke er du en pingle, ..jeg ville ikke reagert hvis jeg hadde sett noen som hadde grått altså, ... ”

Det synes som det er en utpreget machokultur på avdelingen. En av betjentene i Grøvdals studie kaller ”fellesskapet” på avdelingen for ”Ljugakroken”, og begrunner det slik: ”Der er det om å gjøre å være mest mulig tøff i trynet, og ha flest mulig bragder å skryte av. Jeg kaller det Ljugakroken, og der er det ikke mye rom for å ta ut vanskelige følelser” (Grøvdal 2001:100). Flere innsatte forteller at de er lei av den barske kulturen, og av at samtalene stort sett dreier seg om kriminalitet og narkotika. Noen sier at de tar fullstendig avstand fra miljøet på avdelingen, og at de derfor sitter mye alene på cella. En innsatt sier imidlertid at han ikke snakke om problemer med de innsatte, fordi han ikke ønsker å lesse for mye over på de andre:

“...vi er fanger, vi er små brikker i et stort system, så vi føler innimellom at vi blir ikke verdsatt som mennesker, vi blir ikke respektert som mennesker, og det er jo fint å få en visitor inn som du føler gjør nettopp det, ser på deg som et helt menneske og respekterer deg ut i fra det, ..fordi at oss gutta i mellom, vi er nødt til det, vi er nødt til å holde en litt kameratslig tone, vi kan ikke i for stor grad gå inn til hverandre og snakke om problemer for vi skal tross alt ikke trykke ned medfangene våre heller, og dessuten så skal vi leve med dem døgnet rundt, over alt, men det er klart at enkelte medfanger får du et bedre forhold til enn andre liksom, jeg er veldig bevisst det, at jeg ikke snakker for mye om mine problemer med medfangene mine, for jeg, man må bare bite tennene sammen og gjøre det beste ut av det, mens derimot visitor, da kan man, da kommer det en utenfra som kan høre på deg i to timer og ...kan gå ut herfra og puste, mens det er noe medfangene ikke har mulighet til, betjentene kan ikke brukes til den type jobb,”

Til tross for at mange innsatte forteller om en tøffhetskultur, viser sitatet over at det også eksisterer noen normer om medfølelse for hverandre. Han vil ikke belaste andre innsatte med sine problemer. Han beskriver et system hvor han opplever at han ikke blir respektert som menneske og hvor han nærmest kveles. Han føler seg tilsynelatende fremmedgjort og

objektgjort i “fangerollen”. Dette ligger nært opp til Asplunds (1987a) betraktninger om asosial responsivitet. I den sosiale responsiviteten er som tidligere nevnt mennesker sosialt responsive. I den asosiale responsivitetet er det ingen gjensvar eller respons, og vi blir ikke sett eller behandlet som et konkret menneske. Asplund (1987a) kommer med en kritikk av hvordan folk forholder seg til mennesker som abstrakte individer når vi forholder oss til hverandre i egenskap av roller. Den innsatte i sitatet over snakker også om å bli betraktet som “liten brikke i et stort system”. Det virker som om han opplever at han blir behandlet som et abstrakt individ i fengselet. Han forteller at det føles annerledes med visitor, i det han opplever at visitor respekterer ham og ser på ham som et helt menneske. I Asplunds terminologi kan vi si at han kjenner et gjensvar, en respons i samværet med visitor. Jeg vil diskutere dette mer i neste avsnitt.

6.3. Om omsorg, gjensidighet - og kjærlighet?

De fleste innsatte forteller at de opplever respekt og omsorg når de er sammen med visitor. Enkelte innsatte forteller i tillegg at det er noe “mer” som kommer til uttrykk i relasjonen. Flere forklarer det med at de føler seg som et *menneske* når de er sammen med visitor. Det virker som om de ser på det å føle seg som et menneske, som en kontrast til det å føle seg som en innsatt. En kvinnelig innsatt sier det slik:

“...jeg føler meg som et menneske, og ikke en innsatt som er til intervju hver gang hun (visitor) kommer, det skal være en gjensidig samtale og ikke et spørreskjema...for du skal ikke komme som visitor hvis du lurer på hvordan det er å sitte i fengsel, det har ikke innsatte bruk for, de har bruk for en de kan snakke med, som en venn...”

For denne innsatte er det tydeligvis ikke nok i seg selv at det kommer et menneske som vil lytte. Hun er opptatt av at det skal være en samtale, og gjennom gjensidige samtaler føler hun seg som et menneske i samvær med visitor. Betragtningene hennes kan ses i sammenheng med visitors opptreden i situasjonen, og kan knyttes til Goffmans tanker om at andres atferd gir oss meldinger om hvem vi er i samhandlingssituasjonen. Hvis hun opplever at hun blir betraktet som et menneske, og ikke som en innsatt, kan det medføre at hun oppfatter seg som et menneske. Det virker som om det å bli betraktet som et menneske handler om gjensidighet. Det motsatte av gjensidighet for denne innsatte, er når samtalen har form som et “spørreskjema”. Spørreskjemasamtaler kan minne om en slags “behandler-klient situasjon”,

en situasjon som innsatte forøvrig er godt kjent med i fengselshverdagen. En behandler stiller spørsmål, og de innsatte svarer, eller forteller om sin livssituasjon. Som diskutert tidligere er det slik i møtesituasjonen at innsatte først og fremst snakker, og at visitor lytter. Her ser vi at den innsatte likevel ikke oppfatter det som en situasjon hvor hun kun skal snakke. Det virker ikke som om hun betrakter visitor som en som innehar en formell rolle. Samværet med visitor representerer trolig et brudd med den form for samvær som hun har med de ansatte i fengselet. En mannlig innsatt snakker om gjensidighet i samtalen på denne måten:

- Men er det slik at hun og forteller fra sitt privatliv, at det går begge veier?

“Ja, til en viss grad gjør hun jo det, men det ...det er i utgangspunktet hverdagslige ting hun forteller om, men jo ...hun kan være litt dypere enn det...men på noen områder er hun privat, i forhold til seksualitet for eksempel, det ville jeg ikke forventet å høre heller, av en voksen dame i 60-årene, men altså, det er ikke noe problem i noe som helst sammenheng, sånn som det er, sånn skal det være synes jeg, jeg føler ikke det at jeg utleverer meg, og ikke hun liksom..nei altså, det må jo hun styre, men det er klart det er jo interessant å høre om hennes hverdagslige problemer og sykdom som hun har vært igjennom, det forteller hun åpent og ærlig om, men det tok litt tid før hun kom inn på det,...

Vi ser at han er opptatt av å høre om hennes liv, og han mener at hun til en viss grad forteller ham om livet sitt. Det virker imidlertid som om han er inneforstått med at det er han som snakker mest i møtesituasjonen, og at hun lytter. Likevel opplever han det ikke som om det kun er han som utleverer seg. Han understreker at det først og fremst er hverdagslige hendelser hun forteller om. Nettopp det at hun deler det hverdagslige, kan være en av grunnene til at han ikke opplever dette som en situasjon hvor kun han utleverer seg. Det hverdagslige eller alminnelige kan frembringe en situasjon hvor det oppleves som om partene blir mer likeverdige i relasjonen. De innsattes fortellinger om gjensidighet i samtalen kan minne om det Asplund (1987a) mener med gjensvar eller respons mellom mennesker. Visitor responderer på det innsatte sier og gjør, og motsatt. I den sosiale responsiviteten blir vi behandlet som en konkret person. Vi har hørt at de innsatte snakker om å føle seg som *menneske*. Slik jeg ser det kan dette indikere at de ikke opplever å bli behandlet som abstrakte personer når de er sammen med visitor. I den sosiale responsiviteten berøres man følelsesmessig av de andres handlinger.

Hva er et medmenneske?

Ordet medmenneske nevnes ofte i sammenheng med Visitortjenesten. I intervjuene var jeg interessert i å gripe fatt i hva et medmenneske er i denne situasjonen. Innsattes fortellinger om hva et medmenneske er, kan også si oss noe om relasjonen til visitor. En kvinnelig innsatt snakker om visitor som et medmenneske på denne måten:

“Det er en som du føler er på likefot med deg, som ikke er,... at du blir behandlet som en person, som et menneske og ikke som en innsatt, at de behandler deg på samme måte som de hadde behandlet deg på hvis du hadde møtt dem i andre forbindelser enn at du satt i fengsel, det blir så fokusert ofte på at du sitter i fengsel, men jeg føler ikke at jeg er et dårlig menneske fordi at jeg sitter her, jeg har gjort noen dårlige valg, og derfor sitter jeg her, men jeg føler ikke at jeg har et dårlig hjerte eller er en dårlig person på grunn av det,...det er det jeg mener, hvis du blir ansett som en person som bare sitter i fengsel og ikke som den person du egentlig er når du er ute og, det er det jeg mener, at de (visitor) ser litt forbi det at du sitter i fengsel, fordi familien fokuserer på det, og... når du så får besøk her fra en person som burde være vant med akkurat det, så vil du gjerne snakke om andre ting...”

I sitatet beskriver den innsatte flere sider ved visitor som medmennesker. Det første hun trekker frem, som mange andre innsatte allerede har vært inne på, er at visitor får henne til å føle seg som et menneske og ikke som en innsatt. Denne uttalelsen sier oss noe om hvor stigmatiserte innsatte er, eller hvor stigmatiserte de kjenner seg. Det er tydelig at hun opplever at hun først og fremst blir behandlet som en innsatt i fengselet. Hun sier at det er annerledes nå hun er sammen med visitor. Hun snakker om hvor betydningsfullt det er å bli behandlet som “den personen du egentlig er når du er ute”. Denne uttalelsen er et godt eksempel på hvordan de innsatte sliter med å opprettholde sitt selvilde under soningen. Betrachtingene i sitatet over kan tyde på at hun tilbys et annet selv i samvær med visitor, og ikke kun “fangeselvet”. I beboerteorien i Skatvedts (2002) studie formidler de ansatte i kjærlighetsbærende samhandling tegn som bekrefter beboernes alminnelighet. ”I beboernes historier om alminnelighet, betyr det å bli bekreftet som alminnelig det samme som å ha betydning” (Skatvedt 2002:58). Dette ligger nært opp til de innsattes fortellinger om å bli behandlet som en person, eller som et menneske. I sitatet over ser vi at hun vektlegger at

visitor ikke fokuserer på at hun sitter i fengsel, men at de i stedet snakker om andre emner. Alminnelige samtaleemner er med på å gi henne en bekreftelse på at hun er betydningsfull som *menneske*.

Leer-Salvesen (1991: 52). skriver at mange fengselsinnsatte ofte blir møtt med en holdning i samfunnet om at “du er det du gjør”. Slike holdninger innebærer gjerne at man ikke skiller mellom handling og person. Den innsatte i sitatet over er opptatt av å få frem at hun ikke er et “dårlig” menneske selv om hun sitter i fengsel, og at visitor heller ikke behandler henne som et dårlig menneske. Det kan virke som om hun mener at visitor møter henne med en holdning om at “du er den du er”. Flere andre innsatte fremhever hvor betydningsfullt det er at visitor ikke er dømmende. Dette bekreftes i intervjuene når mange visitorer fremhever at den viktigste egenskapen for en visitor er å ikke ha fordommer. Nes (2006) finner at en del av visitorenes identitetsdannelse går ut på at de har blitt mer tolerante og ikke så fordomsfulle gjennom arbeidet. Nes skriver at visitorene danner et ”vi” hvor de gjennom den kunnskapen de utvikler, i møte med innsatte, sier de har fått et mer humant og medmenneskelig forhold til straffedømte, enn de opplever ”andres” forståelse av dette.

“Kjærlighet i fengsel liksom?”

I de innsattes fortellinger om visitor som medmennesker kommer det ofte frem hvor høyt de verdsetter relasjonen. De setter ord på hva de mener er av betydning med å møte et medmenneske i fengsel. I den sammenheng var det to innsatte som snakket om kjærlighet i fengsel. En av dem sa det slik:

“Menneske som ikke dømmes rett og slett, og som er der for å hjelpe, det er mange måter å hjelpe folk på, hva mine meninger går til uttrykk og hva det gjør med den visitoren, kan jo være positivt, forhåpentligvis så er det det, hvis du oppfører deg så er det stort sett,.. det er gjensidig , det er ikke enveiskjøring hele tida, det må være et forhold der, en viss form for kjærlighetsforhold, det er mange former for kjærlighet, i fra unger og helt ned til glad i bilen vår for å si det sånn, du kan ikke, mange tror det , kjærlighet i et fengsel liksom..., du gir jo av deg sjøl da, av gud, for å si det sånn, gud er det vi har i hjertet våres, den godheta vi har, mener jeg, og jeg har sett mye rart, og tror på mye mellom himmel og jord, men altså vi er nok, som medmenneske så er du et menneske som er der når du trenger det ...”

En annen innsatt sa det på denne måten:

“Nei, jeg mener at en person som er medmenneske, er en person som hjelper og støtter en annen, som viser at, som viser kjærlighet, omsorg, som prøver å hjelpe en annen person,.... disse visitorene kan ikke gjøre noe annet enn å komme å prate med meg, de kan ikke gjøre noe annet...”

Begge sitatene belyser hvordan noe ved det visitor sier eller gjør, kan oppleves som kjærlighet. Det ser ut som om kjærlighet innebærer gjensidighet, støtte og omsorg. Beskrivelsene kan minne om det Skatvedt (2002) kaller for kjærlighetsbærende samhandlingssituasjoner. Hun kaller dem kjærlighetsbærende fordi: *”Det viser til bevegelse og beskriver handlinger som bærer i seg noe som et grunnelement som kan formidles og gi en virkning”* (Skatvedt 2002:47). Skatvedt anvender begrepet om konkrete situasjoner hvor ansatte og beboere er sammen. I sitatene over kommer de innsatte med mer generelle betraktninger av hva de oppfatter som medmenneskelighet og kjærlighet. Skatvedt skiller mellom ”formelle” og ”uformelle” settinger, hvor de uformelle settingene representerer tilfeldige møter eller vanlig sosial omgang mellom beboere og ansatte. Kjærlighetsbærende samhandlingssituasjoner finner ofte sted i uformelle settinger. Når det gjelder samværet mellom de innsatte og visitor bærer det preg av å være uformelt. Samtalene er hverdagslige, og visitor skal heller ikke ha noen form for terapeutisk funksjon, slik ansatte har på en avrusningsinstitusjon. Skatvedts kjærlighetsbærende samhandling innebærer autentisitet og umiddelbarhet. Det må være noe ”ekte” ved det folk sier og gjør for at det skal berøre. Ved at de innsatte kaller det kjærlighet oppfatter jeg det som om relasjonen til visitor berører dem, at det er noe ”ekte” ved det visitor gjør. Som hos beboerne til Skatvedt kan små bekreftelser, tegn på omsorg og gjensidighet bli oppfattet sterkt eller betydningsfullt, fordi det ikke er en del av de innsattes hverdag.

I det siste sitatet ser vi at han blant annet opplever det som kjærlighet at noen kommer for å samtale. Vi har innledningsvis sett at visitor ikke kan uttale seg om den innsatte til andre eller gjøre noe konkret for de innsatte eksempelvis overfor fengselssystemet. Jeg tolker også at den innsatte nettopp peker på denne problemstillingen i sitatet over. Han mener noe sånt som: *”De kan ikke gjøre noe annet enn å prate med meg, men det er likevel akkurat det jeg trenger”*.

Disse sitatene fremhever hvor verdifullt det er med vanlige samtaler. Goffman illustrerer dette på en fin måte når han skriver:

”These two tendencies, that of the speaker to scale down his expressions and that of the listeners to scale up their interests, each in the light of the other`s capacities and demands, form the bridge that people build to one another, allowing them to meet for a moment of talk in a communion of reciprocally sustained involvement. It is this spark, not the more obvious kinds of love, that lights up the world” (Goffman 1982: 116-117).

Det kan være en slik form for kjærlighet de innsatte snakker om, som et lysglimt som lyser opp i tilværelsen. En form for kjærlighet som oppstår der man i utgangspunktet ikke venter den.

Oppsummerende betraktninger.

De innsatte opplever at det er betydningsfullt med både alminnelig prat og vrengeprat. Den alminnelige praten anses som en anledning til å slippe unna ”systemet” for en stund. Alminnelige samtaleemner gir de innsatte en opplevelse av å være sammen slik mennesker ellers er sammen ute i samfunnet. Fengselssoningen og savn etter venner og familie skaper behov for fortrolige og personlige samtaler. I kapitlet kalles slike samtaler vrengeprat. Det viser seg at noen innsatte er mer fortrolige med visitor, enn de er med for eksempel ansatte og psykologer i fengselet. En av dem snakker om at han kan ”vrenge sjelen sin” når han er sammen med visitor. Det virker som om de innsatte forstiller seg i samvær med andre i fengselet, men ikke i relasjonen til visitor. De innsatte opplever seg ikke som en *innsatt* sammen med visitor, og dette knyttes til at de tilbyr andre selv i samhandlingen. Til forskjell fra i miljøet på avdelingen gis de for eksempel en mulighet til å vise sårbarhet. Det synes ikke som om de innsatte oppfatter visitor som ”profesjonell”, dette ses i sammenheng med at de opplever gjensidighet og respekt i relasjonen.

7. Visitors opplevelse av relasjonen til innsatte.

Dette kapittelet handler om visitorenes fortellinger om samhandlingen med og relasjonen til innsatte. Visitor kommer til fengselet i egenskap av å være *visitor*. Det betyr at de forholder seg til et regelverk i fengselet og at de må ta hensyn til retningslinjer fra Røde Kors (se kapittel 2.1. og vedlegg 4). Som vi har sett innledningsvis går en av retningslinjene ut på at “ *i kontakt med den innsatte og fengselsansatte, opptrer visitoren på vegne av Røde Kors visitortjeneste, og ikke som privatperson*”. Her foretar den enkelte visitor skjønnsmessige vurderinger. I det de opptrer på vegne av organisasjonen er det implisitt en forventning om at de skal være upartiske og nøytrale i forhold til innsatte. Samtalene kan noen ganger ha et personlig preg, og regelen om å ikke opptre som privatperson kan for eksempel komme i konflikt med innsattes forventninger. Visitor må på den ene siden forholde seg til kravet om nærhet og hensynet til den enkelte innsatte, på den andre siden er det krav om objektivitet og nøytralitet. Nedenfor vil jeg ta for meg hvordan visitorrollens muligheter og begrensninger kan sette sitt preg på visitorenes relasjon til de innsatte.

7.1. Visitorrollens muligheter og begrensninger

Visitor møter den innsatte fordi de er i fengselet som visitor. Uten å være visitor hadde de ikke hatt anledning til å ta del i de innsattes liv. På den måten kan vi si at de er til stede i egenskap av en rolle. I det jeg bruker rollebegrepet om visitorrollen, betyr det nødvendigvis ikke at de ”spiller” en rolle når de er sammen med de innsatte. Her forstås rolle i forhold til at det er knyttet normer og forventninger til hvordan man skal være som visitor. Rollebegrepet vil også vise til en relasjon, hvor en rolle forutsetter en annen (Album 1996:217). Her forutsetter visitorrollen en innsattrolle. Utforming av rollen som visitor er avhengig av samspillet med innsatte, og bygger på en oppfatning av samhandling hvor forståelse, mening og kommunikasjon skapes i samspill med andre mennesker.

Relasjoner på tvers av kjønn og generasjoner

Datamaterialet mitt består av samtaler med innsatte og visitorer som møtes på tvers av kjønn og generasjoner. De fleste visitorer forteller at kommunikasjon og samtalemener preges av de

innsattes interesser, alder og kjønn. Emnene i samtalen vil igjen påvirke relasjonen de har til hverandre. En mannlig visitor forteller om samtaler med den innsatte på denne måten:

“...hun som jeg besøkte sist nå hun var jo akkurat like gammel som min eldste sønn og hun så vel mer på meg som en sånn pappafigur ikke sant, ...det vet jeg at hun gjorde så jeg hadde på en måte den type rolle også da, i forhold til hennes liv, hun besøkte jeg i litt over to år, men det var jo, etter hvert som vi lærer hverandre å kjenne så merker du på en måte hva slags rolle man på en måte har da, enten det blir sagt rett ut eller om man tenker seg det liksom, hva man snakker om og hva hun spør meg om og hva jeg spør henne om, det har noe med hva slags type samtale,.. man snakker annerledes til pappa enn man snakker til bestekameraten sin liksom, det er et litt annet språk og en litt annen måte å snakke på, sånne ting merker man, det er ikke noe sånt veldig definert da, men det tror jeg de fleste erfarer eller merker i samtalen..”

Det synes som om andre deler av visitors selv mobiliseres i samhandlingen. Til tross for at han opptrer i rollen som visitor, er han også forankret i andre selv, som for eksempel kollega, far eller ektemann. Erfaringene hans som far gjør det sannsynligvis enklere å fremtre som en slags farsfigur overfor henne. Det at hun er ung har også betydning for hvordan de kommuniserer. Samtaleemner og kommunikasjonsform hadde trolig foregått på en annen måte om de begge hadde vært på samme alder. Sitatet illustrerer at partene i fellesskap finner ut av hvordan de skal forholde seg til hverandre. Han forteller at det er noe de kommer frem til “*enten det blir sagt rett ut eller man tenker seg det liksom*”. Betragtningene kan tolkes som eksempel på Goffmans begrep om situasjonsdefinisjonen, som innebærer at aktørene må vite hvilke normer, verdier og forventninger som gjelder i møtesituasjonen. Definisjonen av situasjonen går ut på at han som visitor fremtrer som en slags pappafigur overfor henne som ung kvinnelig innsatt. Men det gjelder imidlertid kun for denne situasjonen, i akkurat denne relasjonen. Situasjonsdefinisjonen er annerledes når han er sammen med andre innsatte og da kan han utforme rollen på andre måter. Denne forståelsen går ut på at aktørene påvirker hverandre i samhandlingen, og at de sammen finner fram til hvordan samhandlingen skal foregå.

Visitoren i sitatet over har tydeligvis ikke problemer med å finne ut av hvordan han skal forholde seg til innsatte på tvers av kjønn. En del visitorer hadde ikke reflektert så mye over om kjønn kunne være av betydning i relasjonen til de innsatte. En kvinnelig visitor fortalte

imidlertid om problemene hun hadde med å besøke innsatte av samme kjønn.²² Hun forteller om da hun besøkte en kvinnelig innsatt:

“... jeg tror at den jenta spilte en helt annen rolle overfor meg fordi jeg var kvinne, for jeg hørte at mennene som gikk der oppe, de hadde en helt annen kommunikasjon med de jentene, så det ble liksom en kvinne som hadde klart det og en som ikke klarte det, noe med det, en konkurransebit av noe slag, og at den lille avstanden som er mellom en mann og en kvinne at den var positiv,det var så mye lettere å prate...jeg synes ikke at jeg har noe problem med å snakke med jenter jeg, men der ...for vi var jo like på en måte., men den forskjellen mellom en mann og en kvinne, da er det så mye lettere å prate om alt..”

“...men det kan jo også være at mennene som kommer inn, eller kvinnene som kommer inn, de er kanskje mere ødelagte, kan jeg bruke det ordet, mere skakkjorte når de kommer dit hen at de blir satt inn, vet ikke., at de har opplevd..., noe der., årsaken til at de sitter der er mere komplisert og vanskeligere, at kvinner rett og slett soner hardere enn en mann...det å få en dom og bli satt i fengsel for en kvinne det er verre enn når mannen opplever det samme, og at det de kvinnene har bak seg før de havner der...jeg vet ikke..”

Visitoren opplever at det er vanskelig å kommunisere med kvinnelige innsatte. Hun møter en form for motvilje, og at innsatte “spiller en rolle” overfor henne fordi hun er kvinne. Det virker som hun mener at de innsatte ser på henne mer som en “vellykket kvinne” enn som en visitor. En slik situasjonsdefinisjon fungerer dårlig for kommunikasjonen og relasjonen mellom de to. Som tidligere nevnt opplever mange innsatte at de blir fratatt den identiteten de hadde før de ble fengslet (se bla. Hammerlin 1994). Møtet med en kvinnelig visitor kan minne henne om noe av det hun savner eller er fratatt mens hun soner, eksempelvis identiteten som mor eller kjæreste. Galtung (1959:95) skriver at “*mange fanger beskytter seg mot for vellykkede besøk fordi de bringer lengselen og masse følelser de har prøvd å undertrykke for meget fram*”. I tilfellet ovenfor synes det som om dette kan oppleves tydeligere når en kvinne får besøk av en kvinne, og at det derfor blir vanskelig å kommunisere.

I andre del av sitatet beskriver visitor kvinnelige innsatte som mer skakkjorte enn mannlige innsatte. Hennes betraktninger minner om det Snare og Høigård (1983) fant i sin

²² Denne visitoren besøker nå mannlige innsatte.

undersøkelse. Kvinner i fengsel opplever gjerne en slags dobbel stigmatisering, først og fremst som innsatt, men også fordi de er *kvinnelige* innsatte. Det er som om det er noe “ukvinnelig” med kriminalitet, og det er derfor på sett og vis større fallhøyde for kvinner i fengsel. Vi kan tenke oss at i det visitor betrakter kvinnelige innsatte som stakkarslige, definerer hun situasjonen som et møte mellom en stakkarslig kvinnelig innsatt og en visitor. Det kan i hvert fall oppfattes slik av den innsatte. Ut i fra en forståelse om at vår selvoppfatning dannes gjennom andres oppfatning av oss, kan dette ha betydning for hvordan innsatte ser seg selv. Hvis hun som innsatt da føler seg stigmatisert eller stakkarsliggjort, vil det trolig påvirke relasjonen mellom dem. Som visitor sier i sitatet over, så var det som en *“konkurransesbit av noe slag”*. Det er som om hun opplever at kjønn “står i veien” for kommunikasjonen og relasjonen mellom dem.

En mannlig visitor opplever at kjønn kan innvirke på relasjonen til de innsatte på en positiv måte. Han besøker kvinnelige innsatte, og forteller under intervjuet at han har fått tilbakemeldinger om at hans besøk er av stor betydning for flere av dem. Han opplever tydeligvis at mange av de innsatte har tillit til ham. Han forteller:

“Jeg går dit og der får jeg...jeg betyr...for det første så er det slik at de kvinnene som sitter der (i fengselet) de har ofte en veldig negativ innstilling til mannen, bakgrunnen deres er ofte slik at..., menn har forstyrret mye av deres liv, hvis man generaliserer, så bare det å komme der som mann og bygge opp den tilliten igjen, det har gitt meg enormt mye...”

Han understreker her betydningen av å være mannlig visitor i relasjonen til kvinnelige innsatte. For ham innebærer visitorrollen å vise en omsorgsfull side av det å være mann. I løpet av intervjuet gir han uttrykk for at han er glad for at han har fått denne muligheten. Ettersom han vet at mange av kvinnene har dårlige erfaringer med menn, er han tydeligvis opptatt av å forsøke å bygge opp deres tillit til menn generelt. Goffman hevder at vi bevisst skaper et inntrykk som vi foretrekker at andre skal ha av oss. *“Når et menneske kommer sammen med andre, vil han altså handle målrettet for å gi de andre det inntrykk det er i hans interesse å formidle”* (Goffman 1992:13). Visitor ønsker å gi inntrykk av at han er en mann som de kan stole på, i motsetning til andre menn de tidligere har møtt. Han opplever tydeligvis at det ikke er “sperrer” når det gjelder kommunikasjonen med innsatte, slik som den kvinnelige visitoren opplevde i møtet med innsatte av samme kjønn.

Flere visitorer i mitt materiale sier at de kjenner et ansvar i samtalene og relasjonen til de innsatte. Cecilie Basberg (1999:90) skriver at i en omsorgsrelasjon må de være en ansvarlig part, som har som oppgave å se den andre, og legge merke til hvordan hun eller han har det. Det kan virke som om de fleste visitorer er bevisst et slik ansvar, som går på å legge forholdene til rette for å skape kontakt, tillit og kommunikasjon. En visitor forteller om hvordan han kommuniserer med de innsatte:

“... det vurderer du fra gang til gang, avhengig av person, så det har litt med måten du kommuniserer på og hvor, ja, og hvordan vi matcher hverandre, for i kommunikasjon er jo det det viktigste signalet hvordan vi matcher hverandre, hvis du føler at det er sperrer så blir det nok mere profesjonelt med en gang, da må du gå, da må du, i hvert fall i en innledningsfase, gå inn på en annen måte, du må alltid ha følelse ute på hvordan vedkommende er, føler du at han, det kan være at han er litt bundet av situasjonen, at han er litt vanskelig å få i gang, da kan du ikke si hei på deg, koselig å komme hit osv., (latter), du må føle deg frem hele veien og se om du kan få det til å matche og så løsner det...”

Han snakker om at de må “matche” hverandre. Det virker som om han mener at når de matcher hverandre så flyter samtalen mellom dem. Hvis det er vanskelig å få i gang en samtale med innsatte innebærer visitorrollen at han er “*profesjonell*”. Her betyr det at han forsøker å få den innsatte til å føle seg trygg i situasjonen. Visitor må først lese situasjonen, og deretter oppføre seg passende i den. Dette bekrefter tanken om at innsatt og visitor påvirker hverandre, og at relasjonen skapes i et samspill mellom dem. Ettersom det ofte er innsatte som avgjør hva samtalene skal inneholde, kan det virke som at det er de innsatte som har makt til å definere situasjonen. På den måten formes visitorrollen etter innsattes behov. Men på den andre siden kan det også forstås som at det er visitor som har makt til å definere situasjonen, fordi de må i større grad ilegge begrensninger i selve situasjonen. Visitor er bundet av de formelle kravene til visitorrollen, som innebærer at de må være bevisst på at de ikke er i fengselet som privatperson. Det kan derfor oppfattes som om begge parter er i posisjon til å definere situasjonen.

Den måten de fleste visitorer i materialet håndterer visitorrollen kan ses i lys av Goffmans (1992) rollebegrep, hvor roller defineres i forhold til ulike situasjoner og sammenhenger.

Rollen forstås da på en dynamisk måte. Visitorrollen er dannet av normer og forventninger, men den er ikke helt fastlagt, de har frihet til å utforme rollen etter eget skjønn. Vi kan si at ulike situasjoner med innsatte gjør at rollen formes på forskjellig vis. Visitor og innsatt er på den måten avhengig av hverandre i rolleutøvelsen. Innsatt og visitor kan oppfattes som to komplementære roller (Goffman 1992, Aubert 1979). Det betyr at de har gjensidige rettigheter og forpliktelser, og at rollene utvikles i samarbeid med hverandre. I følge Goffman (1992) er vi moralsk forpliktet til å følge opp komplementære roller. En visitor kan ikke snakke i vei hvis han merker at den andre parten ikke er komfortabel i situasjonen. Han har en forpliktelse til å oppføre seg på en måte som gjør at innsatte føler seg vel i situasjonen, ettersom det kan anses som en del av visitorrollen. På samme måte som innsatte har forpliktelser til å gjøre det beste ut av samværet for visitor. Begge to har et moralsk ansvar til å behandle den andre i henhold til hvordan han eller hun fremtrer i situasjonen.

Relasjonen utvikler seg i faser

Flere visitorer og innsatte forteller at de har kjent hverandre i mange år. Lengden på forholdet kan prege partenes opplevelse av relasjonen til hverandre. På samme måte som innsatte forteller at det tar tid å opparbeide et nært forhold til den andre, er dette også visitorenes erfaring. Som i livet ellers, vil relasjonen utvikle seg i faser. En visitor forteller at han har besøkt to ulike innsatte som han tydeligvis har fått et godt forhold til:

- Men hvordan, ..føler du at dere kommer nær hverandre, på en måte?

“Ja, du gjør det, ...dess lenger du kjenner et menneske uansett om det er i et arbeidsforhold eller det er i Visitortjenesten, dess lenger du kjenner et menneske dess mere personlig blir det, du har i en sånn kommunikasjonsfase så har du først det offentlige, når du er nyansatt et sted så er det det offentlige, så er det det private som er at du får greie på din bakgrunn og så videre, så har du den neste fasen som er det personlige, og det kommer etter hvert i forhold til hvor lenge du kjenner et menneske uansett, og det har jeg lang erfaring fra som yrkesaktiv, at etter hvert så blir det personlig med de du jobber sammen med, og det blir det også i dette forholdet her, med de begrensninger du selv legger føringer for selvfølgelig, ...det blir en del personlig ja, ...”

Tid er avgjørende for visitor. Han sammenligner relasjonen til innsatte med måten vi blir kjent med kollegaer på en arbeidsplass, eller hvordan det generelt er når mennesker lærer hverandre å kjenne. Således skiller ikke relasjonen til den innsatte seg fra relasjoner han har til andre. Til tross for at samhandlingen skjer i en uvanlig kontekst, så utvikler den seg på vanlig måte. Denne visitorens betraktninger om relasjonen bekrefter de innsattes opplevelse av å kjenne seg som et menneske når de er sammen med visitor. Vi trenger andre til å bekrefte vårt selvbilde, vi kan ikke skape og opprettholde det på egenhånd (Goffman 1982). Det å bli oppfattet som en som er ”som alle andre” kan gi de innsatte en opplevelse av å være likeverdig i situasjonen. En annen visitor sier noe lignende:

“Samtalen behøver ikke å dreie seg om ham hele tiden for vi sitter faktisk der og har en samtale som du kunne hatt med alle andre”

Betraktningene om at relasjonen utvikler seg på samme måte som når vi treffer mennesker i andre sammenhenger kan forstås som uttrykk for at visitorene ser de innsatte som en konkrete personer (Asplund 1987a).

Visitoren i sitatet over mener at det kan bli personlig etter at de har kjent hverandre en stund. De fleste visitorer skiller mellom det å være personlig og det å være privat i relasjonen til innsatte. Det er ikke enkelt å gripe fatt i hvordan dette skille skal defineres. Et par visitorer forteller at når de er personlige kan de fortelle om de er gift, har barn eller barnebarn, hva de jobber med ol. Hvis de går nærmere inn i disse emner, og utdyper dem, da synes de at de er private. Enkelte visitorer ønsker ikke å fortelle noe særlig om seg selv, mens andre ser ikke dette som et problem. Som de fleste påpeker, er det avhengig av hvor lenge og hvor godt de kjenner hverandre. Spørsmålet om å være privat er også knyttet til hvordan den enkelte visitor tolker retningslinjene i Røde Kors. Om man tolker retningslinjene i strengeste forstand, bør visitor ikke fortelle noe særlig om seg selv.

I en studie om identitetsdannelse i Visitortjenesten pekes det på at rollen som visitor defineres gjennom de regler som gjelder for virksomheten. Den kompetente visitor er den som klarer å overholde reglene (Nes 2006). Visitorene i Nes` studie begrunner andre visitorers regelbrudd med at de ikke klarer å holde seg oppdatert på gjeldende regler. Regelbruddene går her for eksempel ut på at visitor blir for personlig engasjert og empatisk i rollen som visitor. Nes (2006) skriver at reglene er en del av visitorenes felles repertoar. For å kunne bygge opp et

slikt repertoar må visitorene få mulighet til å dele erfaring og kunnskap med hverandre. Han skriver: *”På den måten kan også reglene, som det informeres om, bli en del av identiteten som visitor, og ikke kun informasjon en må huske på å forholde seg til”* (Nes 2006:78). På bakgrunn av mitt datamateriale virker ikke løsningen like enkel som den fremstilles her. Problematikken omkring hvordan man skal forholde seg til reglene er sammensatt. Vi kan jo stille oss spørsmålet hva det vil si å ”opptre som privatperson”? Som regel vil den enkelte visitors avgjørelse omkring dette variere ut fra situasjonen. Eventuelle regelbrudd der det oppfattes som om visitor går utover rollen er kompliserte tema, og vil ikke diskuteres inngående i denne oppgaven. Det nevnes likevel her fordi det trolig kan prege visitors fortellinger om samhandlingen med innsatte. En visitor sier for eksempel dette om relasjonen til innsatte:

- Er det noe du føler dere ikke kan snakke om eller ikke bør snakke om?

“Nei, du kan si at jeg har jo ikke noe spesielt behov for å fortelle veldig mye om min familie og hvordan den har det, altså i utgangspunktet, men på den annen siden de jeg har besøkt lengst så har vi snakket om det også”

- Ja, jeg lurte på det, om du også forteller om hendelser fra ditt eget privatliv?

“Ja, jeg vet om visitorer som ikke vil det i det hele tatt, at de har som prinsipp at de vil nesten ikke fortelle hva det heter en gang altså, og det er, kall det sikkerhetsmessige grunner til, eller de mener at det er det, jeg har aldri tenkt på det på den måten i det hele tatt, jeg har jo levert kortet mitt til dem, blant annet hvis jeg har gjort en avtale og de ikke kan, det hender at de skal gjøre noe i fellesskapet for eksempel og det kolliderer med et besøk, så synes jeg det er viktig at de er med på det, men da vil jeg gjerne ha beskjed, og da kan de jo ringe meg, ikke sant, og det er det jo anledning til, og da må de jo nødvendigvis ha telefonnummeret mitt da, men jeg gir ikke bort kortet mitt ved første møte altså, så det er sånn tillitsforhold, så hvis jeg føler at jeg kan stole på innsatte sånn sett, så gjør jeg det...”

Visitoren forteller ikke så mye om seg selv og sin egen familie. Han slipper imidlertid de innsatte han har kjent lengst mer innpå ham og familien. Tillitsforholdet utvikler seg over tid og han kan i enkelte tilfeller gi dem visittkortet sitt. Denne handlingen må ses i sammenheng med konteksten hvor den foregår, og i denne forbindelse kan det å gi fra seg visittkortet tolkes i lys av Goffmans (1982) presentasjonsritualer. Visitor formidler på denne måten respekt for innsatte, og viser at han behandler ham som et verdig menneske i samhandlingen. De innsatte

kan på sin side være spesielt vare for slike tegn på tillit og alminneliggjøring. Som i Skatvedts (2002) beboerteori kan handlingen anses som en form for omvendt stemping. Ved å bli betraktet som et alminnelig menneske som for eksempel kan ringe visitor privat, kan de innsatte komme til å oppfatte seg selv som et alminnelig menneske. I de fleste sammenhenger vil det å gi fra seg telefonnummeret til de man kjenner være en selvfølge, men ikke i denne situasjonen. Her kan det oppfattes som et tegn på likeverd. En bekreftelse på at det faktisk kan oppleves som betydningsfullt er at en av de innsatte trakk frem det samme eksempelet. Han fortalte at han hadde fått visitors visittkort og at det var et bevis på den tilliten han opplevde i relasjonen med visitor.

Tre ulike måter å være visitor

For å få en oversikt over hvordan visitorene håndterer visitorrollen i relasjonen til innsatte, vil jeg ordne dem i tre ulike analytiske kategorier. Kategoriene bygger på både visitor og innsattes fortellinger. Alle kategoriene gjelder for både mannlige og kvinnelige visitorer, men jeg bruker kun betegnelsen han.

Den familiære visitor

Denne visitoren har ofte besøkt den samme innsatte i mange år. Han er opptatt av å ha en tett oppfølging, og i perioder har det medført at han har besøkt innsatte hver uke. Han føler seg på en måte "hjemme" i fengselet, og slår gjerne av en prat med de andre på avdelingen. Forholdet til innsatte bærer preg av fortrolighet og tillit, og han forteller også om hendelser fra sitt eget liv.

Den kameratslige visitor

Denne visitoren har ikke en så tett oppfølging av sin innsatt som "Den familiære visitor". Han har gjerne besøkt flere innsatte som han har fulgt over en lengre periode. Noen innsatte har han fått et nært forhold til, andre har han ikke kommet like tett innpå.

Den formelle visitor

Denne visitoren har gjerne hatt mange forskjellige innsatte over relativt kort tid. Han er engasjert i arbeidet, men han involverer seg ikke så mye i den innsattes liv. Under besøket diskuterer de gjerne aktuelle samfunnsspørsmål.

Alle visitorene plasserer seg innenfor en av disse kategoriene, men det er ikke gjensidig utelukkende kategorier. Med det mener jeg at visitorene kan ha trekk fra mer enn en av kategoriene. Det er også slik at "Den formelle visitor" overfor enkelte innsatte kan bli til "Den kameratslige visitor". De tre kategoriene viser til ulike måter visitor forholder seg til innsatte. Men som vi har sett og som vi skal se flere eksempler på, vil visitorrollen håndteres ulikt i forskjellige situasjoner fordi rollen skapes i samspill med den innsatte. Ettersom tillit og fortrolighet utvikler seg over tid er det også slik at de kan gå fra "Den formelle", via "Den kameratslige" til "Den familiære visitor".

7.2. Visitor, venn - eller visitorvenn?

I intervjuene ble visitorene spurt om hvordan de forholder seg til grensen mellom å være venn og visitor. Utgangspunktet var at ettersom visitor og innsatt blir bedre kjent, kan visitor oppleve seg selv mer som en venn enn som en visitor. I ettertid kan formuleringen oppfattes som noe uheldig. For det første kan visitor bli bundet opp til å bruke disse begrepene når de skal forklare hvordan de opplever relasjonen. Som en av visitorene påpekte så er dette en uvanlig relasjon. Møtet foregår i en særegen kontekst hvor de møter et menneske som de sannsynligvis ikke hadde møtt under andre omstendigheter. Det kan derfor virke unaturlig å bruke begrepet venn med den betydningen vi vanligvis legger i ordet. For det andre kan det tenkes at visitor vil ta hensyn til de formelle retningslinjene om at de ikke bør opptre som privatperson. Fortellingene vil da preges av hvordan de "burde" forholde seg til grensen, heller enn hvordan de faktisk gjør det. Det er også slik at det ikke behøver å være en grense mellom å være venn og visitor. Enkelte utdrag fra intervjuene som omhandler dette emnet vil likevel være relevante i analysen, fordi de kan si oss noe om hvordan visitor opplever relasjonen til innsatte. En visitor forteller:

- Hvordan forholder du deg til grensen mellom å være venn og visitor?

"For så vidt så er ikke det noen grense, ikke i denne fasen, i neste fase vil det bli det, hvis jeg følger han opp ute, men nå føler jeg meg like mye venn enn som visitor med de begrensningene selvfølgelig, for jeg kan ikke utlevere hele mitt liv, der er det visse grenser jeg også må sette i forhold til det, men ellers så ser jeg ikke så stor forskjell i den grensen, i hvert fall ikke i dette forholdet..."

Han opplever ikke at det er en grense, det virker som om han synes at venn og visitor er det samme. Sitatet er et eksempel på hvordan visitor håndterer dilemmaet mellom nærhet og avstand. Han er klar over at han ikke kan utlevere seg om sitt privatliv, men det innebærer ikke at relasjonen er av formell karakter. Visitor kan være bevisst at han er i fengselet som visitor, og likevel formidle nærhet som i en vennsrelasjon. Nedenfor er utdrag fra intervju med en annen visitor:

- Jeg tenker på denne grensen mellom det å være venn og det å være visitor, synes du det er en utfordring?

“Nei, du det du blir ikke noe venn i den forstand, jeg kan si at jeg glemmer hvor jeg er og besøker denne personen, men jeg tror ikke denne personen glemmer hvor han er, og da er det ikke noe sted man knytter til seg noen liksom, det er ikke en uvenn som kommer på besøk, men venn, jeg ville ikke bruke det ordet...”

- Men jeg tenker siden du har fortsatt å besøke²³, vil ikke det være...?

“Nei det er bare et menneske som du har lært å kjenne, og du blir litt opptatt av hvordan har han det? hvordan går det med han egentlig? Det er liksom ikke, jeg er hans gamle visitor liksom...”

Hun sier at fengselet ikke er et sted hvor man “knytter til seg noen”. Å knytte seg til noen, å bli en venn, kan oppfattes som å komme i konflikt med retningslinjene. Ordet venn gir assosiasjoner til noe nært og privat. Det kan tenkes at hun derfor ikke går med på å kalle ham en venn. I det hun forklarer videre, snakker hun om innsatte som et *menneske* hun har lært å kjenne, og ikke et menneske i fengsel. I lys av Asplunds (1987a) terminologi har de møtt hverandre som mennesker. Relasjonen kan oppfattes som å være av en slik karakter at de betrakter hverandre som konkrete personer og er sosialt responsive overfor hverandre. Motsatsen til den konkrete sosialiteten er den abstrakte, hvor man forholder seg til hverandre som abstrakte samfunnsindivid. Asplund skriver:

”Abstrakta samhällsvarelser kan varken älska eller älskas, varken hata eller hatas. Man kan inte leva sig in i dem, hysa medkänsla med dem, etc. Där finns ingenting att älska, hata, leva sig in i eller hysa medkänsla med” (Asplund 1987a:172).

²³ Denne visitoren har fortsatt å besøke enkelte innsatte etter at de har blitt overført til et annet fengsel, som såkalt ”gjestevisitor”.

Det synes som om visitor berøres av den innsatte. Hun viser medfølelse og bryr seg tydeligvis med hvordan han har det. Flere andre visitorer snakker om relasjonen til innsatte som “nær” nok til at de bryr seg med hvordan det går med dem videre etter løslatelse. Mange visitorer opplever at spørsmålet om kontakt etter løslatelse kan være vanskelig å forholde seg til. En visitor sier det slik:

- Men er det noe du synes er problematisk med å være visitor?

“Det er det jo det her med at de (innsatte) vil ha kontakt etterpå, altså, man bygger jo opp et vennskap og helt plutselig så er det bare slutt, det forstår jeg at de synes....det er klart jeg tenker hvordan går det med henne? Hva gjør hun nå? Ikke sant...for det får jeg aldri vite ..det er klart at det kan være en bakdel da, på en måte, når man bygger opp et vennskap...så avsluttes det bare...men det vet man jo også fra begynnelsen, ..for det gjør jeg helt klart med det første, at dette er bare her, slik at de ikke blir skuffet, den informasjonen er mye lettere å gi da enn senere....

Visitorene forteller om en nærhet til innsatte, som kan betraktes som en situasjonell nærhet. Begge partene vet at relasjonen gjelder for en begrenset tidsperiode, ettersom de kun skal ha kontakt i fengselet. Relasjonen er på en måte flyktig, men tydeligvis ofte sterk og gjensidig. Ved løslatelse vil også visitor miste en samtalepartner. Vi har sett at visitor må forholde seg til kravet om å følge de formelle reglene der alle skal behandles likt, og der de ikke skal bli for personlig engasjert i den innsatte. Likevel er det tydeligvis også noen følelser der, men hvilke følelser er det som kommer til uttrykk i relasjonen? Visitorene forteller at de bryr seg med hvordan det går med innsatte videre i livet, men er det uttrykk for medfølelse eller empati, eller er det på grunn av altruistiske følelser?

Vetlesen (1994) tar for seg altruistiske følelser i forhold til kjærlighet. Han skriver at den amerikanske moralfilosofen Lawrence Blums teori om altruistiske følelser tar utgangspunkt i at følelser er mer enn affekt, personlige stemninger og pasjoner. *“I følge Blum har altruistiske følelser som omtanke, sympati og medfølelse både en kognitiv, en affektiv og en motivasjonell komponent”* (Vetlesen 1994:97) Altruistiske følelser er andre - rettet, og innebærer fortolkninger av den andres ubehag og hjelpebehov. Til forskjell fra personlige følelser som kjærlighet, er altruistiske følelser utbyttbare. *“De er ikke rettet mot en bestemt person først og fremst i lys av den personens egenskaper eller hans eller hennes spesielle forhold til oss. De er rettet mot tilstanden personen er i, i forhold til hans ve og vel”* (Vetlesen 1994:99).

Altruistiske følelser har til forskjell fra personlige følelser et preg av upartiskhet, og Vetlesen fremhever at det gjør at de kan spille en viktig rolle i profesjonssammenheng. Forholdet mellom innsatt og visitor karakteriseres ikke som et behandler- klient forhold. Men den upartiskheten Vetlesen skriver om kan likevel komme til uttrykk i relasjonen. Visitorene ønsker å forholde seg på samme måte til alle de innsatte, og i det den innsatte løslates er de som regel klar for å besøke andre innsatte. Altruistiske følelser er ikke rettet mot en enkelt person, men mot gruppen innsatte generelt. Den kan som Vetlesen hevder være utbyttbar; etter løslatelse retter den seg mot en ny innsatt. Men på den andre siden er det også slik at visitorene forteller at de tenker mer på enkelte innsatte enn andre, og at det er noen de kommer ”nærmere” enn andre. Det kan således også være personlige følelser som kommer til uttrykk i relasjonen. Forholdet mellom innsatt og visitor er spesielt ettersom det ikke er ”profesjonelt”, samtidig som det ikke er et personlig forhold. Vi har imidlertid tidligere hørt om innsatte som snakker om kjærlighet i sammenheng med relasjonen til visitor. Det er vanskelig å sette ord på akkurat hvilke følelser som formidles i relasjonen, om det er kjærlighet, omsorg eller medfølelse. Det vil dessuten være av betydning hvordan de innsatte tolker visitors handlinger og væremåte i situasjonen. I Skatvedts (2002) beboerteori er det knyttet betingelser om autenticitet og umiddelbarhet til en kjærlighetsbærende samhandling. Beboerne må føle at det er noe ”ekte” ved de ansattes deltakelse og væremåte for at de gode tegnene skal ”slå” inn. Visitorenes uttalelser over om å bry seg, og tenke på hvordan det går med den innsatte videre kan oppfattes som tegn på at samhandlingen bærer preg av autenticitet. Men vil det være en motsetning mellom å følge reglene som gjelder for visitorene og samtidig vise autenticitet i samhandlingen? Det kan se ut som om det ikke kjennes slik for visitorene. I Visitorhåndboka står det følgende om hvordan en god visitor bør forholde seg til visitorrollen:

”Man må klare å holde en nøytralitet i forhold til den innsatte. Det er greit å bli glad i personen, eller synes synd på ham. Men man må også klare å distansere seg. Medmenneskelighet, nærhet og varme kan være der uten at man går helt opp i en person” (Norges Røde Kors 2004:43).

Som tidligere nevnt kan det være vanskelig å sette de grensene som kreves av deg som visitor. Visitor må hele tiden forholde seg til dilemmaet mellom nærhet og avstand. Det kan se ut som om visitorene likevel klarer å håndtere denne balansen, ettersom mange av de innsattes

fortellinger går ut på at de opplever medmenneskelighet og nærhet i relasjonen. Nedenfor skal vi se noen eksempler på hvordan visitor kan formidle nærhet og likeverd i situasjonen.

7.3. Om å dele personlige opplevelser

Som tidligere nevnt innebærer samhandlingen i møtesituasjonen at visitor skal være en samtalepartner, og de innsatte snakker ofte mest. Flere visitorer forteller imidlertid at også de kan dele personlige opplevelser. En visitor forteller:

“... av til har det hendt at jeg har hatt noe, at jeg har syntes at ting kunne være vanskelig, og at vi kan snakke sammen selv om det, ..jeg husker at jeg for mange år siden, da jobbet jeg ikke her, men jeg jobbet et annet sted og plutselig ble firmaet fusjonert inn i et annet og det var sånn vi fikk pang i fleisen en dag, det syntes vi var tøft alle sammen, og da var jeg på vei opp dit og fikk jeg liksom, og da var han den nærmeste til å fortelle om det akkurat der og da, og da jeg gikk den dagen så sa han at i dag tror jeg faktisk at jeg har vært til større trøst for deg enn du har vært for meg sa han (latter)..og det syntes han var, det satte han veldig stor pris på den gangen, han syntes det var veldig hyggelig..., og vi satt også sammen og delte dette her med tårnene World Trade Center, det skjedde jo på ettermiddagen, og da var jeg også på vei opp dit, og da satt vi og delte dette sammen, hvor forferdelig det var, og det var jo også noe det var godt å være sammen om, for det var jo forferdelig tragedie ikke sant,... og vi så på det der sammen, også noe man da delte...”

Relasjonen mellom innsatt og visitor blir til og vedlikeholdes gjennom kommunikasjon. Begrepet kommunikasjon kommer fra det latinske ordet *communicare*, som betyr å gjøre felles, ha del i eller å dele (Johansen 2003:145). Sitatet illustrerer hvordan visitor og innsatt kommer sammen og deler opplevelser. Det at hun snakker om egne erfaringer kan ha betydning for ham. Han gis en anledning til å være en man kan dele hendelser med, noe som i denne situasjonen kan oppfattes som et tegn på likeverd. Omsorgen kan da oppleves å gå begge veier. Som vi så i forrige kapittel er dette særlig betydningsfullt for innsatte fordi de da opplever at de blir oppfattet som en av “dem”, som en del av ”verden der ute”. Ved å dele personlige opplevelser formidler visitor tegn på gjensidighet og respekt.

En annen visitor forteller at han har opplevd hendelser i sitt eget liv som gjorde at han i periode syntes det kunne være tøft å besøke i fengsel. Han valgte likevel å være åpen overfor sin innsatt om dette, og begrunner det slik:

“...det er jo liksom å stå frem som sårbare mennesker, vi er jo ikke mer enn mennesker vi heller, aldri så mye jeg er på utsiden så skjer det jo ting som gjør at vi også har kriser i livet, så det tror jeg ikke man skal legge skjul på heller, det tror jeg er veldig viktig, at man er veldig åpen på det, at du står frem som både sterk og svak person på sånne ting som skjer i livet, det er viktig...”

Han synes det er viktig å vise flere sider av seg selv når han er sammen med innsatte. Uttalelsen gjenspeiler en holdning hos visitorene som går på en subjektgjøring av innsatte. Det innebærer at de forholder seg til den andre som subjekt, og tar det de sier på alvor ved å engasjere seg. Det motsatte er å gjøre den andre til objekt, ved å ikke la seg engasjere eller berøre av det den andre sier. Vi har i forrige kapittel hørt om en fengselshverdag hvor mange innsatte føler seg objektgjort, men at det ikke kjennes slik i samvær med visitor. Begge sitatene over om gjensidighet i samtalen er eksempler på den konkrete sosialiteten (Asplund 1987a). Asplund skriver at for å se de andre som konkret person, så må vi handle som konkrete personer selv. Om visitor hadde sett den andre kun som en innsatt, eller handlet i en formell rolle som visitor, ved å for eksempel ikke fortelle noe om sitt privatliv, hadde han ikke kunnet sett den andre som en konkret person. For å kunne berøre hverandre følelsesmessig må man møte hverandre som konkrete personer.

Oppsummerende betraktninger

Det kan se ut som om visitorene finner ut av en måte å håndtere dilemmaet mellom nærhet og avstand. De er likevel bevisst på at de er i fengselet i egenskap av visitorrollen. Vi har sett at denne rollen utformes i samspill med den innsatte, noe som gjør at rollen formes på forskjellig vis i ulike situasjoner. Her vil for eksempel også aktørenes kjønn og alder være av betydning. Til tross for begrensninger knyttet til visitorrollen åpner relasjonen opp for noe utover det formelle. Det viser seg at både innsatte og visitorer berøres av hverandres handlinger. Flere visitorer snakker blant annet om at de bryr seg med hvordan det går med den innsatte etter løslatelse. Dette knyttes opp mot at partene, i henhold til Asplunds forståelsesramme, har møtt hverandre som konkrete personer.

8. Avsluttende betraktninger.

Avslutningsvis vil jeg sammenligne og sammenfatte visitorenes og de innsattes opplevelser og erfaringer fra møtet. På mange måter bekrefter de hverandre i det de forteller om samhandlingen og relasjonen. Sammenfatningene nedenfor kan anses som nyttige innspill til ansatte i kriminalomsorgen, men også til alle oss andre i forhold til hvordan vi møter mennesker som er stemplet som avvikere i samfunnet.

Å kunne skape rom for annet i det fengselsaktige

Den viktigste grunnen til at innsatte vil ha besøk av en visitor er at de ønsker å ha kontakt med et menneske som ikke representerer fengselssystemet. Flere innsatte forteller om et system som på mange måter innvaderer både sjel og følelsesliv. Etter en tid i fengsel er det ikke enkelt å forholde seg til at det også finnes en verden utenfor murene. Visitorbesøket gir dem imidlertid en anledning til det. De innsatte tilrettelegger for at møtesituasjonen skal representere et brudd med fengselshverdagen, gjennom å ta på seg andre klær, rydde og vaske cella og koke kaffe. Forberedelsene tolkes som presentasjonsritualer, i det de innsatte gjennom slike handlinger formidler respekt og anerkjennelse både for visitor og for seg selv. Visitorene vektlegger at forberedelsene er noe de legger merke til, og at de opplever det som betydningsfullt. Forberedelsene kan også betraktes som en måte å alminneliggjøre situasjonen. Det er i utgangspunktet små tegn på hverdagsliggjøring og alminneliggjøring, som likevel kan oppleves som tydelige markører i et fengsel.

Det synes som om at hverdagslige samtaleemner er av betydning for partene. Gjennom for eksempel samtaler om fritidsinteresser får den innsatte presentert seg som et alminnelig menneske, samtidig som visitor er med på å gi ham en bekreftelse på et slikt selv. Flere innsatte snakker i denne sammenheng om at de kjenner seg *normale* når de er sammen med visitor. Til forskjell fra samtaleene i fengselsmiljøet, kan de da kommunisere om *normale* emner. Uttalelsene vitner om at innsatte utgjør en stigmatisert gruppe, når de opplever at de ikke blir betraktet som normale i andre sammenhenger. Både de innsatte og visitorene er opptatt av at det skal være gjensidighet i samtalen, den bør derfor ikke være som en

”spørreskjemasamtale”. Det betyr at også visitor snakker om seg selv og sitt liv, om enn på et generelt plan. Betydningen av alminnelige samtaleemner i et fengsel bekreftes blant annet av Hammerlin og Mathiassens studie om relasjoner mellom betjenter og innsatte. De skriver at hvis betjenter og innsatte ikke får bygget relasjoner og har løpende samtaler om hvordan det går med helt alminnelige hverdagsgjøremål, kan det ha som konsekvens at det blir enda vanskeligere å gripe fatt i det som kan defineres som ”vanskelig” (Hammerlin og Mathiassen 2006:183).

Å være et medmenneske i fengsel

Visitorene tilstreber å ikke fremstå som ”profesjonelle” i relasjonen med innsatte, de ønsker å være til stede som et ”vanlig” menneske, eller som et medmenneske. Å være et medmenneske kan kanskje oppfattes som et litt svulstig ord, og vi ønsker vel alle å fremstå som medmennesker overfor hverandre? Men betegnelsen kan likevel være treffende for visitorene, og det ser ut som om det fungerer i denne sammenheng. Funnene fra denne studien viser at det å være et medmenneske i denne situasjonen, er hovedsakelig å kunne se og oppleve menneske bak rollen som innsatt. I analysen ses dette i sammenheng med Asplunds begrep om sosial responsivitet. Asplund skriver at hvis vi skal forholde oss sosialt responsive til hverandre, og hvis vi skal berøre og det skal formidles noe ”ekte”, så krever det frigjøring fra regler og formalisering av handlinger. Det betyr at må vi møte hverandre som konkrete personer og ikke som abstrakte samfunnsindivid. Asplunds eksempel på abstrakte sosialitet er når vi kun ser hverandre som roller og ikke som mennesker. Fengselet som strukturelt system er preget av rollekrav og rolletenkning mellom innsatte og betjenter (Hammerlin og Mathiassen 2006). Det kan godt tenkes at de innsatte ikke opplever at visitor opptrer i en rolle fordi visitorrollen er av en helt annen karakter enn betjentrollen. De innsatte betrakter i stedet visitor som en motsats til det formelle fengselssystemet og rolletekningen. Til tross for at det ser ut som om innsatte ikke oppfatter det slik, er imidlertid visitor bevisst på at det er i fengselet i egenskap av rollen som visitor. Det ilegger dem begrensninger i relasjonen, blant annet ved at de må holde en passe avstand og ikke bli private.

Å være et medmenneske i fengsel innebærer å være en god lytter. Mange innsatte forteller at soningen skaper et behov for fortrolighet og åpenhet, fordi de er tungt å bære alle tankene alene. Flere av informantene i denne studien får ikke besøk av andre enn visitor. Ensomheten

er en del av frihetsberøvelsen. De innsatte opplever at de kommer ut av ensomheten under visitorbesøket.

I analysen har vi sett at det ikke er en motsetning mellom å fremstå ”formelt” som visitor og samtidig formidle en nærhet i relasjonen. Men kan visitor behandle den innsatte som en konkret person, som et menneske, uten at de fremstår som en konkret person selv? I følge Asplund må begge forholde seg til hverandre som konkrete personer for å kunne gi et gjensvar og berøre hverandre følelsesmessig. Det kan se ut som om partene her møter hverandre som konkrete personer, på tross av at de møtes som visitor og innsatt, og på tross av at de møtes i et fengsel. Eller vi kan snu det andre veien, og si at kanskje nettopp derfor forholder det seg slik, fordi relasjonen utspiller seg i en særegen kontekst hvor samhandlingen ellers er preget av rolletenkning. Visitorene og de innsattes fortellinger illustrerer at relasjonen tydeligvis har betydning for begge partene, fordi de har møtt hverandre som *mennesker*. Som Goffman skriver er vi avhengig av relasjoner til andre fordi der får vi den anerkjennelsen og bekræftelsen vi ikke kan gi til oss selv (Goffman 1982:85). Vi trenger bekræftelser på at vi er alminnelige mennesker. Hammerlin og Mathiassen påpeker i sin studie viktigheten av å se de innsatte som noe mer enn deres fangeidentitet, å se dem som mennesker som har behov og interesser som alle andre (Hammerlin og Mathiassen 2006:179). Dette vil jeg også diskutere nedenfor.

Å kunne være seg selv

I denne studien har vi hørt at mange innsatte har problemer med å knytte relasjoner til andre i fengselet. Til forskjell fra hvordan de opplever det i relasjoner til andre, synes det som om de innsatte ikke forstiller seg når de er sammen med visitor. De snakker om at de kan ”være seg selv”. Dette forstås på bakgrunn av Goffmans oppfatning om at vi har ulike selv i forskjellige situasjoner. Vi velger hvordan vi vil presentere oss selv overfor andre, samtidig som vi trenger en bekræftelse fra andre om hvem vi er i samhandlingssituasjonen. I analysen har vi sett hvordan de innsatte gis anledning til å være innehavere av andre selv, og ikke kun ”fangeselvet”, i relasjonen med visitor.

Et menneske kan ikke være noe mer enn det får mulighet til å være (Kristoffersen 1991:4). I denne studien har vi blant annet sett at de innsatte opplever at de ikke gis en mulighet til å være ”seg selv” i fengselet. Flere knytter dette opp til at de ikke ønsker å vise sin sårbarhet

overfor andre innsatte og ansatte. Noen forteller at de er redd for rapporteringsplikten videre til fengselsledelsen, derfor viser de ikke sine egentlige følelser overfor betjentene og andre ansatte. Ute i fengselsavdelingen gjelder normen om at man skal være tøff, så der er det ikke rom for emosjonelle eller fortrolige samtaler. De innsattes behov for å snakke om vanskelige sider ved sin livssituasjon later til å være stort, og det ser ut som om visitor her fyller et tomrom. I denne oppgaven har vi hørt om innsatte som føler at de kan "vrenge sjelen sin" til visitor, men som aldri ville gjøre det samme eksempelvis overfor en psykolog. Det kan virke som om samtaler med visitor kan få et fortrolig eller privat preg nettopp på grunn av at samtalerne *ikke* er terapeutiske eller fordi visitorene ikke fremstår som profesjonelle.

Det ser ut som om innsatte ikke føler tap av autonomi når de er sammen med visitor, men at mange opplever det slik i samvær med ansatte. Slike betraktninger må likevel ses i sammenheng med at innsatte her i denne oppgaven uttaler seg om de ansatte for å forklare at relasjonen til visitor oppleves på en annen måte. Men det kan også tenkes at de føler tap av autonomi fordi de opplever å ha lite selvbestemmelsesrett i fengselssystemet og i relasjoner til betjentene. Hammerlin og Mathiassen er inne på noe av dette, når de understreker at for betjentene er det "(...) *en relevant ide å legge til rette for anerkjennelse, symbolske og sosiale interaksjoner som har et annet og mer vidtrekkende innhold enn kun påvirkning*" (Hammerlin og Mathiassen 2006:184). Forfatterne anbefaler at kriminalomsorgen bør tenke ut fra at man ser de innsatte som sosial individer som utvikler seg i og gjennom samhandling og at betjentene tar dem med i den konkrete planleggingen.

Forskningsutfordringer i fremtiden

I den siste tiden er det satt i gang en del tiltak når det gjelder overgangen mellom soning og løslatelse. På bakgrunn av blant annet de store fangebefolkningsundersøkelsene (Friestad og Skog Hansen 2004, Skardhamer 2002) og Tiltak overfor gjengangere, kalt TOG- rapportene (Nesvik 2005) har staten innsett at en viktig forutsetning for at de innsatte skal kunne klare seg ute i samfunnet, er muligheten til å ha et sted å bo. Kommunen og kriminalomsorgen har derfor gått sammen i arbeidet med å skaffe tidligere innsatte bolig. Egen bolig er et viktig aspekt i forhold til rehabilitering. En av de innsatte i min studie fortalte at visitor hadde hjulpet ham med å få seg både bolig og en jobb etter løslatelse. Det kunne være fruktbart å foreta en studie hvor man ser på mulighetene for at også frivillige organisasjoner, som Visitortjenesten, kunne ha samarbeidet om for eksempel boligprosjektet.

Røde Kors har i den senere tid startet et nytt prosjekt, kalt Nettverksarbeidet, som kan anses som en slags videreføring av Visitortjenesten. Tiltaket retter seg mot tidligere rusmisbrukere, psykisk syke og løslatte fra soning. Det kunne være interessant å gjøre en lignende studie av det frivillige arbeidet som utføres her, og blant annet sett på om det forholder seg annerledes med relasjoner som knyttes utenfor fengselet.

Relasjonen mellom innsatt og visitor er situasjonsbestemt, den gjelder kun i fengselet. I fremtidige forskningsarbeid kunne det være interessant å finne ut om denne relasjonen likevel har betydning for de innsatte senere, når de løslates. Er det for eksempel slik at tar med seg noe fra dette møtet, når de treffer andre mennesker utenfor murene? Har det noen betydning for dem i forhold til rehabilitering, eller del- habilitering? En annet mulig studie kunne dreie seg om spørsmålet om kontakt etter løslatelse, og sett om det faktisk er noen som fortsetter å ha kontakt, og hvordan relasjonen eventuelt da utvikler seg.

Denne studien viser betydningen av å fokusere på relasjoner, fordi opplevelsen av å være menneske vokser ut av de relasjonene vi er i stand til å knytte til andre mennesker. Særlig forholder det seg slik for stigmatiserte grupper som innsatte eller for eksempel rusmisbrukere. I tillegg til den verdien Visitortjenesten har i seg selv, kan denne oppgave ses som en del av et større prosjekt som handler om inkludering og aksept, også i forhold til mennesker som soner en dom på 21 års forvaring.

Referanseliste

- Album, Dag 1994: "Innholdsløs meningsfull prat" I: *Sosiologisk tidsskrift*. Årg. 2: 89-108.
- Album, Dag 1996: *Nære fremmede - pasientkulturen i sykehus*. Oslo: Tano.
- Alnæs, Øyvind 2006: *Fengsel - forbryterskole eller rehabiliteringsanstalt. Slik de innsatte opplever det*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Asplund, Johan 1987a: *Det sociala livets elementara former*. Göteborg: Korpen.
- Asplund Johan 1987b: *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Korpen
- Aubert, Vilhelm 1979: *Sosialt samspill I*. Drammen: Universitetsforlaget
- Barnes, Barry 1995: *The Elements of Social theory* London: UCL Press Limited
- Basberg, Cecilie 1999: *Omsorg i fengsel?* Oslo: Pax Forlag
- Bergem, Knut V. 1999: *Medmennesker – den beste medisinen: Norges røde kors besøkstjeneste gjennom 50 år (1949 – 1999)*. Oslo: Norges Røde Kors
- Brante mfl.1997: *Sosiologisk leksikon* Oslo: Universitetsforlaget
- Christensen, Karen mfl. 1998: *Prosess og metode*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils 1982: *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils 2000: *Kriminalitetskontroll som industri* Oslo: Universitetsforlaget
- Collins, Randall 1994: *Four Sociological Traditions*. USA: Oxford University Press
- Danielsen, Trond og Wilhelm Meek Hansen 2002: *Kvalitet i varetektsarbeidet*. Oslo: KRUS. Dokumentasjon og debatt nr. 1/2002
- Ericsson, Kjersti 2002: *Fengslets tid - og livets*. I: B. Sætersdal & K. Heggen (Red), *I den beste hensikt?* Oslo: Akribe forlag
- Fangen, Kathrine 2004: *Deltakende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget
- Foucault, Michel 1994: *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

- Fridhov, Inger Marie 1991: *Alt som før: Om norske fangers sosiale- og skole- bakgrunn*. Oslo: Justisdepartementet.
- Friestad, Christine og Inger Lise Skog Hansen 2004: *Levekår blant innsatte*: Oslo: Fafo (Fafo-rapport 429).
- Fog, Jette 1994: *Med samtalen som udgangspunkt*. København: Akademisk forlag.
- Galtung, Johan 1959: *Fengselssamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Glaser og Strauss 1967: *The Discovery of Grounded Theory*. New York: Aldine
- Goffman, Erving 1963: *Stigma* Englewood Cliffs: Prentice Hall
- Goffman, Erving 1967: *Anstalt og menneske: Den totale institution socialt set*. København: Paludan
- Goffman, Erving 1972: *Encounters. Two Studies in the Sociology of Interaction*. Harmondsworth: Penguin Books
- Goffman, Erving 1982: *Interaction Ritual. Essays on face-to-face behaviour*. USA: Pantheon Books.
- Goffman, Erving 1992: *Vårt rollespill til daglig*. Oslo: Pax.
- Goffman, Erving 2004: *Social samhandling og micrososiologi*. København: Hans Reitzels forlag.
- Grøvdal, Yngvill 2001: *Sånn er det bare!* Oslo: Hovedoppgave kriminologi ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi
- Hammerlin, Yngve & Charlotte Mathiassen 2006: *Før og nå- om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter
- Hammerlin, Yngve, Charlotte Mathiassen, og Thomas W. Strand 2006: *Velferdsstatens velsignelser og farer. Kriminalitet og samfunn 1965- 2005*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter
- Hammerlin & Larsen 2000: *"Tungtsonende" Forsknings- /evalueringsrapport for TFP (tverrfaglig fengselsprosjekt)* Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter
- Hammerlin, Yngve 1994: *Tidsglimtet- et fengselssystem eller kriminalomsorg i endring? I: Festskrift til Kåre Bødal*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.
- Høigård, Cecilie og Annika Snare (red.) 1983: *Kvinnens skyld*. Oslo: Pax
- Innstilling fra Komiteen til å utrede spørsmålet om reformer i fengselsvesenet. Oppnevnt ved kongl. res. av 6.april 1951. Oslo (1956): Villes trykkeri (første opplag).

Jacobsen, Michael Hviid og Søren Kristiansen 2002: *Erving Goffman- Sociologien om det elementære livs sociale former* København: Hans Reitzels Forlag.

Johansen, Anders 2003: *Samtalens tynne tråd*. Oslo: Spartacus Forlag.

Johansen Nicolay B. og Myhre Hanne 2006: *Skadereduksjon i praksis del 1*. Oslo: Rusmildeetatens kompetansesenter.

Kriminalomsorgens årsstatistikk 2005

<http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/314774.823.rebrdcyesq/arsstatistikk2005.pdf>

Kristoffersen Ragnar 1991: *Fengslings konsekvenser i lys av organisasjonsforhold, tapserfaringer og identitet som problem*. Tidsskrift for kriminalomsorg nr.1/91

Kvale, Steinar 1997: *Det kvalitative forsknings intervju*. Ad Notam Gyldendal

Leer – Salvesen, Paul 1991: *Menneske og straff*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mathiesen, Thomas 1965: *The Defences of the Weak*. London: Tavistock publications Limited

Mahiesen, Thomas 1995: *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag

Mead, G.H 1967: *Mind, Self and Society*. Chicago: The University of Chicago Press.

Nes, Sturle 2006: *Identitetsdannelse i en frivillig organisasjon- et sosialt læringsperspektiv*. Hovedoppgave i profesjonsstudiet pedagogikk. Universitetet i Oslo

Nesvik, Stig 2005: *Tiltak overfor gjengangere. Et sammendrag*. Oslo: Kriminalomsorgen.

Norges Røde Kors 2005: *Visitorhåndboka*

Skardhamer, Torbjørn 2002: *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. Oslo: Universitetet i Oslo. (K- serien: nr. 1/2001).

Skatvedt, Astrid 2002: *Fortellinger om kjærlighet. Om kommunikasjon i alminnelig samvær mellom behandler og klient*. Borgestadklinikken

Stortingsmelding nr. 27. 1997-1998: *Om kriminalomsorgen*

Storvik, Birgitte Langset 2003: *Straffegjennomføringen*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Sykes, Graham 1974: *Society of captives*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Thagaard, Tove 1998: *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Fagbokforlaget.

Vetlesen, Arne Johan 1994: *Følelser og moral* Oslo: Ad Notam Gyldendal

Wadel, Cato 1991: *Feltarbeid i egen kultur: en innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. Flekkefjord: SEEK.

Wadel, Cato 2005: *Samhandling og relasjoner: mellommenneskelig tenkning i dagliglivet*. Flekkefjord: SEEK.

Widerberg, Karin 2001: *Historien om et kvalitativt forskningsopplegg*. Oslo: Universitetsforlaget.

Wollebekk Dag, Selle Per, Lorentzen Håkon 2000: *Frivillig innsats*. Bergen: Fagbokforlaget.

Wollebekk, Dag og Karl Henrik Sivesind 2000: "Er deltakelse i frivillig arbeid nyttig på arbeidsmarkedet?" I *Søkelys på arbeidsmarkedet*. Årgang 17: 131-138.

Østerberg, Dag 1997: *Sosiologiens nøkkelbegreper* Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Alle kilder i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord: 36127

Vedlegg 1. Intervjuguide

Intervjuguide innsatte

Informasjon

Fortelle om oppgaven, formålet, hvilke problemstillinger jeg vil komme inn på i løpet av intervjuet, alt vil anonymiseres slik at de ikke skal kunne identifiseres, jeg har taushetsplikt, de kan når som helt avbryte intervjuet, tillatelse til å bruke båndopptaker, kan unnlate å svare på spørsmål som de synes det er vanskelig å svare på

1. Bakgrunnsdata

Hvor gammel er du, hvor lang dom, hvor lenge har du sittet inne?

2. Tjenesten

Hvor lenge har du hatt visitor? Har du hatt flere?

Hvordan gikk du frem for å få egen visitor?

Hvorfor ønsker du besøk av en visitor?

3. Besøket

Kan du fortell litt om hvordan besøket foregår?

Hvor ofte kommer din visitor, skulle du ønske han kom oftere/ var lengre?

Foregår besøket på cella eller på besøksrommet? Tanker omkring dette?

Får du besøk av andre

4. Samtalen

Kan du fortelle litt om hva dere snakker om når dere er sammen?

Er det noe du føler dere ikke bør/kan snakke om?

Har det noen gang vært nødvendig å bryte taushetsplikten, eller tvil omkring den?

Hvordan opplever du samtalen? Føler du for eksempel den er friere enn med kontaktbetjenten eller andre ansatte i fengselet?

5. Forholdet til visitor

Hvordan vil du karakterisere kontakten mellom dere to?

Har dere hatt spesiell medgang/motgang underveis?

Når du snakker med visitor, føler du deg trygg på din visitor?

Har du opplevd situasjoner hvor det har vært vanskelig å snakke med visitor, eller visitor ikke har forstått deg?

Er det viktig for deg at visitor er strengt bundet av taushetsløftet?

Har du noen gang ønsket å bryte forholdet, eller har visitor ønsket å bryte med deg?

Kjønn, synes du det er av betydning i forhold til visitor?

Føler du at visitor betrakter deg som et likeverdig menneske i situasjonen?

Er kontakten med visitor slik du tenkte deg på forhånd?

Hva synes du er det beste med å få besøk av en visitor?

Hva er et medmenneske for deg?

6. Rollen som visitor

Hvilke kvalifikasjoner eller egenskaper bør en visitor ha?

Hvordan forholder du deg til grensen innsatt/venn/ visitor?

Hvorfor tror du noen ønsker å være visitor?

Kan du tenke deg noe du ville ha gjort annerledes hvis du selv hadde vært visitor?

7. Løslatelse

Hva skjer ved løslatelse?

Hva synes du om at kontakten som regel opphører ved løslatelse?

8. Andre innsatte

Tror du mange innsatte kjenner til ordningen?

Hvorfor tror du andre innsatte ønsker visitor?

Hvorfor tror du andre innsatte ikke ønsker visitor?

Tilslutt:

Er det noe du synes burde ha fungert annerledes når det gjelder forholdet mellom Røde Kors og fengselet?

Intervjuguide visitor

1. Bakgrunnsdata

Kan du fortelle litt om deg selv?

alder, yrke, familie/sivilstatus

2. Tjenesten

Hvordan fikk du høre om Visitortjenesten?

Hvordan gikk du frem, tilknytning til Røde Kors?

3. Hvor lenge har du vært visitor? For hvor mange innsatte?

Fikk du opplæring før du gjorde ditt første besøk, evt. fornøyd med opplæring?

4. Motivasjonen for å bli visitor?

Hva ønsker du å oppnå med ditt engasjement, hva betyr ordningen for deg, forandrer motivasjonen seg underveis?

5. Kunnskap om fengsler og soning på forhånd?

Følte du det godt nok forberedt?, har du eventuelt reservert deg mot å besøke enkelte innsatte?

6. Besøket

Kan du fortell litt om hvordan besøket foregår?

Hvor ofte besøker du, hvor lenge varer besøket, foregår det på cella eller besøksrommet?, tanker omkring dette?

7. Vet du om den innsatte får besøk av andre enn deg?

Hvorfor tror du den innsatte ønsker besøk av visitor?

8. Samtalen

Kan du fortelle litt om hva dere snakker om når dere er sammen?

eks snakker dere om sak/dom, er dette av betydning for deg, evt.hvorfor/hvorfor ikke?

Er det noe du føler dere ikke bør/kan snakke om?

Har det noen gang vært nødvendig å bryte taushetsplikten?, eller tvil omkring den?

Er det slik at du synes at du lytter mest i løpet av samtalene, eller er det slik at du også forteller om hendelser fra ditt liv?

8. Røde Kors snakker om at visitor bør være et medmenneske. Hva er et medmenneske for deg, i denne situasjonen?

9. Forholdet til den innsatte

Hvordan vil du karakterisere kontakten mellom dere to?

Har dere hatt spesiell medgang/motgang underveis?

Har du noen gang ønsket å bryte forholdet, eller har den innsatte ønsket å bryte med deg?

Kjønn, synes du det er av betydning i forhold til den innsatte?

Opplever du at du har tillit til den innsatte/tror du han har tillit til deg?

Hvordan forholder du deg til grensen venn/visitor? Opplever du det som en utfordring?

Tenker du på om den innsatte er skyldig/ikke skyldig, hvordan forholder du deg til det?

10. Kriminalitet

Har du gjort deg opp noen tanker om hvorfor enkelte begår kriminelle handlinger?

Hvem er den kriminelle for deg?

11. Rollen som visitor

Hvilke kvalifikasjoner eller egenskaper bør en visitor ha?

Hva synes du er det beste med å være visitor?

Er det noe du synes er spesielt utfordrende med å være visitor?

Opplever du at dine forventninger til det å være visitor stemmer?

12. Løslatelse

Hva skjer ved løslatelse?

Hva synes du om at kontakten som regel opphører ved løslatelse?

13. Samarbeid

Innad i Røde Kors- utveksler du erfaringer med andre visitorer?

Er det noe du synes burde ha fungert annerledes i Røde Kors?

Fengselet

Hvordan er ditt forhold til betjentene i fengselet?

Er det noe du synes burde ha fungert annerledes når det gjelder forholdet mellom RK og fengselet?

Er det alltid nok visitorer? Mange som har lyst til å bli?

Hvordan ser du for deg Visitortjenesten i framtiden?

Vedlegg 2. Informasjonsskriv

En kvalitativ studie basert på intervjuer med innsatte som får besøk av visitor fra Norges Røde Kors.

Med dette skrivet ber jeg om hjelp til et forskningsprosjekt. Studiet blir gjennomført av Vibeke Bjelland som er hovedfagsstudent ved Institutt for Sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo.

Tema for studiet er Visitortjeneste i Norge Røde Kors. Studiet vil være basert på intervjuer med visitorer i Røde Kors, samt intervjuer med innsatte. Derfor skriver jeg til deg for å spørre om du kunne tenke deg å ha intervjusamtaler med meg. Jeg er interessert i å få fram kunnskap som baserer seg på din egen erfaring med visitorordningen. Det er derfor en fordel om du har fått besøk av en visitor i minst 6 mnd.

Det jeg først og fremst ønsker å snakke med deg om er motivasjonen for og forventninger til det å få besøk av en visitor. I tillegg vil jeg fokusere på din opplevelse av møtet med den frivillige. Jeg ønsker imidlertid ikke personlige opplysninger om deg og din sak.

Visitorordningen har eksistert lenge og den er godt etablert i Røde Kors og innen fengselssystemet. Likevel finnes det lite forskning og skriftlig dokumentasjon om ordningen. Dette gjelder spesielt for selv kjernen i ordningen, nemlig møtet mellom de frivillige og de innsatte. I dette studiet ønsker jeg å belyse relasjonen mellom visitor og innsatt.

De opplysningene du gir meg i et intervju vil bare bli brukt på en måte som gjør at du ikke kan gjenkjennes. Med din tillatelse vil jeg gjerne bruke lydbånd under intervjusamtalen. Jeg har taushetsplikt, og jeg kan garantere at ingen andre enn jeg vil ha tilgang til de opplysningene du gir meg. Lydbåndene vil bli makulert ved prosjektslutt, (dato), og det øvrige datamateriale vil bli anonymisert.

Det er frivillig å delta. Selv om du sier ja til å la deg intervjuer vil du når som helst ha mulighet til å trekke deg. Du bestemmer selv om det er enkelte spørsmål du helst vil slippe å svare på. Du har også anledning til å avbryte intervjuet.

Intervjuene vil bli gjennomført innen (dato). Studien er meldt til Personvernombudet for forskning i Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste A/S.

Jeg håper du kunne tenke deg å samarbeide meg om dette. Hvis du ønsker å være med så gi beskjed til Røde Kors kontaktperson i fengselet.

Håper vi treffes

Vennlig hilsen,

Vedlegg 3. Informert samtykkeerklæring

En kvalitativ studie basert på intervjuer med innsatte som får besøk av visitor fra Norges Røde Kors.

INFORMERT SAMTYKKE FOR INNSATTE

Med dette skrivet ber jeg om hjelp til et forskningsprosjekt. Studiet blir gjennomført av Vibeke Bjelland som er hovedfagsstudent ved Institutt for Sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo.

Tema for studiet er Visitortjeneste i Norge Røde Kors. Studiet vil være basert på intervjuer med visitorer i Røde Kors, samt intervjuer med innsatte. Derfor skriver jeg til deg for å spørre om du kunne tenke deg å ha intervjusamtaler med meg. Jeg er interessert i å få fram kunnskap som baserer seg på din egen erfaring med visitorordningen. Det er derfor en fordel om du har fått besøk av en visitor i minst 6 mnd.

Det jeg først og fremst ønsker å snakke med deg om er motivasjonen for og forventninger til det å få besøk av en visitor. I tillegg vil jeg fokusere på din opplevelse av møtet med den frivillige. Jeg ønsker imidlertid ikke personlige opplysninger om deg og din sak.

De opplysningene du gir meg i et intervju vil bare bli brukt på en måte som gjør at du ikke kan gjenkjennes. Med din tillatelse vil jeg gjerne bruke lydbånd under intervjusamtalen. Jeg har taushetsplikt, og jeg kan garantere at ingen andre enn jeg vil ha tilgang til de opplysningene du gir meg. Lydbåndene vil bli makulert ved prosjektslutt, (dato), og det øvrige datamateriale vil bli anonymisert.

Det er frivillig å delta. Selv om du sier ja til å la deg intervjuer vil du når som helst ha mulighet til å trekke deg. Du bestemmer selv om det er enkelte spørsmål du helst vil slippe å svare på. Du har også anledning til å avbryte intervjuet.

Intervjuene vil bli gjennomført innen (dato). Studien er meldt til Personvernombudet for forskning i Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste A/S.

Jeg har lest ovenstående informasjon og samtykker til å delta i studiet.

.....
Underskrift

.....
Dato

Vedlegg 4. Retningslinjer for Visitortjenesten

(Gitt av Landsrådet for Besøktjenesten 03-2005)

1. En Røde Kors Visitor må være medlem av Norges Røde Kors og må ha vært igjennom intervju og visitorkurs. Nedre aldersgrense er 25 år. Visitorutvalget godkjenner nye visitorer.
2. Røde Kors visitoren kan begynne i sin tjeneste når han/hun har fått legitimasjonskort som visitor og gjort avtale om besøk med fengsel/visitorutvalg. Visitorutvalget skal sørge spesielt for at den nye visitoren får god oppfølging rund det første møtet med den innsatte. Visitoren har ansvar for at den innsatte informeres om hvilke rammer som gjelder for visitortjenesten.
3. Leder for visitorutvalget har ansvaret for at det blir utstedt legitimasjonskort med bilde. Legitimasjonskortene/bildene må fornyes etter behov. Når en visitor slutter eller går ut i en lengre permisjon, skal legitimasjonskort og tjenestenål innleveres til visitorutvalget. Tap av legitimasjonskort skal straks meldes til leder av visitorutvalget, som umiddelbart varsler fengselet og Besøktjeneste lokale ledd. Legitimasjonskort og tjenestenål er Røde Kors sin eiendom og kan inndras når visitorutvalget fatter beslutning om dette.
4. Røde Kors visitor skal besøke den innsatte regelmessig etter de regler som er gitt av Røde Kors, Kriminalomsorgens Sentral Forvaltning, samt bestemmelser gitt av det enkelte fengsel.
5. Røde Kors visitorer besøker innsatte i fengsel, og kan arrangere eller delta på fellestilstelninger i fengselet. Røde Kors visitoren skal ikke delta i andre aktiviteter knyttet til innsatte. Eventuelle spørsmål om annen aktivitet knyttet til innsatte, må i god tid særskilt tas opp med visitorutvalget, som i samarbeid med fengselet vurderer om unntak kan skje. I kontakt med innsatte og fengselsansatte, opptrer visitoren på vegne av Røde Kors visitortjeneste, og ikke som privatperson.
6. Røde Kors visitor skal ikke ta med seg noe til eller fra den innsatte utover det som Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning og det lokale fengsel tillater i sine regler. Gaver til den innsattes fødselsdag eller til jul, skal på visitorenes eget initiativ forevises fengselet til godkjennelse.
7. Visitor skal skaffe seg grundig informasjon om sitt ansvar og sørge for faglig oppdatering, ved blant annet å delta i samlinger arrangert av visitorutvalget eller lokalforeningen. Dersom en Røde Kors visitor har vært ute av tjeneste i en lengre periode, foretas en startsamtale med utvalgsleder/visitorutvalg før ny oppstart. Det kan stilles krav om deltakelse på nytt kurs dersom en visitor har vært ute av tjeneste i flere år.
8. Røde Kors visitor har taushetsplikt, unntatt når liv og helse står på spill. Taushetsløfte skal underskrives før tjenesten starter, og gjelder også etter at visitoren har sluttet tjenesten.
9. Ved brudd på regelverket som gjelder for tjenesten er visitoren personlig ansvarlig.
10. Visitorforholdet opphører ved løslatelsen.
11. Besøkene kan avsluttes tidligere dersom den innsatte eller visitoren ønsker det.

12. Dersom visitorutvalget/fengslet finner det nødvendig, kan de beslutte at et visitorforhold opphører uten ”oppsigelsestid.

Vedlegg 5. Fangenes tapsliste

Fangenes tapsliste

Fangenes tapsliste omfatter en oppsummering av den negative kritikken av fengselsoppholdet; en oppsummering av diverse sosiologiske, kriminologiske og sosialpsykologiske undersøkelser/teorier. Men listen er også utviklet gjennom empiriske studier i eget forskningsøyemed.

"Fangenes tapsliste" består av følgende faktorer:

- . Institusjonalisering/prisonisering; den enkelte får institusjonskompetanse, ikke «livs»kompetanse.
- . Stigmatisering, avvikerkarriere
- . Marginalisering, isolering/sosial isolasjon, anonymisering
- . Inkapasitering, inaktivisering, passivisering
- . Kompetanseødeleggelse, diskvalifisering, degradering, deklassering eller forverring/stabilisering av en dårlig posisjon/livssituasjon
- . Tap av frihet/avmakt
- . Tap av ting, gjenstander
- . Tap av grunnleggende og normale livsvirkosomheter i samfunnet; tap av muligheter til å bruke visse varer og tjenester; tap av kompetansegivende muligheter. Tap av kvalifiserende erfarings- og kunnskapskapital for produktive og sosiale virksomheter i samfunnet
- . Tap av sosiale forhold, asosialisering, fremmedgjøring, desorientering
- . Sosial katastrofe, fortvilelse, angst, sorg, frustrasjoner
- . Tap av seksualitet, kjærlighet, forhold, omsorg
- . Tvang til uønska sosiale forhold, tap av sikkerhet
- . Tap av sjølbestemmelse; (sosial) usikkerhet og utrygghet
- . Fattigdom, kulturfattigdom; et liv på en for «trang» og kulturfattig arena (fengselsarena). Livsinnskrenkelse
- . Fysisk, psykisk og sosial deprivasjon (stoppe i utvikling, berøvelse, forsakelse)
- . Kreativ deprivasjon, etisk deprivasjon
- . Mortifikasjonsprosess, personlig integritet trues eller svekkes - gjøres «sosialt død»

(© Yngve Hammerlin)

